ISSN — 0868—7730

CUGETUL

REVISTA DE ISTORIE ŞI ŞTIINŢE UMANISTE

Columna lui Traian — monument comemorativ al războaielor daco-romane.

- LA IZVOARELE ETNOGENEZEI POPORULUI ROMÂN
- LIPNIC. O PAGINĂ DE GLORIE DIN ISTORIA NOASTRĂ
- CONFERINŢA DE PACE DE LA PARIS (1919—1920).

4
91

Chişinău. 27 august 1989. Marea Adunare Naţională.

MINISTERUL ŞTIINŢEI ŞI ÎNVĂŢĂMÎNTULUI AL REPUBLICII MOLDOVA

CUGETUL

REVISTĂ SOCIAL-POLITICĂ ŞI METODICO-ŞTIINŢIFICĂ APARE DIN 1990. № 4 '91

Redactor şef
Ion NEGREI
Redactor şef adjunct
Tamara OSMOCHESCU,
Secretar general
de redacţie
Vlad ARHIP,

COLEGIUL DE REDACŢIE
Gheorghe BOBÎNĂ,
candidat în filozofie
Vasile CIOCANU,
candidat în filologie
Vladimir CIUBUCCIU,
candidat în istorie
Elena MURARU,
conferenţiar universitar
Boris NEGRU,
candidat în drept
Ion NICULIŢĂ,
candidat în istorie
Pavel PARASCA,
candidat în istorie
Gheorghe POSTICĂ,
candidat în istorie
Boris VOLOSATÎI,
profesor de istorie
Valeriu UMANEŢ,
doctor în economie

CĂTRE CITITORI

Revista noastră se adresează, deopotrivă, atît elevilor şi studenţilor, cît şi cadrelor didactice care predau istoria în gimnazii, şcoli de meserii, licee şi în instituţiile de învăţămînt superior, precum şi tuturor celor interesaţi de trecutul Moldovei.

Costul unui abonament pentru anul 1992 — 6 rub.
Indicele revistei (l. română) — 77004, periodicitatea — 6 numere.

DIN SUMAR

3 **Relaţiile geto-dacilor cu Imperiul roman înainte de cucerirea traiană.**

11 **În legătură cu unele discuţii recente privind procesul de romanizare.**

20 **Cînd şi în ce limbă s-au scris primele documente oficiale moldoveneşti?**

27 **Alexandru Boldur — istoric credincios al Basarabiei.**

41 **Recunoaşterea internaţională a Marii Uniri.**

51 **Bătălia din dumbrava de la Lipniţi.**

59 **Arhiva istorică.**

Dragi cititori! Materialele, pe care doriţi să le expediaţi redacţiei noastre, urmează a fi dactilografiate în două exemplare. Vă mulţumim anticipat.

Adresa provizorie a redacţiei: 277012, or. Chişinău, str. Puşkin 22, et. 4, cab. 439, tel. 23-36-65.

Redacţia artistică: Eugen ŢIBÎRNAC.

Publicaţie bilingvă, apare o dată la două luni.

Executată la tipografia editurii «Universul». 277012, Chişinău, str. Vlaicu Pîrcălab, 45

Tehnoredactor: Eugen Verbiţchi

Corectura: Liuba Barac, Maria Balaban

La realizarea poligrafică a colaborat Svetlana Cechina

Dat la cules 21.08.91.
Bun pentru tipar 22.10.91.

Formatul 84×108 1/16.

Tipar înalt.
Coli de tipar 4,0
Coli editoriale 7,6
Tirajul 3920
Comanda 4225
Preţul 50 cop.

STUDII ŞI MATERIALE

Mircea BABEŞ

RELAŢIILE GETO-DACILOR CU IMPERIUL ROMAN ÎNAINTE DE CUCERIREA TRAIANĂ

«Misiunea noastră, a românilor, în arheologie
este mai cu seamă să definim ce au fost dacii.
Care a fost începutul lor? Care au fost credinţele lor?
În ce grad de civilizaţie ajunseseră ei cînd i-au cotropit
romanii şi le-au luat ţara?
Şi apoi cum au dăinuit ei cu romanii
în ţara lor? Ce au adoptat ei de la romani
şi ce au adoptat romanii de la dînşii?».

(Cezar Bolliac — 1869).

O tratare cuprinzătoare şi nuanţată a istoriei raporturilor daco-romane dinaintea cuceririi trebuie să ţină seamă în acelaşi timp şi în egală măsură de mărturia izvoarelor narative şi de evidenţa arheologică, care în chip necesar se completează şi se controlează reciproc. Este, astfel, cunoscută şi explicabilă predilecţia constantă a autorilor antici pentru înregistrarea, pînă la amănunte anecdotice, a faptelor de istorie politică şi, în special, a evenimentelor războinice în care au fost angajaţi geto-dacii. Chiar atunci cînd au fost preocupaţi şi de aspectele etnografice, atenţia acestor autori (de ex., Herodot, Strabon) s-a concentrat asupra culturii spirituale (religie, morală), neglijînd sectoare întregi ale vieţii social-economice, structurilor instituţionale, habitatului şi artei. Aşa se face că dacă informaţia noastră ar fi limitată la izvoarele scrise, istoria relaţiilor dintre daci şi romani s-ar reduce la un şir neîntrerupt de conflicte, creînd impresia unei totale şi ireductibile adversităţi şi făcînd greu de înţeles succesul final al romanizării Daciei. De altă parte, însă, o importantă masă de descoperiri arheologice şi numismatice, acumulate mai ales în ultimele decenii, conturează tabloul complex al unor raporturi economice şi culturale intense şi multiple, care s-au dezvoltat între geto-daci şi romani în ultimele două secole dinaintea cuceririi.

Contradicţia dintre mărturiile aduse de cele două categorii de izvoare este evidentă şi pare a fi de explicat. În fapt, trebuie să acceptăm faptul că «izvoarele arheologice şi literare pot avea o **tendinţă** diferită, că aparent ele se contrazic adesea, dar că totuşi ele nu se contrazic în chip necesar»[1]. Ieşirea din dilemă o oferă acea metodă pe care, prin parafrazarea lui Hegel, arheologul german H.-J. Eggers a definit-o astfel: «teza arheologică — antiteza literară — sinteza istori-

[1] H.-J. Eggers. Einführung in die Vorgeschichte. München, 1959, p. 278.

că»[2]. Aceasta înseamnă că un tablou istoric apropiat de realitate poate rezulta doar din analiza separată, independentă, cu metode și argumente specifice, a izvoarelor literare și a celor arheologice și confruntarea finală a rezultatelor obținute.

Aplicarea acestei metodologii mi se pare promițătoare și în cazul temei de față. Voi începe aici cu prezentarea sintetică a faptelor istorice, așa cum rezultă ele din izvoarele scrise. Perioada care ne interesează, inaugurată de prima ciocnire între daci și trupele lui M. Minucius Rufus, guvernatorul Macedoniei, în anii 109—106 î.e.n. (Frontinus, Strat. II, 4, 3), este din punctul de vedere al istoriei Daciei vremea unei remarcabile dezvoltări demografice, economico-culturale și social-politice. În literatura românească de specialitate ea este cunoscută sub numele de **perioada geto-dacă clasică**[3]. Creșterea furtunoasă a puterii geto-dacilor, consemnată de Pompeius Trogus (Prol. XXXII) în lapidara formulă «incrementa Dacorum per Rubobosten (metatează de la Burobosten-Burebista, M.B.) regem» se traduce în termeni politico-militari prin crearea unor structuri statale incipiente, sporirea forței militare și extinderea granițelor Daciei atît spre est (de-a lungul litoralului pontic pînă la Olbia), cît și spre vest (pînă la Dunărea mijlocie)[4]. Al doilea moment important din istoria regatului geto-dac se plasează în vremea lui Decebal, atunci cînd Dacia a devenit cea mai mare putere adversă de la granițele răsăritene ale Imperiului roman.

Din punctul de vedere roman, aceste două secole au marcat succesiv avansul hotărîtor al Romei în Balcani și la Dunăre, transformarea teritoriilor din dreapta fluviului în provincii romane, în principal în vremea lui Augustus, și organizarea limes-ului de-a lungul acestei frontiere optimale a imperiului. Atunci cînd Traian s-a hotărît să depășească această graniță naturală și să cucerească Dacia, motivele sale au rezidat nu atît într-o necesitate economică sau de politică internă a Imperiului, cît în imperativul strategic al anihilării unui foarte periculos adversar. Astfel, evoluția relațiilor daco-romane, culminînd cu cucerirea Daciei, ne apare într-adevăr a fi istoricește determinată de contradicția dintre interesele Imperiului în Balcani și creșterea continuă a puterii regatului geto-dac învecinat[5].

Privite prin această prismă, evenimentele înregistrate de izvoarele literare se lasă încadrate în trei etape distincte, pe care voi încerca să le caracterizez în chip concis.

I. ÎNAINTE DE AUGUSTUS[6]. Între geto-daci și romani nu există încă o frontieră comună. Atacurile dacilor în sudul și vestul Peninsulei Balcanice, adesea în alianță cu scordiscii (astfel în anii 109/106) vor fi fost inițial motivate de tentația jafului în bogatele provincii romane. Burebista însuși, probabil, în prima parte a domniei sale, a atacat «plin de îndrăzneală» la sud de Dunăre, în Tracia, pînă în Macedonia și Iliria, ajungînd «să fie temut și de romani» (Strabon, VII, 3, 11). Întemeietorul unei «megále arhé» și conducătorul unei armate estimate de Strabon (VII, 3, 13) la 200 000 de luptători, Burebista dispunea de forțele necesare pentru ca, mai tîrziu, să folosească în avantajul său conflictul dintre Caesar și Gn. Pompeius. Așa cum arată celebra inscripție de la Dionysopolis (azi Balcic, în Bulgaria), în anul 48 î.e.n. (înaintea bătăliei de la Pharsalos) el îl trimitea pe grecul Acornion ca sol la Pompeius, foarte probabil pentru a-i oferi un ajutor militar deloc dezinteresat.[7] Doi dintre urmașii săi, conducători ai unor regate mai mici, încă insuficent de precis localizate, Cotiso (Suetonius, Aug. LXIII, 4) și Diocomes (Plutarh, Ant. 63) au căutat și ei să profite de războiul civil dintre Octavianus și M. Antonius, oferindu-și serviciile, evident, de natură militară, celor doi adversari[8]. Cu bătă-

[2] Ibidem, p. 275.

[3] H. Daicoviciu, Dacia de la Burebista la cucerirea romană, Cluj, 1972; I. H. Crișan, Burebista și epoca sa, ed. II, București, 1977; P. Mackendrik, Pietrele dacilor vorbesc, București, 1978, p. 40—78; N. Gostar, V. Lica, Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal, Iași, 1984; M. Oppermann, Tracii între arcul carpatic și Marea Egee, București, 1988, p. 163—198. Pentru aspectul arheologic al problemei vezi M. Babeș, Dacia, 23, 1979, p. 5—19, cu literatura respectivă.

[4] R. Vulpe, Studia thracologică, București, 1976, p. 39—79; I. H. Crișan, op. cit.

[5] J. Klose, Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau, Breslau, 1934, p. 124 urm.; C. Patsch, Der Kampf un den Donauraum unter Domitian und Trajan (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2/, SB Wien, Phil.-hist. Kl. 217, 1, 1937; R. Syme, Danubian Papers, București, 1971; R. Vulpe, op. cit., p. 124—149; K. Strobel, Untersuchungen zur den Dakerkriegen Trajan. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donauraumes in der Hohen Kaiserzeit, Bonn, 1984, p. 155—158.

[6] Pentru istoria raporturilor daco-romane pînă la expediția lui M. Vinicius, cf. E. Chirilă, Acta Musei Napocensis, 1, 1964, p. 125—136.

[7] W. Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum[3], Leipsig, 1915, p. 444 urm., nr. 762; R. Vulpe, op. cit., p. 43 urm.; D. M. Pippidi, Parerga, București — Paris, 1984, p. 177—188; Al. Suceveanu, Thraco-Dacica 4, 1983, p. 45—58.

[8] Em. Condurachi, Studii 1, 1948, p. 3—7; M. Chițescu, SCIV 19, 1968, 4, p. 655—665; Al. Suceveanu, Pontica 2, 1969, p. 274 urm.; D. Protase, SCIV 21, 1970, 1, p. 145—153.

lia decisivă de la Actium şi cu instaurarea domniei lui Octavianus Augustus se încheia o perioadă în care, din cauza instabilităţii interne şi a unor factori geopolitici, riposta romană a fost ineficientă şi nu a periclitat niciodată în chip serios integritatea şi independenţa Daciei.

2. **DE LA AUGUSTUS LA DOMITIANUS.** Sub Augustus este anexată Pannonia şi se pun bazele ogranizării provinciei Moesia. Partea răsăriteană a spaţiului dintre Munţii Balcani, Dunăre şi Marea Neagră, unde între anii 29 şi 27 î.e.n. se desfăşurase campania victorioasă a lui M. Licinius Crassus împotriva bastarnilor şi dacilor, este acum administrată de regatul clientelar al Thraciei. Prezenţa politică şi militară a Romei a fost însă aici, de la început, o realitate concretă, aşa cum o arată organizarea aşa-numitei praefectura orae maritimae sau intervenţia trupelor romane la Aegyssus şi Troesmis în anii 12—15 e.n., despre care relatează Ovidiu[9]. Astfel, încă din vremea lui Augustus spaţiul geto-dac de la sud de Dunăre intră sub controlul roman, iar graniţa vizibilă a Imperiului se întinde de-a lungul fluviului pînă la vărsarea sa în Pont. Pe Dunăre se întîlnesc acum două lumi cu culturi, sisteme social-economice şi politice diferite, cu interese divergente, adesea opuse. Pe de o parte, geto-dacii, care nu sînt pregătiţi să accepte stăpînirea străină, dar sînt necontenit atraşi de mirajul civilizaţiei şi bogăţiei aduse de romani în teritoriile sud-dunărene. Atacurile lor în dreapta fluviului nu mai pot fi însă calificate acum drept simple expediţii de jaf, căci intenţia de a întîrzia instalarea autorităţii romane în aceste teritorii sau de a preveni pericolul ce se vestea astfel pentru Dacia nord-dunăreană este adesea evident. În acest sens pot fi amintite «invaziile» dacilor din anul 6 e.n., aşadar încă înainte de fundarea provinciei Moesia (Cassius Dio, LV, 30, 4), din anii 12 şi 15 în Dobrogea, aflată sub administrarea nominală a Regatului Odrysilor (Ovidius, Pont. 1, 8, 11—20; IV, 7, 1—30; IV, 9, 75—80) sau din anul 69, cînd ei au atacat în primul rînd taberele de iarnă ale trupelor auxiliare romane din Moesia şi s-au făcut stăpîni pe ambele maluri ale Dunării **(Tacitus, Hist. III, 46, 2: «expugnatis cohortium alarumque hibernis utraque Danuvii ripa potiebantur»).**

De cealaltă parte se află romanii, care se străduise să asigure securitatea noilor posesiuni, consolidînd apărarea graniţei şi, la rîndul lor, efectuînd expediţii militare punitive dincolo de fluviu. Încă în vremea lui Augustus, Gn. Cornelius Lentulus, guvernatorul Pannoniei, i-a respins pe daci şi a aşezat garnizoane romane (praesidia) pe malul drept al Dunării; după informaţiile lui Florus (II, 28, 18), «atunci dacii n-au fost înfrînţi, ci doar respinşi şi împrăştiaţi» **(«Sic, tunc Dacia non victa, sed summota atque dilata est»).** Cîţiva ani mai înainte (10—9 î.e.n.), M. Vinicius condusese o expediţie dincolo de Dunăre («trans flumen Danivium»), în interiorul Daciei, probabil, pe valea Mureşului[10], iar în primii ani ai erei noastre (1—4 e.n.) este plasată acţiunea lui Sextus Aelius Catus, despre care Strabon (VII, 3, 10) ne informează că a strămutat din stînga Dunării în Thracia cincizeci de mii de geţi. La asemenea expediţii şi, mai ales, la încercările de a crea o zonă de siguranţă, mai mult sau mai puţin strict controlată de romani, pe malul stîng al Dunării se referă, desigur, cu o oarecare exagerare a efectelor, Res Gestae Divi Augusti (V, 30, 48—50): «...et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit» («...iar apoi armata mea a trecut dincolo de Dunăre şi a silit neamurile dacilor să îndure stăpînirea poporului roman»).

Din vremea lui Augustus datează şi primele înţelegeri, respectiv alianţe politico-militare formale încheiate de romani cu unii dinaşti geto-daci. Acesta este cazul regelui get Rholes, care pentru ajutorul dat lui Crassus împotriva bastarnilor, în anul 29 î.e.n., a fost recunoscut ca «filos kai symmachos» («prieten şi aliat») al lui Octavianus Augustus (Cassius Dio, LI, 24, 7). Despre adevărate tratate **(foedera)** aflăm abia în a doua jumătate a sec. I î.e.n. Atunci cînd Tacitus (Hist. III, 46, 2) relatează despre atacul dacilor în Moesia în anul 69 şi îi numeşte **Dacorum gens numquam fida** («dacii, un neam niciodată de bună-credinţă»), el trebuie să fi făcut aluzie la încălcarea de către daci a unor tratate mai vechi, de felul acelora pe care le putem deduce din epitaful de la Tibur. În adevăr, această inscripţie menţionează mai multe acţiuni ale guvernatorului Moesiei, Ti. Plautius Silvanus Aelianus, cîndva între anii 57 şi 67, care indică încheierea unor tratate cu regii bastarnilor, roxolanilor şi dacilor. Astfel, pe unii dintre aceşti regi necunoscuţi sau duşmani ai Romei, Aelianus i-a adus la malul Dunării pentru a se închina stindardelor romane **(«iqnotos ante aut infensos populo Romano reges signa Romana adoraturos in ripam quam tuebatur perduxit»).** Acestor regi el le-a înapoiat rudele captive, dar de la unii dintre ei a luat în schimb ostateci **(«ab aliquis**

[9] R. Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja, Bucureşti, 1938, p. 107 urm.; D. M. Pippidi, Contribuţii la istoria veche a României, ed. II, Bucureşti, 1967, p. 367 urm.; Al. Suceveanu, Pontica 4, 1971, p. 105 urm; idem, Viaţa economică în Dobrogea romană, Bucureşti, 1977, p. 17 urm.

[10] H. Dessau, Inscriptiones Latinae Selectae (ILS) III², nr. 8965; A. V. Premerstein, IÖAI 7, 1904, p. 215 urm.; R. Syme, Danubian Papers, p. 26—39.

eorum opsides accepit»). Dacă avem în vedere și strămutarea celor 100 000 de transdanubieni în Moesia («ad praestanda tributa» ne spune inscripția, dar, desigur, și pentru siguranța granitei), putem realiza pe deplin semnificația faptelor lui Aelianus, care au asigurat pacea provinciei («per que pacem provinciae et confirmativ et protulit»)[11].

Că efectele unor asemenea **foedera**, fie impuse prin forță de romani, fie încheiate de daci pentru satisfacerea unor interese momentane, nu puteau fi durabile o dovedesc chiar evenimentele anului 69, menționate mai sus, și mai ales dezlănțuirea conflictului daco-roman din anul 85. Iordanes (Getica, 76) arată în chip clar că dacii au atacat malul roman al Dunării, desfăcînd **(«solventes»)** un tratat pe care îl încheiaseră odinioară cu alți împărați («foedus quod dudum cum aliis principibus pepigerant»). Despre acest sau aceste tratate mai vechi nu știm însă nimic în detaliu.

3. **DE LA DOMITIANUS LA CUCERIREA TRAIANĂ.** În vremea împăratului Domitianus, în anii 85—89, conflictul daco-roman a căpătat pentru întîia oară amploarea și durata unui adevărat război, în care cele două părți au angajat forțe considerabile pe diferite teatre de luptă, atît la nord cît și la sud de Dunăre. Sub conducerea lui Decebal, regatul dacic se arăta a fi un adversar puternic, greu de învins. Neputînd să obțină o victorie decisivă și nefiind oricum pregătit a o cuceri, Domitianus a trebuit să se mulțumească cu o pace care dădea Daciei statutul de regat clientelar și, de altă parte, asigura Romei liniștea la granițe și promovarea intereselor ei în «barbaricum». De aceea, cum ne informează Cassius Dio (LXVII, 7, 2), Domitianus a acceptat «un tratat pe care el îl refuzase mai înainte, deși (Decebal) îl ceruse adesea». Ca urmare, Diegis avea să primească în numele lui Decebal diadema de rege clientelar și să restituie, fie și doar simbolic, prizonierii și armele capturate. Regatul dac urma să beneficieze de stipendii și de meșteri romani calificați, în schimb trebuia să se oblige solemn a respecta și promova interesele Imperiului[12]. Asupra acestui din urmă punct istoricii vremii — în general ostili lui Domitianus — păstrează tăcere, dar există indicii că în urma păcii din anul 89 romanii au păstrat controlul asupra unor capete de pod, eventual chiar asupra unei zone mai largi la nord de Dunăre[13]. Oricum, o inscripție descoperită în Siria (ILS III² 9200) menționează trecerea unei trupe din armata Moesiei, spre frontul marcomanic, prin regatul lui Decebal — **per regnum Decebali.**

Atunci cînd a pornit în anul 101 împotriva Daciei, Traian nu se va fi gîndit atît, cum ne informează Cassius Dio (LXVIII, 6, 1) «la sumele de bani pe care romanii trebuiau să le plătească în fiecare an», cît, credem noi, la obligațiile pe care Decebal și le luase prin tratatul cu Domitianus, în schimbul acestor stipendii, și, pe care, evident, nu le respectă. Ceea ce putea constata Traian era, cum ne spune același Dio, că «puterea și îngîmfarea dacilor sporesc necontenit», că regatul geto-dac reprezenta, prin însăși existența sa și prin capacitatea de a polariza popoarele «barbare» învecinate, un pericol inacceptabil pentru Imperiu[14]. De aceea, chiar și condițiile draconice ale păcii din anul 102 (care, între altele, impunea prezența unei garnizoane romane la Sarmizegetusa, capitala și centrul religios al regatului lui Decebal)[15] i se vor fi părut lui Traian, în cele din urmă, insuficiente. Pacea avea deci să fie doar un scurt armistițiu, în timpul căruia ambele părți s-au pregătit intens pe plan militar și politico-diplomatic în vederea confruntării decisive. Țelul strategic principal însemna pentru Decebal salvarea independenței, iar pentru Traian supunerea necondiționată a adversarului și încorporarea Daciei în granițele Imperiului. Cel de-al doilea război dacic, din anii 105—106, încheiat cu victoria definitivă a romanilor, marchează începutul unei noi epoci în istoria Daciei, atît în teritoriile anexate, cît și în spațiul extraprovincial. Evoluția ulterioară a ariei carpato-dunărene va fi de-acum nemijlocit marcată de ceea ce marele istoric român Nicolae Iorga numea «sigiliul Romei».

Prezentării sintetice a faptelor istorice trebuie să-i urmeze aici, conform schemei metodologice adoptate, o analiză independentă, din cauza spațiului limitat și ea sintetică, selectivă, a datelor arheologice. O primă observație ce se impune este aceea că, în mai multe cazuri semnificative, mărturia izvoarelor istorice și cea a izvoarelor arheologice sînt convergente.

Astfel, de exemplu, cercetările arheologice au confirmat indubitabil informațiile lui Strabon (VII, 3, 11) privind acțiunile militare ale lui Burebista împotriva celților boii, taurisci și scordisci. Ele se reflectă, între altele, în orizontul cultural celto-dacic ce caracterizează așezările Latene tîrzii de pe teritoriul Serbiei, în special din zona de con-

[11] CIL XIV 3608 (Dessau, ILS I, 986); J. Klose, op. cit., p. 115 și 24 urm.; D. M. Pippidi, op. cit., p. 283—328; Al. Suceveanu, Pontica 4, 1971, p. 112 urm.; N. Gostar, Pontica 12, 1979, p. 129—137.

[12] J. Klose, op. cit., p. 125 urm.

[13] R. Vulpe, Studia thracologica, p. 140 urm; C. C. Petolescu, Thraco-Dacica 5, 1984, p. 187 urm.; împotriva acestei ipoteze s-a exprimat mai recent K. Strobel, op. cit., p. 187, 199, urm. cu nota 267.

[14] K. Strobel, op. cit., p. 155 urm.

[15] Ibidem, p. 199 urm.

fluență a Savei cu Dunărea (de ex., Gomolava)[16]. De aici — cum ne spune Strabon — Burebista putea amenința nemijlocit Macedonia și Iliria sau putea interveni cu trupele sale în războiul dintre Caesar și Pompeius.

Interesant este și tabloul arheologic al zonei de sud a României, în special al Munteniei, unde probabil s-a desfășurat expediția lui Catus și, mai tîrziu, aceea a lui Aelianus. Aici, unele dintre marile așezări de tip **dava** își încetează existența chiar în vremea lui Augustus (Popești, Radovanu, Grădiștea, Cetățeni), iar altele au fost părăsite către mijlocul sec. I e.n. (Sprîncenata, Tinosu, Barboși)[17], astfel că o legătură cauzală cu cele două expediții romane menționate pare verosimilă[18]. Lipsa unor așezări și necropole geto-dace sigur databile în a doua jumătate a sec. I e.n. într-o fișie largă de-a lungul Dunării, de la Porțile de Fier pînă la vărsarea în mare, indică formarea unui **no man's land** în fața granițel moesice a Imperiului. Puternice centre geto-dace au continuat să existe dincolo de această zonă de siguranță, în nordul Olteniei (Ocnița — Buridava) și în sudul Moldovei (Poiana — Piroboridava?), pînă la războaiele traiane sau, cel puțin, pînă la cele ale lui Domitianus[19].

În sfîrșit, descoperiri arheologice recente confirmă, după opinia mea — fără putință de dublu, informația lui Cassius Dio (LXVIII, 9, 7) privind staționarea unei garnizoane romane la Sarmizegetusa după primul război dacic din anii 101—102. Cei mai mulți istorici au pus la îndoială această informație, mai mult pentru motivul logic că ocuparea capitalei lui Decebal în 102 ar fi făcut inutil cel de-al doilea război dacic. S-a ajuns astfel la ipoteza că Dio se referă, de fapt, la Sarmizegetusa romană, viitoarea Colonia Ulpia Traiana, și nu la cetatea regală de la Grădiștea Muncelului[20]. Iată însă că, pe lîngă urmele romane cunoscute mai demult și datate, pe considerente istorice, după anul 106 (terme, bărci militare, diferite obiecte romane, inscripții)[21], noile săpături au pus în evidență faptul că incinta cetății regale de pe Dealul Grădiștii a fost mult lărgită, practic dublată, de către romani. Aproximativ jumătate din lungimea zidului vizibil actualmente a fost construită de unități din Legio II Adjutrix Pia Fidelis, din **Legio IV Flavia Felix** și din **Legio VI Ferrata.** Inscripții ale constructorilor din aceste trupe au fost montate în zidul de incintă, ridicat în bună măsură din **spolia** dacice[22]. Argumente arheologice pentru o datare absolut precisă nu au fost încă publicate, dar ni se pare greu de crezut că romanii au întreprins un efort constructiv de o asemenea amploare după anul 106, numai pentru a păzi ruinele pustii ale capitalei dacice[23]. Mai curînd

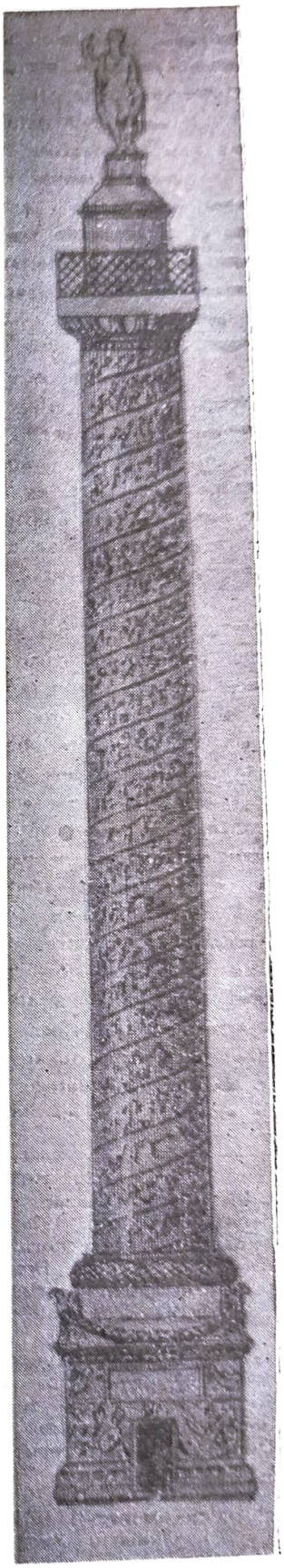

[16] M. Babeș, SCIVA 30, 1979, 3, p. 337 urm.; mai nou B. Jovanovic, M. Jovanovic, Gomolava. Naselje gvozdenog doba, Novi Sad-Beograd, 1988, p. 195 urm. și 199 urm.

[17] M. Babeș, Dacia 19, 1975, p. 135—139; pentru o opinie diferită privind cronologia acestor așezări, vezi C. Preda, Thraco-Dacica 6, 1985, p. 86—92.

[18] Ipoteză formulată pentru întîia oară de R. Vulpe, Dacia 4, 1960, p. 317 urm. (= Studia thracologica, p. 132 urm.).

[19] Cf. D. Berciu, Buridava dacică, București, 1981, p. 157 urm. (vezi și recenzia noastră în SCIVA 33, 1982, 2, p. 250—257); R. Vulpe, Dacia 1, 1957, p. 143—164 (= Studia thracologica, p. 103—123).

[20] W. Schindler, Klio 59, 1977, 1, p. 195—212; idem, Actes du IIe Congrès International de Thracologie, 2, București, 1980, p. 77—82.

[21] I. Glodariu, Acta Musei Napocensis 2, 1965, p. 119—133.

[22] I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, Cetăți și așezări dacice în Munții Orăștiei, București, 1988, p. 126—133.

[23] Ibidem, p. 42 urm. Cronologic și istoric este semnificativ faptul că în săpăturile de la Grădiștea Muncelului nu a fost găsită pînă în prezent nici măcar o singură monedă care să fi fost bătută după anul 106 (informație orală I. Glodariu, cu prilejul sesiunii naționale de rapoarte arheologice de la Sibiu, 17 martie 1989).

avem aici de-a face cu fortificația trupelor lăsate la Sarmizegetusa în virtutea păcii din 102, cînd Decebal nu fusese încă definitiv înfrînt. Dacă este așa, atunci ipoteza lui W. Schindler (**supra** nota 20) își pierde orice temei, iar **Sarmizegetusa** și **to basileion**, menționate separat de Cassius Dio, sînt una și aceeași localitate — capitala regală a geto-dacilor (cf. și Ptolemeu, **Geogr.** III, 8, 4).

De o importanță deosebită pentru discuția de față este analiza numeroaselor descoperiri de obiecte de import roman, care aruncă o lumină particulară, evident diferită de aceea a altor categorii de izvoare, asupra relațiilor daco-romane. Este vorba de o gamă foarte variată de produse, înainte de toate mărfuri de lux, destinate satisfacerii pretențiilor aristocrației getodace: amfore cu vin sau ulei, veselă de lut, sticlă, bronz sau argint, opaițe și candelabre, obiecte de toaletă, podoabe și piese de port, unelte și arme. Lor li se adaugă o surprinzător de mare cantitate de monede romane sau de monede emise de centre grecești aflate sub control roman (Thrasos, Dyrrhachium, Apollonia). O privire de ansamblu utilă asupra acestor importuri ne este oferită de o lucrare mai veche a arheologului clujean I. Glodariu, chiar dacă acolo nu au fost adunate absolut toate categoriile (lipsesc, de exemplu, fibulele, foarte importante sub aspect cronologic) și chiar dacă autorul nu face o distincție clară între importul elenistic și cel roman[24].

Prin import roman noi vom înțelege aici, în sens restrîns, doar produsele italice sau cele provenind din provinciile situate la apus și nemijlocit la sud de Dacia. Dimpotrivă, vom lăsa în afara discuției mărfurile de origine grecească, a căror afluire în Dacia, în principal prin intermediul orașelor pontice, continuă în esență mai vechile legături dintre geto-daci și nu a fost nemijlocit condiționată de evoluția relațiilor daco-romane, cel puțin pînă către mijlocul sec. I e.n. Pe de altă parte, în acest cadru restrîns, ne vom limita la a discuta doar asupra cîtorva categorii specifice: vasele de metal, piesele de port și podoabă și monedele, a căror origine, cronologie și căi de pătrundere în Dacia pot fi stabilite cu mai multă precizie.

Pe baza lucrărilor devenite clasice ale lui H.-J. Eggers[25] și J. Werner[26] putem astfel identifica importurile, în principal italice, ale perioadei anterioare domniei lui Augustus, așadar din acea primă perioadă a relațiilor daco-romane, definită mai sus în lumina surselor istorice. Este vorba de tipuri încadrate în **faza A**, după Eggers, sau în **Latene-ul tîrziu**, după Werner. Numărul acestor importuri, care încep să sosească în anii 70 î.e.n. și se grupează mai ales în regiunile vestice și centrale ale Daciei, este relativ mic: situle de bronz cu atașe simple din bronz sau fier (tipurile 20—21, după Eggers), căni de bronz de tipul Ornavasso-Kaerumgaard și polonice pentru vin **(simpula)** de tipul Pescate[27]. Pentru toate aceste tipuri se cunosc analogii directe, bine datate, în necropolele de la Ornavasso[28], astfel că datarea lor la mijlocul sec. I î.e.n. și originea lor nord-italică pot fi considerate sigure. Cupele de argint cu fundul rotunjit (mastoi) aflate în unele tezaure dacice din România (București — Herăstrău, Sîncrăieni) și Bulgaria (Iakimovo, Bohot) au și ele analogii exacte la Ornavasso. Ele sînt însă cunoscute în întreaga lume mediterană, din Spania pînă în Asia Mică și Siria[29], astfel că pe lîngă filiera romană trebuie de avut în vedere și una grecească, prin care au putut ajunge în Dacia.

În esență, așa cum a observat J. Werner încă din 1936, în Latene-ul tîrziu Dacia manifestă încă «o puternică orientare spre Răsărit»[30], spre coloniile grecești din Pont și în general spre cercul cultural grecesc. Această constatare poate fi ilustrată prin frecvența deosebită a descoperirilor de amfore elenistice tîrzii (în special din Cos) sau prin răspîndirea monedelor grecești în Dacia[31], dar și prin

---

[24] I. Glodariu, Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană, Cluj, 1974 (= Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World, BAR Suppl. Series, 8, Oxford, 1976); cf. și S. Sanie, Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.). Iași, 1981, p. 46—74.

[25] H.-J. Eggers, Der römische Import im freien Germanien, Hamburg, 1951, p. 38 urm.; idem, Jahrbuch RGZM 2, 1955, p. 196 urm.

[26] J. Werner, Spätes Keltentum zwischen Rom und Germanien, München, 1979, p. 68—108 și 198—220.

[27] I. Glodariu, Apulum 7, 1967, 1, p. 353 urm.; idem, Relații comerciale..., p. 52 urm., 233 urm. și pl. 32—34; C. Beldiman, Thraco-Dacica 9, 1988, p. 75—82. În patru cazuri cănile de bronz au slujit ca recipiente pentru tezaure monetare: Bobaia (denari republicani pînă la anii 80 î.e.n., Dyrrhachium Apollonia, Thasos). Dunăreni (denari republicani pînă la 55 î.e.n.), Pescari (Dyrrhachium, Apollonia) și Tigănești (Thasos).

[28] J. Graue, Die Gräberfelder von Ornavasso, Hamburger Beiträge zur Archäologie, Beiheft 1, 1974, p. 21 urm., 102 urm. și fig. 25—29.

[29] I. Glodariu, Sargetia 11—12, 1974—1975, p. 22 urm., fig. 1 și pl. 1—2, cu literatura.

[30] J. Werner, AISC 2, 1933—1935 (1936), p. 164.

[31] I. Glodariu, Relații comerciale..., p. 181 urm., 253 urm., pl. 2 și 11.

imitarea curentă de către meşterii geto-daci a unor tipuri de vase greceşti[32] sau prin apariţia «zidului dacic» **(murus dacicus)**, la care fără îndoială au contribuit meşterii constructori greci[33]. Totodată, trebuie subliniat faptul că, în această vreme, cultura geto-dacă clasică a păstrat încă o puternică amprentă Latène, în special evidentă în repertoriul de forme de unelte şi arme, de podoabe şi piese de port[34].

În contrast cu numărul încă redus de importuri romane preaugustee stă marea masă de denari republicani descoperiţi în Dacia[35]. În general este vorba de tezaure, respectiv de mari loturi de monede constituite în afara graniţelor Daciei şi pătrunse aici începînd din anii 70 sau 60 î.e.n. Afluxul lor se accentuează la mijlocul sec. I î.e.n. şi în deceniile următoare. Aceste precizări cronologice se întemeiază pe constatarea că cele mai timpurii tezaure monetare romane din Dacia, în total 77, se încheie cu denari emişi între anii 80 şi 31 î.e.n.[36].

Este greu de crezut că această însemnată masă monetară ar reprezenta surplusul unui schimb comercial inegal, în cadrul căruia Dacia ar fi exportat mai mult decît a importat. Ar fi, de altfel, greu de imaginat modul în care produsele naturale ale Daciei (grîne, vite, sare etc.) vor fi fost colectate şi livrate unor parteneri aflaţi încă la mare distanţă, şi aceasta într-o vreme de instabilitate şi nesiguranţă în întregul spaţiu balcanic. Că Dacia ar fi putut exporta sclavi în proporţiile imaginate de M. Crawford (cca 30 000 pe an)[37] este de asemenea foarte îndoielnic. Va trebui, în schimb să fim de acord cu numismatul britanic atunci cînd afirma că această masă monetară «are puţin de-a face cu activitatea unei economii întemeiate pe bani» şi că o funcţie importantă a monedei a fost în acea vreme în Dacia, probabil, aceea de «a defini şi a spori statutul aristocraţiei locale şi al clientelei ei»[38]. Ceea ce aveau de oferit aceşti «aristocraţi» şi exponenţii lor regali precum Burebista, Cotiso şi Dicomes, nu erau atît produse naturale sau sclavi, cît, în primul rînd, servicii militare, la care fac adesea referire izvoarele antice menţionate mai sus. O sursă suplimentară din care vor fi provenit denarii republicani din Dacia trebuie, de asemenea, să o fi constituit capturile şi răscumpărările prilejuite de expediţiile întreprinse în teritoriul roman.

Astfel privind lucrurile, disproporţia masivă dintre importurile romane timpurii şi numeroasele descoperiri de denari republicani din Dacia ne apare pe deplin explicabilă. Oricare va fi fost calea de dobîndire, afluxul masiv al monedei romane l-a familiarizat pe geto-daci cu acest mijloc de schimb universal recunoscut şi a pregătit astfel intregrarea treptată a Daciei în sfera economică şi culturală a Romei. Este de altfel semnificativ faptul că, ocazional, denarul republican roman a fost imitat în Dacia, aşa cum o arată descoperirile de ştanţe monetare din cetatea de la Tilişca şi, mai recent, de la Grădiştea Muncelului[39].

În perioada de la Augustus la Traian (perioada romană timpurie — faza B 1, parţial B 2 după Eggers), cînd geto-dacii şi romanii ajung într-un contact nemijlocit de-a lungul Dunării inferioare, se constată într-adevăr o creştere considerabilă a importului roman în Dacia. Pentru etapa Augustus-Claudius sînt caracteristice înainte de toate, dintre vasele de bronz, bazinele cu mînere mobile de tip Eggers 91—92 şi situlele cu ataşe în formă de delfini tip Eggers 18, foarte probabil de origine campaniană. După mijlocul secolului I e.n. ajung la modă alte produse ale industriei bronziere romane şi anume caserolele, cănile-oenochoe tip Eggers 125, bazinele tip Eggers 100 şi amforele tip Eggers 129. Exemplare numeroase, întregi sau fragmentare, s-au găsit în cele mai cunoscute aşezări şi ce-

---

[32] De exemplu, cupele geto-dace cu decor în relief, imitate după cupele deliene sau megariene: I. Casan-Franga, Arheologia Moldovei 5, 1967, p. 7—35; A. Vulpe, M. Gheorghiţă, Dacia 20, 1976, p. 167—198.

[33] I. Glodariu, Arhitectura dacilor, Cluj, 1983, p. 123 urm.; D. Antonescu, Introducere în arhitectura dacilor, Bucureşti, 1984, p. 97 urm.

[34] M. Babeş, Dacia 23, 1979, p. 12 urm.

[35] Numărul total al monedelor romane din perioada anterioară cuceririi, descoperite în Dacia, este apreciat la cca 25 000 (cf. I. Glodariu, Relaţii comerciale.., p. 97). După opinia lui M. Crawford (Coinage and Money under the Roman Republic Italy and the Mediterranean Economy, Londra, 1985, p. 235), acest număr ar corespunde unei mase monetare iniţiale de cca 25—50 milioane de denari «importată» în Dacia, în principal, în epoca preaugustee şi augustee timpurie. După estimările regretatei Maria Chiţescu (Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type, BAR International Series 112, 1981, p. 9), numărul monedelor romane republicane descoperite pe teritoriul României se ridică la 20630 exemplare.

[36] M. Crawford, op. cit., p. 230 urm. şi 326 urm., anexa 54. Cf. şi M. Babeş, Dacia 19, 1975, p. 132 urm.

[37] M. Crawford, op. cit., p. 233.

[38] Ibidem, p. 229.

[39] N. Lupu, JNG 17, 1967, p. 101—121; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, op. cit., p. 197.

tăți geto-dace ale vremii[40].

Pentru aceeași perioadă remarcabilă este și larga răspîndire a fibulelor de tip provincial roman, unele sosind din îndepărtatele provincii vestice ale Imperiului, începînd chiar din vremea augustee timpurie. Cele mai reprezentative sînt tipurile Jezerine, Alesia, Aucissa și Langton-Down, fibulele fetice cu cap de animal, fibulele norice cu doi butoni (Almgren 236), fibulele puternic profilate (Almgren 67—69) și fibulele «cu ochi» **(Augenfibeln)**[41]. Apar de asemenea, pentru întîia oară, arme și unelte de tip roman, iar importul de ceramică și sticlărie crește considerabil. Toate acestea au dus inevitabil la modificarea faciesului culturii geto-dace clasice, care își pierde treptat trăsăturile Latène și, începînd din vremea lui Augustus, trece tot mai mult sub influența modei romane. Fenomenul a fost determinat nu numai de creșterea schimburilor comerciale, ci și de activitatea unor meșteri străini în Dacia. Pe această cale unele tipuri romane de podoabe și unelte au fost chiar asimilate în producția artizanală autohtonă.

Pornind de aici, ne apare surprinzător faptul că, pentru o perioadă de contacte mai strînse și de comerț sporit, cantitatea de monedă romană imperială este relativ mică, oricum, mult redusă față de perioada anterioară (raport de la 1 la 25 față de denarii republicani descoperiți în Dacia)[42]. Normal ar fi părut ca, dată fiind creșterea comerțului și stabilirea de relații clientelare cu Roma, care presupuneau plata regulată a unor stipendii, pătrunderea monedei romane în Dacia nord-dunăreană să continuie într-un ritm intens[43]. Dacă totuși numărul monedelor imperiale, emise de la Augustus la Traian și descoperite în contexte sigur anterioare cuceririi, rămîne mic, o explicație trebuie căutată în faptul că, cel puțin pînă la reforma monetară a lui Nero, denarul republican a fost în continuare moneda preferată de populațiile «barbare» (pentru germani, vezi Tacit, **Germ.** V, 3) pentru tranzacții comerciale, plăți și tezaurizare[44]. În adevăr, compoziția unor tezaure monetare încheiate cu emisiuni de la Vespasianus sau Domitianus arată că denarul republican a continuat să pătrundă în Dacia și în perioada imperială timpurie. Pe de altă parte, avînd în vedere extinderea comerțului, respectiv creșterea importului, este de presupus că o parte a numerarului acumulat pe diferite căi în Dacia se va fi întors în Imperiu, prin intermediul negustorilor romani, sub forma unor plăți comerciale.

În concluzie, comparînd mărturia izvoarelor literare cu aceea a descoperirilor arheologice și numismatice, observăm că ele în esență concordă. Totodată trebuie subliniat faptul că, în plus, evidența arheologică are darul de a completa și de a anunța imaginea oarecum unilateral transmisă de tradiția istorică.

Se conturează, astfel, o perioadă timpurie, anterioară domniei lui Augustus, în care relațiile daco-romane au avut un caracter încă sporadic, oarecum fortuit, determinat de circumstanțe geopolitice particulare. Abia în vremea lui Augustus, la granița dintre era veche și era nouă, cele două părți vin în contact nemijlocit și Dacia intră treptat în sfera de influență economică, culturală și politică a Romei. Secolul I e.n. nu este, așadar, exclusiv o vreme de conflicte acute, ci totodată și una de înțelegeri politice, respectiv de coexistență pașnică, care a favorizat iradierea civilizației superioare romane în lumea geto-dacă. Mai ales în acest secol, dar într-o anumită măsură încă din secolul precedent, s-au creat unele premise hotărîtoare pentru succesul romanizării Daciei.

Cu victoria lui Traian și transformarea unei părți a ariei carpato-dunărene în provincie romană începe o nouă epocă. De acum înainte, pentru perioada îndelungată în care ținuturile geto-dace au făcut parte din Imperiul Roman (Dacia pînă în 271/275, Moesia pînă în 602), nu mai este vorba de simple contacte sau legături între geto-daci și romani, ci de conviețuirea lor efectivă, nemijlocită, cu consecințe de însemnătate istorică pentru definitivarea tabloului etno-cultural al spațiului românesc, al celui sud-est-european în general.

---

[40] J. Werner, AISC 2, 1933—1935 (1936), p. 164 urm.: I. Glodariu, Relații comerciale..., p. 233 urm. și pl. 32—34.

[41] Numeroase exemplare au livrat marile așezări de la Poiana (Radu și Ecaterina Vulpe, Dacia 3—4, 1927—1932, p. 233 urm.), Ocnița (D. Berciu, Buridava dacică) și Răcătău (V. Căpitanu, Carpica 16, 1984, p. 61—83). Cf. și S. Cociș, Acta Musei Porolissensis 8, 1984, p, 149 urm.

[42] După aprecierea lui C. Preda (Dacia 31, 1987, p. 7 urm.), este vorba de aproximativ 800 monede imperiale, care au apărut în Dacia în cca 50 tezaure monetare din sec. I e.n. în asociere cu cca 4 000 denari republicani.

[43] V. Mihăilescu-Bîrliba, La monnaie romaine chez les Daces orientaux, București, 1980, p. 70—72; C. Preda, op. cit, p. 8 urm.

[44] V. Mihăilescu-Bîrliba, op. cit., p. 72—74.

STUDII ŞI MATERIALE

Alexandru SUCEVEANU

ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE DISCUŢII RECENTE PRIVIND PROCESUL DE ROMANIZARE*

Într-o recenzie a lucrării noastre VIAŢA ECONOMICĂ ÎN DOBROGEA ROMANĂ. SECOLELE I—III E.N. (Bucureşti, 1977), savantul francez A. Chastagnol notează spre sfîrşitul acesteia: «L'auteur insiste essentiellement sur le degré de romanisation des indigenes, sur les progrès et les succés de cette romanisation, sur les limites eventuelles aussi, voir, pour obéir a une certaine mode souvent discutable, sur la «resistence» des communautés rurales autochtones». Iată-ne deci plasaţi, fără voia noastră, într-una din cele mai noi tendinţe, şi anume aceea e rezistenţei indigenilor la acţiunea de romanizare.

Urmînd a ne preciza ulterior poziţia în această problemă, socotim mai întîi util să notăm că faţă de opinia clasivă, potrivit căreia romanizarea reprezintă un fenomen complex — politic, economic, social, cultural şi lingvistic — a cărui realitate nici nu mai trebuie pusă în discuţie, au apărut în ultima vreme tot mai multe teorii care contestă acest proces, fie negîndu-i realitatea, fie insistînd asupra rezistenţei autohtonilor la acţiunea factorului roman.

În prima categorie, a «contestatarilor», i-am putea include pe A. Alföldy, E. Swoboda, B. Gerov, G. Alföldy, A. Mócsy, L. Balla etc., care consideră că nici impactul roman n-a fost suficient de puternic — lucrările acestora referindu-se la Peninsula Balcanică şi cu precădere la Dacia — şi în consecinţă că nici receptivitatea elementului autohton n-ar fi putut fi prea mare, ceea ce în ultimă instanţă ar duce la concluzia că populaţia localnică n-ar fu avut cînd şi cum să se romanizeze. Ne abţinem să comentăm trăinicia acestor opinii pentru că, pe de o parte — în ceea ce priveşte Dacia cel puţin — motivele politice par să fi depăşit ca importanţă pe cele ştiinţifice, iar că pe de altă parte, nici noi nu credem că trebule exagerată, oriunde şi

* Menţionăm că acest articol a fost publicat în revista Thraco-Dacia, VI, 1985, 1—2, p. 105—115.

oricum, eficiența procesului de romanizare, mai cu seamă dacă ne referim la zona grecofonă — la sud de linia Jirecek — a Peninsulei Balcanice, judecînd cel puțin după situația modernă.

Dar cum judecarea situației antice prin cea modernă ar reprezenta, metodologic vorbind, o greșeală de care vom căuta să ne ferim în analiza ce urmează, preferăm să trecem la discutarea celei de-a treia tendințe — aceea a rezistenței. Prefigurată oarecum de școala franceză, dacă ne gîndim la avîntatele pagini ale lui C. Jullian, magistral evidențiate în introducerea lui P. M. Duval la «Vercingétorix»-ul acestuia, această tendință și-a găsit cel mai aprig apărător în persoana istoricului algerian M. Bénabou. Elev al savantului franco-german H. G. Pflaum — el însuși un «rezistenționalist» de dată mai nouă, pare-se chiar sub influența opiniilor elevului său — M. Bénabou, dezvoltă într-o amplă lucrare ideea rezistenței la romanizare în Africa, idee ce merită desigur să fie analizată cu multă atenție, așa cum o face recent arheologul francez Y. Thébert. Rezumînd părerea lui Bénabou, s-ar părea că în general, dar în special în Africa, rezistența a îmbrăcat forme directe — cum ar fi aceea a conflictelor militare — fie indirecte în rîndul cărora el include religia, onomastica și limba ca domenii în care se manifestă o asimilare parțială a influențelor romane. Ideea centrală este că între cele două tabere diametral opuse — romanii din orașe, pe de o parte, berberii retrași în munți, pe de alta — a existat o a treia categorie, aceea a nedecișilor, a căror atitudine ar fi determinat în cele din urmă apariția unui proces de deromanizare.

Dacă e să ne exprimăm o opinie în legătură cu această teorie, este că și în viziunea lui Bénabou — așa cum paradoxal, vom vedea că se întîmplă lucrurile și la adepții romanizării — taberele, romanii și indigenii, stau față în față oarecum nediferențiat din punct de vedere social — așa cum pe bună dreptate îi atrage atenția Y. Thébert, iar intenției deliberate a romanilor de a-i romaniza pe indigeni aceștia îi răspund — dintr-o presupusă reacție etnică, pentru a nu spune națională, cum o denumește Bénabou — fie prin pasivitate, fie chiar prin violență. Nici istoricul algerian nu se poate desprinde de prejudecata analizei situației din epoca romană prin prisma aceleia postantice (invazia vandală și apoi cea arabă), pentru a nu mai vorbi de aceea modernă atunci cînd, căutînd antecedente mai justificate ale procesului de decolonizare, fapt relevat de același Thébert, le plasează în perioada romană, așa cum partizanii de odinioară ai romanizării Africii își justificau pretențiile colonialiste tocmai prin situația din epoca romană.

Am lăsat deja să se înțeleagă că nici adepții romanizării nu par a fi scutiți de raționamente similare atunci cînd, reducînd rolul populației autohtone la acela de simplă recepție — ceea ce ar justifica parțial criticile «rezistenționiștilor» — nu văd decît amploarea impactului roman a cărui consecință ar fi fost în ultimă instanță transformarea populației indigene în populație romanică. Analiza a două dintre cele mai «programatice» articole aparținînd unor istorici români ne va lămuri mai bine. Este vorba mai întîi de articolul regretatului C. Daicoviciu, în care romanizarea — considerată în primul rînd ca un fenomen de limbă — s-a petrecut datorită marelui număr de coloniști romani, unui și mai mare număr de indigeni romanizați, prin armată, orașe, religie și în special prin limba latină. Unul dintre elevii marelui învățat clujean, N. Gudea, s-a aplecat de asemenea în mai multe rînduri asupra acestei probleme, fie criticînd lucrările unui L. Balla sau M. Bénabou, fie în special cînd și-a definit poziția într-un adevărat articol-program. Principala condiție, după cercetătorul clujean, a desfășurării procesului de romanizare din Dacia este existența unei populații autohtone care să sufere influența impactului roman. Afirmația luată ca atare ar putea să pară un truism dacă se uită că tocmai presupusa lipsă a acestei populații i-a împiedicat pe unii savanți să accepte realitatea procesului romanizării din Dacia. Acest proces se manifestă în sfera vieții materiale, a celei sociale și politice, cît și a celei spirituale, insistîndu-se și credem că justificat, așa cum o sugerase de altfel și C. Daicoviciu, în special asupra acestor manifestări în mediul rural daco-roman. Factorii romanizării sînt considerați a fi administrația și oficialitățile romane, armata și veteranii, coloniștii, orașele și în sfîrșit dreptul roman. În final se încearcă o periodizare a procesului de romanizare de la etapa acumulărilor cantitative la aceea a asimilării definitive a romanității, ajungîndu-se la «producerea de civilizație romană» pentru că în ultima etapă, aceea de după părăsirea Daciei, deci fără ajutorul factorilor mai sus-menționați, să se cristalizeze procesul de formare a limbii și poporului român. Fraza-cheie pentru modul în care vede lucrurile N. Gudea ni se pare a fi însă aceasta: «Trăind într-o provincie romană (cu tot ce are mai caracteristic o astfel de unitate administrativă a imperiului), folosind și producînd marfă romană, îmbrăcați în haine romane, deci înconjurați din toate părțile de civilizația romană, autohtonii au devenit provinciali». Chiar dacă în alt loc N. Gudea vorbește de civilizația provincială daco-romană, este limpede că pentru cercetătorul clujean, ca de altfel și pentru profesorul acestuia, ultima consecință a procesului de romanizare este transformarea dacilor în romani din toate punctele de vedere. Termenul de daco-roman nu implică așadar și o oarecare continuitate dacică, ci doar o populație romană

provenită din fondul dacic, altfel spus, o civilizație romană altoită pe substratul dacic.

Așa cum a rezultat din această prezentare a două dintre cele mai autorizate opinii, se cuvine să relevăm că nici autorii acestora nu probează o înțelegere mai nuanțată și aș zice mai concretă a fenomenului atunci cînd operează cu două tabere din a căror confruntare una, recte autohtonii, sfîrșește prin a se desființa, transformîndu-se în romani.

Ca o reacție la acest punct de vedere — despre care trebuie însă să recunoaștem cu toată convingerea că este, teoretic, mai verosimil decît acela «contestatar» sau «rezistenționist» — ne simțeam îndreptățiți să afirmăm că «procesul a fost interpretat întotdeauna cu foarte puține excepții (la vremea cînd redactam aceste rînduri, adică în 1973, apăruse încă lucrarea lui Bénabou), din puctul de vedere roman și nu cel indigen», altfel spus — că «succesele administrației și ale economiei romane au fost omologate cu succesele romanizării indigenilor», adăugînd că, «economic vorbind, stăpînirea romană a înregistrat succese remarcabile, dar rămîne să ne întrebăm în ce măsură ele s-au repercutat asupra indigenilor ca atare».

Lăsăm pentru mai tîrziu enunțarea propriei păreri — care, de altfel, este departe de a fi nouă în istoriografia romană — dar socotim că aceste citate sînt în măsură să dilueze sau, mai exact spus, să nuanțeze afirmația lui A. Chastagnol potrivit căreia ne-am înscris printre «rezistenționiști».

Recunoscînd așadar posibilitatea romanizării indigenilor, ne întrebăm pur și simplu dacă, așa cum se susținea de cei mai mulți pînă atunci, această romanizare nu era văzută ca un proces unilateral de la romani la autohtoni, ceea ce în limbajul epocii noastre s-ar traduce prin aculturație, fără a se analiza mai concret modul (eventual și reacția) în care aceștia au asimilat elementele de cultură, civilizație, mod de trai etc. romane, altfel spus, de a analiza un proces de interculturație. Simpla existență a unei populații autohtone — util de pus în evidență atunci cînd ea este contestată pe temeiuri mai mult sau mai puțin științifice — nu ni se părea și nu ni se pare nici astăzi suficientă pentru a înțelege toate aspectele unui proces extrem de complex, cum se arată a fi cel al romanizării. Iar dacă este să ne căutăm o analogie propriei noastre opinii, am regăsi-o mai curînd în sumara intervenție a lui Alb. Deman la raportul citat al lui H. G. Pflaum, și anume: «Romanisation peut signifier: a) ou bien établissement en pays étranger de citoyens romains venus de Rome ou d'Italie: c'est L'exploitation coloniale (type A); b) ou bien ralliement des indigènes à la culture, à l'organisation à la langue romaine; c'est l'integration (Type B)». Spunem mai curînd pentru că, după cum se vede, nici învățatul belgian nu-și pune decît problema ralierii, altfel spus — a integrării indigenilor în orbita romană, urmînd a ne întreba pe de altă parte dacă excesul de tipologie nu l-a adus pe Alb. Deman în situația de a diferența tipologic două fenomene care se înlănțuie logic, care decurg în mod firesc unul dintr-altul.

Cum însă despre a doua parte a intervenției lui Deman ne vom ocupa mai tîrziu, să recunoaștem că romanizarea de tip B ne apropie mai mult de miezul problemei și că în lumina acestei noi viziuni vom trece în continuare la analiza situației din diferitele provincii latinofone ale Imperiului roman pentru a ne opri în final la aceea de pe teritoriul României. Desigur, o analiză ca cea care urmează se prezintă prin definiție simplificatoare, unilaterală atît din punctul de vedere al realităților — destul de puțin cunoscute în general, dar cu atît mai puțin din mediul rural roman, acolo unde de altfel trebuie să-l căutăm pe acești indigeni ca membri ai unor comunități stabile, — cît și din cel al autorilor, spațiul nepermițîndu-ne a rezuma aici fie și numai principalele păreri despre una sau alta dintre provinciile Imperiului roman. De la bun început trebuie să menționăm că ne vom întemeia expunerea pornind de la magistrala lucrare a lui M. I. Rostovtzev, completînd-o cu o alta, mult mai sumară, dar remarcabil de lucidă, cea a lui P. Petit. Pentru nevoile demonstrației vom începe analiza provinciilor romane latinofone cu acelea în care nu există o continuitate romanică, fără ca aceasta să influențeze în vreun fel obiectivitatea anchetei noastre.

Începem cu Africa (Proconsularis, Numidia și Mauretania) despre care a mai fost vorba cu ocazia prezentării tezelor lui M. Bénabou. Chiar dacă ne-am desprinde de viziunea acestuia, este sigur că — pornind numai de la sursele noastre citate la care se mai pot adăuga teoriile unui Ch. Courtois, N. G. Pflaum, Alb. Deman — în pofida unei intense opere de colonizare și urbanizare, în special de la Augustus, Africa deținînd 30% din toate orașele create în imperiu, în pofida unei intense dezvoltări a acestora — ajunge să ne gîndim la ruinele Cartaginei sau la cele de la Leptis Magna — în pofida, în sfîrșit, a unui însemnat număr de senatori sau cavaleri de origine africană, în ciuda deci a unei remarcabile dezvoltări a civilizației urbane romane, mediul indigen — berber, libian, maur etc. — ne rămîne foarte puțin cunoscut. Iar din puținul cunoscut, este vorba în special de marile domenii imperiale sau senatoriale, pentru care, cum se știe, Africa oferă baza documentației noastre actuale, se poate trage concluzia că el apare mai curînd ca o anexă a orașului, în întregime subordonat dezvoltării exagerate a acestuia. Desigur, ne referim acum la realitățile cunos-

cute din teritoriile citadine, pentru a nu mai vorbi de numeroasele **civitates** indigene, conduse de **principes gentium** sau **locorum**, a căror populaţie nu putea niciînd aspira la cetăţenia romană, aşa cum ne-o demonstrează Tabula Banasitana.

Chiar înainte de a fi fost distrusă de invaziile vandale pentru a fi apoi înlocuită de civilizaţia arabă — despre care să nu uităm că atinsese un înalt grad de dezvoltare — civilizaţia romană din Africa ne apare ca exclusiv citadină, prin definiţie deci puţin avansată în teritoriul indigen, oarecum superficială. Marea masă a indigenilor — reduşi la situaţia de simplă mînă de lucru în profitul oraşului — nu s-a putut romaniza în profunzime şi aceasta ar putea explica aşa-numitul proces de deromanizare, în cazul de faţă — de arabizare.

Să notăm însă că în Africa, unde nu există decît o singură legiune stabilă — a III-a Augusta, la Lambaesis, începînd din 128 e.n. — precum şi cîteva unităţi auxiliare, elementul militar este foarte redus numeric, aceasta în ciuda unor preocupări intense pentru apărarea graniţei de sud a celor trei provincii care compun unitatea geografică de care ne-am ocupat, şi această realitate ar putea constitui — pentru unii — o explicaţie a superficialei romanizări a Africii. De aceea vom trece la analiza situaţiei de pe graniţa reno-danubiană, altfel spus, în provinciile Germania (Inferior şi Superior), Raetia, Noricum şi Pannonia, unde se aflau concentrate în secolul II e.n. un număr de 9 legiuni (la Vetera, Colonia Claudia Agrippinensis, Mogontiacum, Novimogus, Vindobona, Carnuntum, Brigetio, Aquincum şi Singidunum) pe lîngă foarte numeroasele castre ale unităţilor auxiliare, totalul militarilor cantonaţi pe artera reno-danubiană ridicîndu-se în aceeaşi perioadă la aproximativ 200 000. Cum este şi firesc, pe lîngă aceste castre s-au dezvoltat canabae — nucleele viitoarelor oraşe — despre multe dintre acestea (Köln, Trier şi Kempten — fostele Colonia Claudia Agrippinensis, Augusta Treverorum şi respectiv Cambodunum — pentru a ne mărgini la exemplele citate într-un studiu al lui H. Schönberger) susţinîndu-se că ar fi continuat să existe şi în perioada medievală. Chiar dacă respectivele oraşe nu vor fi atins proporţiile celor africane, ne aflăm fără îndoială în faţa unei situaţii pe care partizanii viziunii optimiste despre procesul de romanizare ar considera-o ideală, altfel spus, în care elementul militar adăugat unui puternic avînt al vieţii urbane ar fi putut asigura o profundă şi durabilă romanizare a populaţiei autohtone, germanice şi respectiv celtice.

Cum se ştie însă, încă din secolul al IV-lea, cu multă bunăvoinţă pînă către mijlocul veacului următor, civilizaţia romană avea să capituleze în faţa masivei aşezări de populaţie germanică, hunică, avarică etc. Nu vom cădea în greşeală de a judeca romanitatea reno-danubiană prin prisma situaţiei postantice — aşa cum am încercat să n-o facem nici pentru Africa — intensitatea şi virulenţa invaziilor populaţiilor migratoare, care de altfel s-au şi stabilit în acele regiuni, ajungînd a justifica dispariţia, desigur, nu în întregime, a elementului romanic din aceste zone.

Dacă este însă să căutăm o explicaţie internă a acestei dispariţii quasitotale, nu ne-am putea împiedica să constatăm că populaţia autohtonă pare a fi fost destul de puţin atrasă în sfera civilizaţiei romane, ea rămînînd într-o netă situaţie de inferioritate poate tocmai pentru a putea constitui un rezervor al recrutărilor de trupe auxiliare. Adăugăm la aceasta faptul că unităţile militare au fost instalate — în cea mai mare parte a lor — încă din secolul I e.n., perioadă pentru care Tacitus ne informează că era în vigoare practica evacuării teritoriilor respective pentru a fi lăsate exclusiv în folosinţa militarilor.

Principala formă de exploatare agricolă cunoscută în zonă este **villa rustica**, aparţinînd în special veteranilor, cu loturi de teren precis delimitate, dar raporturile cu populaţia autohtonă nu par a fi fost prea intense, sau, oricum, destul de puţin cunoscute. Am adăuga pe de altă parte că villa **rustica**, ca tip de celulă economică, este şi ea circumscrisă temporar momentului de stabilitate a dominaţiei romane, ea neputînd, logic, continua să existe după ce militarii şi administraţia romană vor fi încetat s-o protejeze.

În pofida unei remarcabile dezvoltări a procesului de urbanizare şi militarizare, provinciile reno-danubiene nu au constituit, aşa cum a reieşit din cele de mai sus, un cîmp pentru o romanizare profundă şi durabilă, înainte de toate din acelaşi motiv ca şi în Africa, anume acela al relativ slabei atrageri a elementului autohton în sfera civilizaţiei romane, indigenii fiind subordonaţi intereselor militare şi, în consecinţă, citadine.

O a treia grupă de provincii latinofone în care nu se poate vorbi de o continuitate romanică o constituie Moesia Superior şi Dalmaţia, ambele lipsite de armată în sec. II e.n., ca şi de o dezvoltare specială a elementului urban, desigur, cu excepţia oraşelor de pe coasta dalmată şi de pe Dunăre. Interiorul acestor provincii ar fi putut constitui, sub influenţa amintitelor oraşe, un excelent cîmp de romanizare, numai că anchete obiective, cum ar fi sursele noastre principale — Rostovtzev şi Petit — la care mai trebuie adăugaţi J. J. Wilkes pentru Dalmaţia şi A. Mocsy, cu argumente nu o dată discutabile, pentru Moesia Superior, nu par să împărtăşească concluzii prea optimiste în legătură cu romanizarea acestora. Este adevărat că aceste concluzii, mai curînd negative, par să se datorească tocmai faptului că elementul militar şi urban — repet, pentru interior — lip-

seşte, ceea ce revine la a spune că ele sînt formulate din punctul de vedere potrivit căruia aceşti doi factori reprezintă condiţii **sine qua non** pentru romanizare. Nu împărtăşim — a rezultat din cele de mai sus — acest punct de vedere, dar rămîne să ne întrebăm dacă triburile din interior, copios atestate, cu numeroşi **principes** locali, se vor fi romanizat cu adevărat sau vor fi rămas simple rezervoare pentru recrutările de trupe auxiliare, cum am văzut că se întîmplă lucrurile în provinciile reno-danubiene. Adăugăm că, după exemplul faimoasei Tabula Banasitana, doar conducătorii acestor unităţi tribale se vor fi putut romaniza, restul populaţiei — în cazul de faţă, cea care a rezistat multă vreme Romei — rămînînd în cea mai proastă situaţie juridică dintre oamenii liberi, anume aceea de **dediticii**. Este totuşi posibil că unele triburi să se fi romanizat, ceea ce ar justifica poate păstrarea unor enclave romanice pînă mai tîrziu în secolele VI—VII e.n., cînd masa slavă va anula şi ultimele resturi romanice din cele două provincii.

Fără a subestima intensitatea romanizării din zonele analizate pînă acum, numai pentru motivul că nu avem şi o continuitate romanică, se cuvine să conchidem că jaloanele clasice ale romanizării — urbanizarea, militarizarea, administraţia etc. — nu ajung pentru o reală şi profundă răspîndire a civilizaţiei romane în mediul autohton. Mai mult chiar, s-ar putea susţine — aşa cum am făcut-o şi altă dată — că superdimensionarea domeniului citadin sau militar «înseamna negarea comunităţii indigene, vădit strîmtorată de extensiunea teritoriilor agricole ale oraşelor». Acolo deci unde au prevalat administraţia, urbanizarea, militarizarea sau economia de tip roman «elementul indigen n-a putut absorbi cultura romană decît integrîndu-se structurii economice romane (adaug astăzi: întregului context instituţional al vieţii romane);

odată integrat, el este deci asimilat elementului roman, a cărui existenţă este circumscrisă istoric prin însăşi structura urbană a civilizaţiei sale».

Trecînd acum la analiza provinciilor în care putem vorbi de o continuitate romanică — Hispania, Gallia şi, parţial, Britannia, aceasta fără a mai vorbi de Italia, care constituie totuşi un caz aparte — trebuie să precizăm de la bun început că, în viziunea noastră cel puţin, această continuitate nu constituie ea însăşi o dovadă că respectivele provincii au fost intens şi profund romanizate, dar nici nu poate — este limpede — constitui un argument împotriva romanizării lor.

În ceea ce priveşte Hispania, ea este considerată aproape în unanimitate ca cea mai romanizată provincie a Imperiului roman, toată populaţia peninsulei primind dreptul latin — etapă premergătoare acordării cetăţeniei romane — începînd de la Vespasian. Echilibrul impus de existenţa unei singure legiuni (a VII-a Gemina la Léon), ca şi de un număr restrîns de auxiliari, îi corespunde o dezvoltare proporţională a elementului urban — pe lîngă vechile oraşe Gades şi Emporium putîndu-se număra ca mai importante Italica, Tarraco, Emerita sau Clunia — concentrat însă mai mult în partea de sud a peninsulei. În schimb, în nord există atestate uniuni tribale care ajunseseră să cunoască oraşul înaintea stăpînirii romane, aceasta nedistrugîndu-le sistemul anterior de organizare. În fruntea oraşelor se întîlnesc adesea **principes** locali a căror situaţie este întărită prin prestarea jurămintelor de credinţă de către membrii triburilor. Adăugînd acestor elemente marele număr de colonişti romani, atraşi de bogăţia solului, dar în special a subsolului, realizăm că în Peninsula Iberică s-a desfăşurat un lung proces de romanizare — de la Scipio Africanul la Augustus, implicînd nu o dată lupte violente — în-

chelate în liniile lui mari la Vespasian, care a conferit Hispaniei una din cele mai trainice structuri pe care le-a cunoscut vreo provincie din imperiu. Atît de profundă a fost romanizarea acestei zone, încît aşezarea temporară a arabilor între secolele VIII—XIII e.n. (Emiratul şi apoi Califatul de Cordoba, regatele Almoravizilor şi al Almohazilor) n-a reuşit să altereze decît parţial structura romanică a populaţiei respective, Reconquista din sec. XIII e.n. demonstrînd tocmai vitalitatea acestei populaţii romanice.

Gallia prezintă de asemenea notabile diferenţe între sudul urbanizat şi nordul în care predomină încă structuri oppidane gallice, elementul militar — deşi cucerirea a avut, cum se ştie, aspecte violente — lipsind însă cu desăvîrşire, desigur cu excepţia provinciei Belgica, în fapt parte componentă a limes-ului renan. Cum însă despre modul în care s-a romanizat Gallia, Alb. Deman o explică mai clar chiar decît în pasajul anterior citat: «En Gallia Comata deci în Aquitania şi Lugdunensis): a) **municipia** et **coloniae** sont très rares; b) parallèlement, le pourcentage de sénateurs et de chevaliera venant de Gaule fourni aux cadres dirigeants de l'Empire ne depasse jamais, sous le Haut — Empire, 4% (travaux des Professeurs P. Lambrechts, G. Barbieri H.-G. Pflaum); c) mais le ralliement à cultura romaine se fait à la campagne, dans toutes les classes de la société, y-compris, peut-on-dire, las prolétaires» şi adaugă «la non-municipalisation de la Gaule pourrait indiquar que l'intebration economique et politique dans l'Empire s'est faite avec plus de bonnheur et d'harmonie: ce faut d'ailleurs une oeuvre durable».

După cum se vede durabilitatea acestei opere influenţează chiar şi opiniile care se vor lucide, dar aceasta nu ne împiedică să constatăm, împreună cu Alb. Deman, că în Aquitania şi Lugdunensis nu cunoaştem decît o colonia (Lugdunum), că oraşele (Avaricum, Agustodunum, Agedincum, Rotomagus, Namnetes, Mediolanum, Santonum şi desigur Lutetia nu par a fi avut o dezvoltare prea mare, despre continuitatea lor post-antică pe de altă parte punîndu-se desigur aceleaşi probleme metodologice ca pentru cele de pe artera reno-danubiană. Oricum, ele sînt în fapt simple **oppida**, după cum în întreaga zonă predomină **vici** (pe care arheologii francezi nu ezită să-i denumească gallo-romani), **villae** la care mai sînt de adăugat numeroase sanctuare — dublate uneori de amfiteatre — plasate în mediul rural.

Ca şi în Peninsula Iberică, constatăm aşadar că vechile structuri — urbane sau rurale — anterioare cuceririi romane, au continuat să funcţioneze şi în plină epocă romană, ceea ce le va fi asigurat acestora o durabilitate mult mai mare decît în cazul unei colonizări sau militarizări forţate — deci excesive — structuri care n-au putut fi distruse de aşezarea — este drept, în număr restrîns şi avînd o civilizaţie net inferioară — a francilor germanici pe la începutul secolului al V-lea e.n. Chiar dacă Merovingienii sau Carolingienii vor fi provenit din rîndul acestora, este sigur că această supremaţie politică n-a afectat structura profund şi durabil romanizată a populaţiei gallo-romane, baza etnică a naţiunii franceze.

În ceea ce priveşte Britania, am inclus-o în această listă în măsura în care enclava celtică a galilor din sud-vest (Ţara Galilor) va fi constituit, un timp, o zonă latinofonă. Populaţia celtică predominantă din Peninsula Britanică — care se va fi pretat la aceleaşi forme de impunere a dominaţiei romane ca şi în cazul iberilor sau al galilor, dominaţie începută şi în Britania printr-o remarcabilă încleştare armată — slaba dezvoltare a vieţii orăşeneşti, permanenţa unor structuri rurale preromane alături de villae-le aristocraţiei romane sau locale ar fi putut constitui bazele unei romanizări reale — este teza lui F. Havarfield — dacă nu cumva cele trei legiuni împreună cu un număr considerabil de trupe auxiliare nu vor fi implicat, ca şi în alte provincii militarizate, o zonă a populaţiei autohtone rămasă — după opinia lui K. Jackson — celtofonă în toată perioada dominaţiei romane şi deci puţin sau superficial romanizată.

Încercînd acum unele concluzii pe marginea situaţiei din provinciile mai sus discutate — Hispania şi Gallia în primul rînd — pentru a putea vedea în ce măsură ele pot fi aplicate ultimei, dar desigur pentru noi celei mai importante zone latinofone din Europa — teritoriul de astăzi al României — trebuie să recunoaştem că criteriul lingvistic rămîne esenţial.

Însuşirea limbii latine reprezintă fără îndoială cea mai importantă consecinţă a procesului de romanizare, numai că, în ordinea firească a evenimentelor, ea pare a încheia un lung proces de absorbţie a elementelor de civilizaţie romană, proces în cadrul căruia cultura materială trebuie să fi precedat în mod logic pe cea spirituală.

În al doilea rînd, este cazul să evidenţiem faptul că ambele provincii — repetăm, Hispania şi Gallia — au fost cucerite prin violenţă, violenţă care nu va fi implicat nici depopularea respectivelor provincii, nici un tratament mai dur aplicat noilor supuşi. Dimpotrivă, deşi focare de revoltă vor fi existat chiar în aceste provincii — revolta Cantabrilor şi Asturilor reprimată de Augustus în 26/25 î.e.n. sau acelea ale lui Vindex, Civilis, urmate de imperiul gallic proclamat de Classicus, Tutor şi Sabinus dintre 68—70 e.n. — autoritatea romană n-a desfiinţat nici una din structurile — urbane sau rurale — preexistente cuceririi, integrîndu-le propriului ei context economico-administrativ. În legătură cu această problemă rămîne aşadar să ne

întrebăm dacă în cele două provincii romanii vor fi aplicat conştient o altă politică decît în celelalte — cum se susţine uneori — sau pur şi simplu realităţile anterioare cuceririi se vor fi impus şi vor fi asigurat continuitatea elementului indigen în timpul dominaţiei romane, cînd are loc şi mutaţia etnică a acestuia în etnie romană. Din simpla enunţare a alternativei de mai sus rezultă care este poziţia noastră, întărită şi de faptul că în pofida unor mărturii antice — destul de discutabile în esenţa lor — nu credem că romanii vor fi practicat conştient o politică de romanizare.

În sfîrşit, o ultimă chestiune care trebuie avută în vedere atunci cînd discutăm continuitatea romanică în perioada postantică este intensitatea, caracterul şi durata dominaţiei populaţiei care s-a stabilit în fosta provincie romană. Căci dacă masa arabă, germanică sau slavă — reprezentînd desigur diverse stadii culturale, ceea ce în ultimă instanţă ar putea explica în mare măsură intensitatea procesului de deromanizare din Africa — vor fi reuşit să înlăture treptat orice urmă de civilizaţie romană, numărul redus al francilor, precum şi efemera dominaţie arabă din Spania nu vor fi putut duce la aceleaşi rezultate.

Această sumară trecere în revistă a situaţiei din celelalte provincii ale Imperiului roman ne-a apropiat poate mai mult decît tezele oficiale, analizate mai sus, de criteriile care trebuie avute în vedere cînd judecăm romanitatea daco-moesică.

De la început trebuie să precizăm că operăm cu două zone deosebite din mai multe puncte de vedere. Dobrogea — ca parte integrantă a Moesiei Inferior — pe de o parte, avînd un precedent de urbanizare încă din perioada greacă, precedent care va fi asigurat încă de timpuriu un teren ferm pentru dominaţia romană, a fost cucerită mai lent, în mai multe etape, cucerirea nedesfiinţînd nici una din davele de pe artera danubiană. Vechimea şi stabilitatea dominaţiei romane au asigurat fără îndoială Dobrogei un rol de prim rang în suita focarelor de romanizare din Peninsula Balcanică. Dacia, pe de altă parte, cucerită violent cu cîteva decenii mai tîrziu, pare, la prima vedere, să fi fost integral dislocată din angrenajul anterior, în vederea unei organizări militare şi citadine socotite de cei mai mulţi ca exemplară, fiind apoi părăsită de timpuriu şi lăsată pradă invaziilor barbare, ceea ce ar scoate-o teoretic din lista provinciilor în care s-ar putea vorbi de o continuitate romanică.

La o analiză mai atentă, contrastul nu pare să fi fost însă atît de mare. Cucerirea lentă a Dobrogei — argument pentru o conservare a structurilor preromane — a fost desigur compensată de o «maturizare» a formelor de organizare politico-socială din Dacia pe durata aproape a unui secol.

Altfel spus, credem că o cucerire mai timpurie a Daciei intracarpatice ar fi avut şansa să distrugă structurile preromane, insuficient cristalizate. Un alt factor de echilibru îl constituie, pe de altă parte, menţinerea în Dobrogea a oraşelor greceşti — a căror contribuţie la procesul de romanizare va trebui desigur reevaluată, — dar, oricum, ele nu pot fi socotite ca focare de difuzare a limbii latine, ceea ce reduce desigur proporţia latinofoniei dobrogene, latinofonie care nu trebuie exagerată nici în Dacia, dacă avem în vedere numărul relativ mic al oraşelor, precum şi lipsa lor de importanţă faţă de marile oraşe romane din alte provincii. În sfîrşit, prezenţa elementului militar pare a fi fost egală în ambele zone, fiecare avînd cîte o legiune — a V-a Macedonica de la Troesmis şi respectiv a XIII-a Gemina de la Apulum — precum şi un număr uşor diferit de trupe auxiliare — circa 25—30, dacă includem şi garnizoanele de pe litoralul maritim plus flota moesică în Dobrogea, peste 80 în Dacia. Desigur, în ceea ce priveşte aceste trupe, pare să existe o disproporţie, dar ea se justifică prin întinderea diferită a celor două zone, castrele auxiliare succedîndu-se practic pe frontieră la un interval de 7—8 km, aceasta fără a mai socoti şi trupele cantonate în interior.

Dar dacă pînă acum n-am făcut decît să enumerăm elementele care, în pofida aparenţelor, apropie cele două zone, să vedem în continuare care vor fi fost factorii comuni, determinaţi de implantarea romanităţii în cadrul aceleiaşi societăţi geto-dacice.

Chiar dacă procesul de cucerire a Dobrogei începe încă din secolele I î.e.n., anexarea oficială a întregii zone nu are loc decît mult mai tîrziu — în vremea lui Vespasian, foarte probabil — iar de o intrare definitivă a zonei în orbita romană nu se poate vorbi decît din epoca lui Traian, adică exact momentul cînd acelaşi lucru avea să se întîmple, după o confruntare scurtă, dar violentă, în Dacia.

Organizarea relativ tîrzie a ambelor provincii, cînd nu se mai punea problema creării unor spaţii goale rezervate militarilor — aşa cum ne informează Tacitus că se petrec lucrurile în secolul I e.n. — exclude desfiinţarea de principiu a aşezărilor indigene, aşa cum se vor fi petrecut lucrurile în provinciile reno-danubiene.

În Dobrogea — după exemplul clasic al Troesmisului, pe care am crezut că-l putem extinde la toate aşezările de pe artera danubiană — castrele, fie ele de legiune sau auxiliare, îşi dezvoltă propriile aşezări civile (**canabae, vici, vici canabarum**), în preajma vechilor aşezări indigene care-şi continuă existenţa fie cu titulatura de **civitas**, fie de **vicus**.

Raporturile juridice dintre cele două unităţi — aşezarea romană şi cea indigenă — cunosc o întreagă evoluţie, desigur, în funcţie de

statutul obținut. Astfel este sigur că în cazul Troesmis-ului cele două unități fuzionează, devenind **municipium**, în timp ce în cazul Capidavei autoritatea militară, mai estompată în secolul II e.n. în fața autonomiei **canabae**-lor și a așezării indigene, redevine preponderentă în secolul III e.n. Oricum ar fi, așezările opidane indigene continuă să existe în epoca romană, ele romanizîndu-se treptat și desigur mult mai lent decît **canabae**-le, care sînt nuclee romane prin excelență. Cu toată duritatea tratamentului aplicat în Dacia intracarpatică, avem motive să credem că procesul va fi avut în liniile sale mari aceeași evoluție, dovadă cele două așezări — ajunse ambele la rangul de **coloniae** — de la Apulum.

Ar rezulta deci că epoca romană n-a desființat, în zona care nu reține atenția, structurile oppidane anterioare cuceririi, ci dimpotrivă, le-a încurajat existența, acestea romanizîndu-se lent, dar cu atît mai sigur. Pentru aceasta ar trebui însă cunoscute mult mai bine așezările geto-dacice dinaintea cuceririi, fie pe cale arheologică, fie proiectînd în trecut realitățile epigrafice cunoscute din epoca romană. Oricum ar fi, trebuie să admitem că orașele romane din zona geto-dacică — unele pur romane, altele de sorginte indigenă — nu s-au dezvoltat într-o asemenea măsură încît teritoriile lor să fi sufocat viața rurală, așa cum am văzut că se întîmplă în Africa.

Studiul așezărilor oppidane geto-dacice dinaintea și din timpul dominației romane își are fără îndoială importanța lui pentru demonstrarea continuității dacice în epoca romană. Odată romanizate, altfel spus, căpătînd întru totul aspectul unor orașe romane, ele vor fi împărtășit însă aceeași soartă cu orașele romane propriu-zise, încetîndu-și existența în Dacia cel tîrziu în secolul IV e.n., iar în Dobrogea în secolele VI—VII e.n.

Orașul — chiar de sorginte indigenă — nu ne oferă, faptic și teoretic, cheia continuității postromane și în aceste condiții el rămîne a fi studiat mai curînd ca focar de romanizare (cu tot ce acesta putea transmite lumii indigene în materie de cultură materială, administrație, drept, religie și desigur limbă) decît ca celule în care se va fi perpetuat procesul de romanizare.

Consecințele acestui proces, amploarea și profunzimea lui nu pot fi măsurate decît prin studiul vieții rurale, adică acolo unde au fost celule pre- și postexistente ordinii militare și administrative romane.

De la început ținem să precizăm că nu ne referim la **villae**-le **rusticae**, care, luate ca atare, nu reprezintă decît mesageri ai aceluiași mod de producție în mediul rural. Ele vor fi fost deci mai curînd tot focare de romanizare — ceva mai bine cunoscute din punct de vedere arheologic în Dacia, mai curînd epigrafic în Dobrogea — și într-o măsură mai mică unități în care se producea fenomenul romanizării. Afirmăm aceasta avînd în vedere faptul că mîna de lucru era relativ puțin numeroasă — oricîți indigeni o vor fi format — că nici o **villa** nu depășește în Dacia secolul III e.n., iar în Dobrogea, paradoxal, secolul IV e.n. și că, în fine, ele nu devin — ca în alte părți — unități ce vor fi adăpostit comunități rurale de mai mare amploare.

Atunci cînd vorbim de mediul rural pre- și postexistent dominației romane avem în vedere acele comunități care, juridic vorbind, se vor fi numit **vici** (titulatură acoperind în fapt un evantai foarte larg, de la **vici** romani pînă la obștile teritoriale indigene), dar despre care știm încă foarte puține lucruri. Ca și în cazul **villae**-lor **rusticae**, Dobrogea ne oferă o documentație mai curînd epigrafică. Astfel se cunosc în Dobrogea nu mai puțin de 24 **vici**, cazurile limită fiind ilustrate de așezarea preurbană de la Ulmetum, o adevărată cetate în epoca romano-bizantină, și vicus Buteridavensis, titulatură sub care nu este exclus să se ascundă în fapt o obște teritorială.

Din păcate, nu știm — cu excepția cimitirului de la Enisala și a așezării în curs de cercetare de la Fîntînele cum vor fi arătat aceste așezări rurale, care va fi fost dispoziția locuințelor, cum vor fi arătat acestea, dacă se pot surprinde eventuale diferențe sociale etc.

Dacia în schimb ne oferă paradoxal doar trei vici (Anartorum, Patavissensium și Pirustarum) atestați epigrafic, în schimb recenta lucrare a lui D. Protase — în care s-a ținut cont de observațiile lui M. Babeș — ne prezintă un număr de 57 așezări rurale și 11 cimitire. Urmîndu-l pe același autor aceste așezări erau plasate în zonele periferice ale provinciei, având un aspect mai curînd sărăcăcios, locuințele fiind reprezentate în special de bordeie și semibordeie în care ceramica romană se amestecă cu cea dacică, în multe din ele existînd dovezi de activitate economică. Din păcate, se cunosc încă prea puține așezări rurale de epocă romană care să le fi continuat pe cele din Latène-ul tîrziu geto-dacic după cum nici una din ele nu pare să fi depășit secolul IV e.n. Va trebui deci și în acest caz să facem apel la teoria așa-zisei continuități mobile — în sine logică — pentru a explica perpetuarea unor forme de viață romană pînă mai tîrziu în epoca migrațiilor.

Cînd această continuitate mobilă se va verifica în mai multe situații, permițînd concluzii referitoare nu numai la evoluția materialului ceramic, a uneltelor etc., ci și a tipului de locuință, a dovezilor de viață economică, socială sau culturală, abia atunci vom putea disocia aportul factorului economic roman — încorsetînd unitățile respective în ordinea romană, prin definiție perisabilă — de cel cultural roman, care va fi creat premisele de durată și în profunzime ale etnogenezei poporului român. «Romanizarea indigenilor ni se pare a fi deci de căutat nu atît în urba-

nizarea din provincie, cu toate anexele sale — care rămîne un focar de romanizare — ci în acele celule care au supraviețuit ordinii romane și avem din fericire asemenea exemple în Dobrogea, dar în special la nordul Dunării, unde s-a exercitat influența conjugată a celor două provincii, Dacia și Moesia, și asupra cărora romanizarea s-a grefat lent, fără să le depersonalizeze. Nu este de neglijat nici aportul Daciei la continuitatea daco-romanică — nu ne referim acum la perioada cînd provincia a fost unul din cele mai strălucite focare din imperiu — dar socotim că o parte din rezervele formulate pentru Dobrogea sînt valabile și aici, altfel spus — că în lipsa unei continuități citadine, accentul trebuie pus în primul rînd asupra comunităților rurale indigene».

Concluzia nu este nouă, așa cum avertizam, dacă avem în vedere faptul că un N. Iorga afirma: «În Dacia el (Traian) a pus în valoare tot substratul rural dacic», și mai apoi: «De altfel toate măsurile pe care le ia guvernul imperial privesc numai orașele. De țărani el nu se ocupă; asupra lor rămîne să se exercite vechea acțiune obscură care dăduse și înainte de Traian rezultate așa de mari», și în sfîrșit: «Satul, pentru mult timp a fost forma firească și exclusivă de organizare a strămoșilor noștri». V. Pârvan, pe de altă parte, a insistat în repetate rînduri asupra importanței romanizării rurale: «Dacii și tracii din Dacia scitică și din Sciția Mică, străbătuți tot mai mult de lumea aceasta romană, vrînd-nevrînd, luau obiceiuri, îndeletniciri și cuvinte de la noii veniți. Limba vorbită de ei, ca școlari ai țăranilor romani așezați aici, nu era tocmai aleasă și pietrele scrise ne arată de multe ori greșeli de gramatică... Dar lucrul însemnat era că tot mai mult lumea de la Dunărea de Jos se făcea una singură, de viață și limbă romană. În acest chip ne gîndim că s-a împlinit pătrunderea așa de adîncă și de largă a vieții romane pe pămîntul dacoscitic, între vremea împăratului Claudiu și cea a împăratului Antonin cel Cuvios». Istoriografia contemporană înregistrează progrese și pe această linie. Astfel P. P. Panaitescu afirmă că «romanizarea s-a produs asupra unei populații organizate în obști libere cu resturi gentilice»; «Pămîntul Daciei a fost lucrat cu oameni liberi, obști țărănești băștinașe, coloniști romani și emigranți romani». Aceluiași autor îi aparține și ideea că romanizarea «pentru cultură... înseamnă o operă pozitivă, atît economică, cît și culturală». Sclavagismul nefiind predominant în romanitatea orientală — altfel spus — din Dacia — ea «trebuie privită ca un element creator de cultură». În sfîrșit, Gh. Ștefan — care se apropie, după noi, cel mai mult de explicația cea mai firească a modalităților concrete de desfășurare a procesului etnogenezei poporului român — este de părere că «decăderea economiei sclavagiste, ca și așezarea pe teritoriul Daciei a unor populații libere, a dus la mutarea centrului vieții economice de la oraș la sat... Populația din Dacia s-a răspîndit așadar în mediul rural. Aici însă se păstra încă o formă de organizare care își dovedise vitalitatea în cursul stăpînirii romane și care putea servi și mai departe ca baza organizatorică, obștea sătească...».

Ajungem astfel la concluzia finală a contribuției noastre și anume că romanizarea geto-dacilor nu poate fi explicată printr-o urbanizare și militarizare cu totul deosebite — am văzut că există provincii unde cele două procese au fost mai intense și unde nu se poate vorbi de o continuitate romanică — ci prin perpetuarea unor structuri economico-sociale — obștea teritorială în primul rînd — care au putut prelua și transmite mai departe mesajul romanității. Iar dacă astfel stau lucrurile, nu vedem ce ne-ar împiedica să postulăm existența unui proces de romanizare în acele zone care au scăpat controlului roman direct, cum ar fi Muntenia sau Moldova centrală, așa cum procedează de altfel pentru ultima zonă cu multă perspicacitate și convingere S. Sanie.

Fenomen cultural prin definiție, romanizarea trebuie studiată mult mai concret decît s-a făcut pînă acum, adică în acele medii sociale care au putut vehicula impactul cultural roman. Iar dacă — cum s-a văzut — acest lucru s-a mai spus, este poate cazul ca de aici încolo să se acorde o atenție mult mai mare studiului adîncit al societății geto-dacice dinainte de cucerire — atît în mediul opidan, cît și în cel rural — al cetăților romane care se vor fi născut din amintitele **oppida** și în sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, al așezărilor rurale de epocă romană. Sarcini importante revin fără îndoială și cercetătorilor care studiază acest proces în perioada postantică unde, în lipsa inscripțiilor — care nu sînt de așteptat nici în mediul geto-dacic, nici în cel rural roman și cu atît mai mult după abandonarea provinciilor — este sigur că arheologia trebuie mult mai mult folosită, ea ajungînd poate să ne edifice nu numai asupra aspectelor vieții materiale, ci și a celor ținînd de viața economică, socială și culturală în ultimă instanță. S-ar dovedi și în felul acesta că arheologia nu este doar o anexă minoră a istoriei, ci pentru multe momente din trecutul istoric al patriei noastre — istoria însăși.

Leon ŞIMANSCHI

Cînd şi în ce limbă s-au scris primele documente oficiale moldovenești*

Deopotrivă de firească tuturor celor ce năzuiesc spre «reînvierea» obiectivă a unei epoci insuficient de maturizate pentru a se destăinui ea însăşi generaţiilor de mai tîrziu, întrebarea de la care pornim impune, de la bun început, cîteva precizări de natură teoretică. Observăm, astfel, că scrierea documentelor medievale cu caracter public sau privat, cu alte cuvinte, scrierea diplomatică, fără a-şi revendica, în esenţă, o problematică deosebită de cea a scrierii în general, denotă, totuşi, suficiente particularităţi pentru a justifica autonomia unui domeniu aparte al investigaţiei ştiinţifice. Dintre toate momentele sale evolutive, nici unul însă nu reclamă un ansamblu tematic atît de unitar şi de consistent în specificul manifestărilor sale ca însăşi apariţia primelor mărturii documentare. Decurgînd, astfel, din aceeaşi necesitate — înţeleasă în sensul cel mai larg — de comunicare a oamenilor separaţi de timp, de spaţiu sau de bariere istorice determinate, scrierea diplomatică presupune, în plus, un sistem de raporturi social-juridice suficient de dezvoltat pentru a putea furniza documentului materialul necesar elaborării sale concrete; căci, chiar şi atunci cînd conţinutul acestuia nu a fost de natură strict juridică — cum este, de exemplu, cazul scrisorilor particulare, — el a presupus întotdeauna un context relaţional al vieţii sociale, la care elementul particular să poată fi raportat, cel puţin pe cale de a se instituţionaliza. Pe de altă parte, numai un cadru social organizat a fost, desigur, în măsură să confere documentului atributul utilităţii sale publice şi, totodată, posibilitatea aplicării prevederilor sale, garantîndu-i astfel eficienţa funcţiei pe care o incumba. În sfîrşit, realizîndu-se, din punct de vedere formal, după anumite reguli de compoziţie — adică după un anumit formular diplomatic, — documentul a trebuit să corespundă tocmai acelui mod de conlucrare socială şi acelei mentalităţi determinate a epocii, în cazul de faţă feudalismului şi ideologiei feudale, care-i permiteau standardizarea faptelor comune ale activităţii omeneşti.

Firește, problemele principale ale subiectului nu se reduc numai la aceste cîteva sublinieri, iar dificultatea lor creşte pe măsură ce coordonatele istoriei moldoveneşti, la care ne referim în special aici, sînt

* Reluăm, în rîndurile care urmează, principalele idei dezvoltate în studiul «Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc», de Leon Şimanschi şi Georgeta Ignat, în «Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol» — Iaşi, IX (1972), p. 107—131, şi X(1973), p. 123—149, firește, cu sublinierile şi completările impuse de specificul sublectului.

depăşite. Procesul acumulării treptate a experienţei diplomatice şi al contopirii elementelor eterogene într-un formulat original — proces concretizat în apariţia succesivă a diferitelor tipuri de documente; evoluţia formelor pe care le-a îmbrăcat raportul dintre scriitorii de profesie şi factorii emitenţi: de la serviciul personal şi temporar, la serviciul cu caracter oficial şi permanent corelaţia dintre document, ca mărturie a unui stadiu relativ organizat de activitate, pe de o parte, şi oficiu scriptural sau cancelarie, exprimînd tocmai modalitatea organizatorică adecvată a producerii sale, pe de altă parte; — iată doar cîteva dintre imperativele metodologice care se impun a fi îndeosebi reţinute pentru interpretarea obiectivă a faptelor. Asupra lor vom avea însă prilejul să revenim pe parcursul expunerii noastre, definindu-le, prin exemplificări, cu mai multă claritate conţinutul.

LIMBA LATINĂ — PRIMA LIMBĂ OFICIALĂ A STATULUI MOLDAV

Afirmaţia al cărei suport ştiinţific vom încerca, în limitele posibilităţilor de cunoaştere istorică existente, să-l realizăm în continuare nu poate fi considerată, pentru literatura noastră de specialitate, nici inedită şi nici lipsită de explicaţii mai mult sau mai puţin apropiate de adevăr. Gîndindu-se la acelaşi subiect, Nicolae Iorga avánsa, de exemplu, în 1930, ideea că «peut-etre... les anciens titres, rédigés sans doute en latin pour des princes ayant contact avec la montagne de côté du roi de Hongrie et pas du Danube slave, ont-ils été negligés par la nouvelle chancellerie, slave». Funcţionarea unei cancelarii oficiale încă din perioada rezidării voievodale de la Baia — limită însuşită ulterior de numeroşi istorici şi chiar coborîtă uneori pînă în perioada de afirmare a formaţiunilor prestatale — a întîmpinat însă, foarte curînd, în 1936, opoziţia categorică a unuia dintre cei mai buni cunoscători ai documentului moldovenesc, Nicolae Grămadă, după care «necesitatea scrierii de documente s-a simţit abia după terminarea ocupării (sic! n.n.) ţării de către descălecători, cînd domnul Moldovei a putut să-şi fixeze scaunul de domnie într-un loc anumit, cînd s-a pornit acţiunea de organizare administrativă a ţării, cînd domnul a început să dăruiască boierilor săi sate şi locuri «pustii» — cele dintîi documente domneşti fiind, fără îndoială, ispisoace de danie».

Firesţe, perspectivele pe care le deschid cele două alternative efortului de reconstituire a culturii scrise moldoveneşti din a doua jumătate a secolului al XIV-lea — creaţia diplomatică situîndu-se, de altfel, printre cele dintîi manifestări originale în limba slavonă — nu numai că pun în dificultate pe cititorul de orice profil, dar comportă şi aspecte de cea mai mare însemnătate şi în metodologia investigaţiei ştiinţifice sau chiar în înţelegerea realităţii istorice examinate. Şi, într-adevăr, n-ar fi oare îndreptăţit cercetătorul care, acceptînd una din mendaţiile ulterioare ale tezei lui N. Iorga, să încerce a descoperi urma acelor fonduri documentare în care au putut intra, de exemplu, presupusele acte moldoveneşti redactate în limba latină şi luate de «logofătul» lui Laţcu voievod (1365—1374) în Polonia? Sau, n-ar fi oare în aceeaşi măsură de justificat istoricul care, dezarmat în faţa imuabilei penurii documentare, ar eluda orice şansă de îmbogăţire a informaţiilor directe despre perioada în cauză? Implicaţiile răspunsurilor ce se pot da întrebării din titlu sînt, aşadar, suficient de convingătoare pentru a îndemna la o meditaţie mai profundă şi la soluţionări adecvate; şi aceasta cu atît mai mult, cu cît conştiinţa istorică medievală, în urma unei îndelungate evoluţii, a ajuns să înfăţişeze cîteva dintre aspectele problemei care ne interesează într-un compozit pe cît de fantezist, pe atît de interesant.

* * *

Pentru Miron Costin, cronicarul care a consemnat cel dintîi cunoştinţele epocii sale despre începutul religios al moldovenilor, «ritul grecesc» al acestora data, astfel, abia din vremea domniei lui Alexandru cel Bun (1399—1431), cînd solii care au mers atunci la Constantinopol, fără a afla însă acolo nici pe împărat şi nici pe patriarh — plecaţi la sinodul de la Florenţa — ar fi luat «sfinţire» de la «mitropolitul» de Ohrida, de care biserica Moldovei ar fi depins mai apoi pînă la începutul secolului al XVII-lea. «Deci din Serbia — conchidea autorul «Cronicii polone» — a adus această ţară, împreună cu sfinţirea episcopilor, şi literele şi limba sîrbească», «Limba pe care — adaugă tot el în «Poema polonă» — o întrebuinţează şi în privilegii».

Precizînd că solia moldovenească, din care făcea parte şi Grigore Ţamblac, a apelat la «episcopul» Ohridei numai după ce la sinodul de la Florenţa, la care participase, s-a produs «marea schizmă», Nicolae Costin a preluat, cum era şi firesc, în «Letopiseţul Ţării Moldovei», aceeaşi tradiţie, iar Dimitrie Cantemir, pentru care, totuşi, primul mitropolit moldovean, «un om simplu», fusese pus de patriarhul din Constantinopol, nu pregeta să afirme, în «Descrierea Moldovei», că înainte de sobor şi de noul mitropolit de origine «bulgară» Theoctist, «moldovenii foloseau caractere latine».

Adăugînd că o parte din faptele prezentate mai sus au fost atribuite uneori domniei lui Iuga voievod (1399—1400), obţinem imaginea uneia dintre cele mai grave erori pe care istoriografia medievală moldovenească a pus-o în circulaţie în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, şi au oferit-o astfel celor dintîi retrospective, speciale ori generale, asu-

pra trecutului românesc, cum au fost cele datorate lui Petru Maior, Mihail Kogălniceanu, A. D. Xenopol.

Spre deosebire însă de alte cazuri similare, de data aceasta ne aflăm, evident, în fața unor informații de origine cărturărească defectuos preluate sau interpretate și, tocmai de aceea, relativ ușor de descifrat. Observăm, astfel, că la sinodul de la Florența, care constituie elementul cardinal al întregii construcții, a participat, într-adevăr, și o solie moldovenească, trimisă în 1439 la Constantinopol pentru desemnarea unui nou mitropolit. Din cauza unei lecturi sau, poate, a unui calcul eronat, evenimentul a fost plasat însă de un adnotător ulterior cu zece ani după data reală a consumării sale, în 1449, deci în domnia lui Alexăndrel, cînd, de fapt, începe și păstorirea lui Theoctist, uns de mitropolitul sîrb Nicodim. Mai tîrziu, Alexăndrel vodă a fost confundat, din pricina aceloraşi posibilităţi de citire greşită a datelor pe care le oferea scrisul slavon, cu bunicul său, Alexandru cel Bun, în vremea căruia s-a obținut, după cum prea bine se știe, recunoașterea mitropolitului Iosif de către Patriarhia din Constantinopol, iar practica confesională în limba slavonă a beneficiat temporar de aportul lui Grigore Ţamblac, «învățător al bisericii moldovenești». În sfîrșit, tot în domnia lui Alexandru cel Bun se plasează și un al doilea moment din istoria Mitropoliei moldovenești, cu posibile rezonanțe în tradiția religioasă de mai tîrziu, și anume, diferendul cu Patriarhia constantinopolitană cu privire la desemnarea succesorului lui Iosif, cînd nu este deloc exclus că solia moldovenească să fi apelat la sprijinul recentei Patriarhii de Ohrida

Disocierea construcției cronicărești nu este totuși de natură să faciliteze înțelegerea provenienței tuturor elementelor sale constitutive. Cum se explică, de exemplu, aprecierea lui Dimitrie Cantemir conform căreia primul mitropolit moldovean fusese «un om simplu» — apreciere corespunzînd într-adevăr situației reale, dacă accepțiunea ei este cea a promovării lui Iosif din rîndurile clerului autohton, insuficient de stratificat încă în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și de o pregătire teologică, în general, modestă? Cum trebuie interpretată, pe de altă parte, confuzia dintre momentul desăvîrșirii organizării ierarhice a bisericii moldovenești, în vremea domniei lui Alexandru cel Bun, cu incontestabile consecințe în dezvoltarea culturii religioase în limba slavonă, și începutul scrisului slavon, evident anterior, sau cel al «ritului grecesc» avînd deja o tradiție seculară? Proveniența dintr-un mediu cărturăresc și, desigur, clerical a primelor informații împrumută însă și acestora din urmă circumstanțe și spiritul în care se cuvin a fi judecate. Or, este evident, într-un asemenea context nu mai poate fi vorba de un debut al scrisului slavonesc în general, ci de debutul său oficial în activitatea laică sau religioasă a instituțiilor centrale ale statului feudal: domnia și, respectiv, arhiepiscopatul. Tocmai de aceea este posibil ca informația transmisă de Miron Costin să reflecte, aidoma celei privind informația lui Iosif, fapte reale, dar corelate, în lipsa altor elemente, cu cele deja cunoscute și aparente cauzale. Este, de asemenea, firesc să ne întrebăm dacă adaosul lui Dimitrie Cantemir despre uzul literelor latinești la moldoveni izvorăște din tendențiozitatea eruditului conștient de limitele spirituale ale slavonismului cultural, așa cum pare să trădeze contextul, sau transpune doar o simplă tradiție de aceeași factură cărturărească? Pentru a obține însă imaginile autentice ale tuturor acestor perspective sugerate investigației științifice prin operele de pionierat ale istoriografiei românești, trebuie aduse, fără îndoială, în fața examenului critic, probele directe ale scrisului oficial, singurele în măsură să decidă identitatea atributelor primare ale acestuia.

* * *

Coborînd pragul secolului al XV-lea în existența făuritorilor celei de «a doua libertăți românești», spiritul istoric este supus însă, el însuși, la o probă de maximă dificultate interpretativă; căci, în ciuda abundenței de opinii, numărul extrem de redus al informațiilor limitează considerabil posibilitățile de reconstituire a ansamblului dezvoltării sociale. Izvoarele diplomatice, sfragistice, numismatice sau epigrafice nu fac, desigur, nici ele excepție de la regulă. Dintre documentele anterioare domniei lui Alexandru cel Bun s-au păstrat pînă astăzi abia 10 piese originale și 9 sub formă intermediare, la care se pot adăuga încă 9 exemplare atestate indirect și al căror conținut nu ne este decît parțial cunoscut. Dar, dacă utilizarea documentului în viața socială a Moldovei celei de a doua jumătăți a secolului al XIV-lea obține, chiar și prin aceste cîteva mărturii, verdictul obiectivității, îndreptățind presupunerea dispariției unui număr însemnat de piese similare, nu este mai puțin adevărat că analiza internă a fenomenului îi delimitează tranșant generalitatea semnificațiilor.

Cea dintîi manifestare cunoscută a scrisului diplomatic moldovenesc datează abia din anul 1371 și reprezintă o scrisoare adresată de Latcu volevod (în legătură cu eventuala sa trecere la catolicism) papei Grigore al XI-lea, după cum reiese din epistolia de răspuns a acestuia de la începutul anului următor: «Litteras tuae nobilitatis garanter recepimus, ad earum contenta praesentibus respondemus...». De altfel, raporturile cu scaunul papal și sprijinul acordat

călugărilor catolici se pare că au constituit o vreme singurul domeniu productiv pe tărîm diplomatic. Al doilea act moldovenesc, probat indirect şi aparţinînd aceleiaşi categorii, e realizat atunci cînd Margareta, mama voievodului Petru (1374—1391) a solicitat indulgenţa papală în 1377, iar următorul — cînd domnul a acordat, la rugămintea mamei sale, în 1384, venitul vămii din Siret călugărilor dominicani de la biserica Sf. Ioan Botezătorul.

Iată deci, că într-un răstimp de aproximativ două decenii de la cîştigarea neatîrnării politice a statului moldovenesc condus de Bogdan voievod şi pînă spre sfîrşitul domniei lui Petru, cînd Moldova devine un element activ în relaţiile internaţionale est-europene, scrisul diplomatic înregistrează o frecvenţă compatibilă doar caracterului excepţional al acestei activităţi. Într-adevăr, mobilul oportunităţii politice pe care-l trădează toate cele trei acte menţionate, redactarea lor, cu siguranţă, de către reprezentanţi ai clerului catolic care şi-au pus temporar serviciile lor la dispoziţia voievodului, dar, mai ales, alcătuirea ultimului după un formular rămas în afara principalelor surse de inspiraţie ale documentului intern moldovenesc, confirmă întru totul obiectivitatea constatării. Mai mult încă, actul din 1384, îndreptăţind teoretic afirmarea posibilităţilor, repetabile din punct de vedere juridic sau scriptural, a emiterii aceluiaşi tip, se dovedeşte la o examinare mai atentă, întrucît el nu consfinţea, totuşi, o hotărîre în folosul feudalităţii autohtone, după cum dispoziţiile sale nu privau alte drepturi de uzufruct al vămii din Siret decît chiar pe cele ale casei domneşti. Şi dacă disponibilităţile domniei ar fi fost altele, n-ar fi fost oare firesc pentru Petru voievod să acorde un act asemănător ctitoriei domneşti de la Neamţ, atunci cînd îi conceda acesteia venitul a două sate de robi tătari, aşa cum amintesc documentele ulterioare?

Spre deosebire de răstimpul anterior, sfîrşitul domniei lui Petru voievod marchează însă o evidentă creştere a frecvenţei documentelor moldoveneşti — din 1387 provenind cele două acte de omagiu, al domnului şi al boierilor, către regele Poloniei, Vladislav Jagello, din 1388, cele două scrisori privind împrumutul de 3000 de ruble, acordat de Petru aceluiaşi rege, iar din 1392, menţiunea despre acei «cursores cum literis Petris Moldaviensis», care aduceau la Cracovia veşti din Moldova, poate chiar despre iminenţa unei schimbări de domnie. În acelaşi sens se cuvine a fi reţinută şi «litera domini Romani, fratris domini Petri Woywody de Walachia», adusă ca mărturie în 1386, la un proces de la Liov, în legătură cu un incident comercial, produs probabil în 1385, pe teritoriul Moldovei, precum şi reînnoirea tratatului de la Radom, dintre Mircea cel Bătrîn şi Vladislav Jagello, la Suceava, în 1390, cel puţin pentru importanţa exemplului direct al unei activităţi diplomatice deja maturizate.

Firește, simpla intensificare a aparițiilor documentare nu poate proba, prin ea însăşi, modificarea calitativă suspectată a activităţii scripturale, mai ales că, raportată la conţinutul actelor, condiţionarea ei de problematica externă a politicii domneşti se menţine. Dar, de această dată, identitatea grafiei celor două scrisori din 1388 cu actele interne ale domniei lui Roman voievod oferă un indiciu concludent al caracterului permanent pe care îl căpătase serviciul diacului de limbă slavonă întrebuinţat de către Petru. Din păcate, informaţiile existente despre activitatea acestuia sînt însă mult prea sărace pentru a permite o înţelegere mai detaliată a transformării survenite. Oricum, format în spiritul diplomaticii rutene — spirit pe care i-l trădează limba, grafia şi formularul utilizat — şi apărînd la curtea lui Petru într-un moment cînd orientarea Moldovei spre Polonia se concretiza în diverse domenii, recrutarea lui dintr-un astfel de mediu şi poate chiar cu consimţămîntul lui Vladislav Jagello sau al episcopului de Luck, sprijinitorul lui Iosif, devine posibilă. Amestecat apoi în tulburările care au marcat, se pare, sfîrşitul domniei lui Petru şi aflat la un pas de a-şi pierde capul, după cum rezultă din relatarea unor «minuni» întîmplate la biserica Sf. Ioan Botezătorul, în 1391, el a fost în cele din urmă iertat, iar serviciul său solicitat de către noul domn.

Şi într-adevăr, încă din primele luni ale guvernării sale, în 1392, Roman voievod, urmaşul lui Petru, consfinţind prin titulatura sa atît de sugestivă: «Marele singur-stăpînitor din mila lui Dumnezeu domn, Io Roman voievod, oblăduind Ţara Moldovei de la munte pînă la mare», succesele puterii centrale în opera de guvernare a statului feudal, a reglementat activitatea diplomatică, punînd bazele unei cancelarii oficiale domneşti, cu un diac ce asista la consiliile sfatului, redacta apoi după un anume formular actele, pe care purtătorul sigiliului mare, al ţării, le valida definitiv. Iar reglementarea a fost cu atît mai necesară, cu cît noua politică domnească faţă de proprietatea feudală impunea un cadru juridic de care, pînă atunci, redactarea scrisorilor s-a putut, firește, dispensa. La rîndul ei, constituirea cancelariei centrale, chiar şi în forme încă primitive, a permis o evoluţie rapidă a tuturor elementelor sale definitorii, astfel încît în al doilea an al domniei lui Alexandru cel Bun, 1401, numirea diacului Bratei în funcţia de logofăt al oficiului scripturistic devine un fapt împlinit, pentru ca în anul următor acesta să preia definitiv şi atribuţiile purtătorului sigiliului domnesc. Iată de ce numărul relativ redus al actelor de proprietate cunoscute din perioada 1392—1399: doar trei din vremea lui Roman voievod şi şapte din cea a succesorilor săi, Ştefan şi Iuga, nu mai poate fi interpretat ca un con-

traargument împotriva transformării calitative survenite. De altfel, la o examinare atentă a acestor acte, în ciuda caracterului deficitar al formelor sub care ele s-au transmis, se constată atît perfecționarea continuă a formularului diplomatic, cît și înmulțirea numărului diecilor, din rîndul cărora bolerul Iațco, întemeietorul probabil al mănăstirii Ițcani și unul din reprezentanții Moldovei în tratativele din 1395 și din 1400 cu Patriarhia din Constantinopol, se detașează prin formația sa «cărturărească».

Iată, așadar, o succesiune a formelor scrisului diplomatic și ale serviciului scriitorilor de acte în măsură să subordoneze începutul acestei activități, așa cum observa și N. Grămadă, operei de «întemeiere» a statului feudal și să i-l fixeze, la o dată cu mult mai apropiată de aceasta decît s-a presupus uneori, dată pe care analiza dezvoltării prerogativelor puterii centrale — deci a instituției care a apelat cea dintîi la avantajele oferite de documentul scris în raporturile sale cu alți factori de drept — o designează cu destulă certitudine ca aparținînd domniei lui Bogdan Intemeietorul. Firește, în acest caz, perioadei anterioare nu i se pot atribui decît manifestări întîmplătoare și de semnificații limitate ale scrisului diplomatic, ceea ce, de fapt, constituie încă, chiar și în această accepțiune, **un res demonstrandum**.

* * *

Revenind, în finalul acestei restrospective, asupra șanselor de obiectivitate a informațiilor cronicărești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, este cazul să observăm că atît introducerea scrisului slavonesc în Moldova abia ca urmare a politicii religioase a lui Alexandru cel Bun, cît și primordialitatea utilizării diplomatice a limbii latine nu mai pot fi considerate simple ficțiuni ale unei istoriografii incipiente. Dimpotrivă, constituirea cancelariei centrale de stat în vremea lui Roman voievod și desăvîrșirea organizatorică a acesteia în primii ani de domnie ai fiului său, acțiune însoțită de opțiunea domnească oficială pentru întrebuințarea slavonei și a stilului calendaristic bizantin în alcătuirea privilegiilor de proprietate, oferă tocmai mobilul unei interpretări de această natură. Mai mult încă, apariția primelor acte în limba slavonă odată cu întemeierea Mitropoliei moldovenești și redactarea altora de către diacul mitropolitan Gîrdu, a cărui grafie, de specific muntean, s-a impus treptat și în activitatea cancelariei de stat, dovedește o reciprocitate a fenomenului, care, în ciuda relativei vechimi a copierii manuscriselor religioase slavone în mediul clerului monahal, s-a putut fixa mai puternic în conștiința istorică a posterității, decît aceasta din urmă.

Determinarea momentului constituirii cancelariei centrale de stat și reglamentarea principalelor aspecte ale activității scripturale implică, totodată, o rezolvare a rivalității dintre cele două limbi diplomatice ale vremii, probată incontestabil pentru o parte a domniei lui Petru Mușat, în spiritul afirmației cantemiriene, indiferent de originea acesteia. Și așa cum intuia Nicolae Iorga, nu era oare întru totul firesc pentru o domnie născută în opoziție nemijlocită cu regalitatea catolică maghiară să continue, temporar, utilizarea acelorași procedee și mijloace de conducere cu care deja se familiarizase? Iar corespondența în limba latină a voievozilor maramureșeni cu puterea regală — așa cum dovedește scrisoarea lui Ioan, nepotul viitorului domn al Moldovei, Bogdan, din 1349 — sau diplomele redactate în aceeași limbă, de care dispuneau atît drăgoeștii, cît și bogdănești, nu trădează tocmai o atare situație? Mai mult încă, legendele monetare în limba latină ale tuturor emisiunilor monetare din vremea lui Petru al Mușatei că și ale unor peceți de boieri contemporani întemeierii subliniază un raport pe care formația, dacă nu și originea străină a primilor dieci de slavonie cunoscuți, îl confirmă pe deplin.

Firește, întrebuințarea latinei medievale în corespondența primilor domni ai Moldovei nu a repartizat decît o modalitate de exprimare vremelnică și a durat numai atît cît ofensiva catolicismului la est de Carpați a beneficiat de o conjunctură favorabilă. Dar, chiar și într-o astfel de accepțiune, ea constituie o realitate de natură să explice, împreună cu alte manifestări similare în ideologia sau arta creatorilor statului moldovenesc, rapida asimilare a formelor civilizației spirituale specifice evului mediu răsăritean și, implicit, integrarea societății moldovenești în contextul lumii feudale din jur.

* * *

MICROFIȘIER BIBLIOGRAFIC

Lucrări: D. P. Bogdan, «Diplomatica slavo-română», în «Documente privind istoria României», Introducere, vol. II, București, Editura Academiei, 1956, p. 5—164; N. Grămadă, «Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat», în «Codrul Cosminului», IX (1935), p. 129—190; N. Iorga, «Notes de diplomatique roumaine», în «Academie Roumaine. Buletin de la Section Historique», XVII (1930), p. 114—141; Sig. Jakó și R. Manolescu, «Scrierea latină în evul mediu», București, Editura Științifică, 1971.

Izvoare: J. Bogdan, «Album paleographique moldave», publicat de N. Iorga, București — Paris, 1926; M. Costăchescu, «Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare», vol. I—II, Iași, 1931—1932; «Documente-Hurmuzaki», vol. I, partea a II-a (1346—1450), București, 1890; Dimitrie Cantemir, «Descrierea Moldovei», București, Editura Academiei, 1973; Miron Costin, «Opere», ediție P. P. Panaitescu, București, E S P L A, 1958; Nicolae Costin, «Letopisețul Țării Moldovei», ediție Ioan Șt. Petre, București, 1942.

STUDII ŞI MATERIALE

DIN ISTORIA mişcării pentru limba maternă şi alfabetul latin în Transnistria

A intrat deja în istorie renumita sesiune a XIII-a a Parlamentului Republicii Moldova din august — septembrie 1989, la care au fost adoptate mult aşteptata lege cu privire la statutul limbii de stat a republicii şi cea de revenire a limbii noastre la veşmîntu-i firesc — grafia latină.

Şi astăzi mai păstrăm în memorie acele zile pe cît de înălţătoare, pe atît de încordate din preajma sesiunii. Întregul popor se ridicase în apărarea celei mai scumpe comori a lui — limba maternă.

Căci se ştie bine ce a făcut stalinismul şi neostalinismul cu limba, obiceiurile, datinile şi tradiţiile acestui pămînt. Toate au fost călcate în picioare.

Cu o insistenţă diabolică, limba a fost înlăturată din principalele domenii de activitate. Pe de altă parte, procesul de rusificare căpătase în ultimul timp proporţii îngrozitoare, distrugînd în calea sa tot ce era naţional. Astfel, poporul nostru era pus de-a binelea de către regimul totalitar în faţa unei situaţii critice, care nu mai putea fi tolerată.

Tocmai de aceea compatrioţii noştri, profitînd de condiţiile mai mult sau mai puţin prielnice create de schimbările din ultimul timp din imperiul sovietic, s-au şi încadrat într-o mişcare de salvare a fiinţei lor naţionale şi mai întîi de toate a limbii.

E necesar însă să ştim că o situaţie în multe privinţe asemănătoare cu cea din ajunul sesiunii a XIII-a se crease la noi şi în 1917. Atunci, după mai mult de 100 de ani de închisoare ţaristă, în urma revoluţiei burghezo-democratice din februarie şi a proclamării libertăţilor democratice, poporul nostru, ca şi celelalte popoare de la periferiile Imperiului Rus, s-a trezit ca dintr-un somn de moarte la viaţă şi s-a încadrat ca şi în zilele noastre într-o mişcare de renaştere naţională, în primul rînd de reînviere a limbii materne şi a alfabetului ei latin.

Într-un fel sau altul, despre acea puternică mişcare pentru limbă şi alfabet, ce s-a desfăşurat în Basarabia în 1917, s-a vorbit deja şi s-a scris pe paginile ziarelor şi revistelor noastre.[1] Dat fiind acest fapt, considerăm important a ne referi în continuare doar la cîteva documente care vorbesc elocvent că în acea perioadă şi în Transnistria luase amploare o atare mişcare, ce a continuat apoi pe întreg parcursul anilor '20—'30, pînă cînd s-a revenit în 1932—33 şi în R.A.S.S.M. la alfabetul latin. Deci, aceste documente dovedesc că tot ce s-a făcut atunci în Transnistria pentru reînvierea limbii materne, inclusiv revenirea la alfabetul latin în 1932/33, n-a fost nicidecum un moft al unui grup de naţionalişti înveteraţi, ci rezultatul unei adevărate mişcări de masă, care începuse, ca şi în Basarabia, încă la 1917.

Căci anume în 1917, în zilele de 17 şi 18 decembrie, a avut loc la Tiraspol renumitul congres (primul la număr) al moldovenilor de dincolo de Nistru, care s-a pronunţat cu fermitate nu numai pentru ca în toate şcolile din satele moldoveneşti din Transnistria să se introducă instruirea elevilor în limba maternă, dar şi pentru ca ei (limbii materne) să i se întoarcă haina firească — grafia latină. Iată, spre exemplu, ce se spune în hotărîrea unanim adoptată la acest congres de către cei prezenţi — reprezentanţi ai ţăranilor, soldaţilor şi intelectualilor moldoveni din stînga Nistrului: 1) limba de predare în şcolile din satele moldoveneşti să fie limba moldovenească; 2) limba rusască să se predeie din clasa I în sus ca învăţătură aparte; 3) de acum încolo în şcoli să se întrebuinţeze alfabetul latin; 4) în fiecare sat să fie înfiinţată cîte o casă de cetire cu bibliotecă; 5) să fie rugat Sfatul Ţării al Basarabiei să se grăbească cu deschiderea unei Universităţi moldoveneşti, pentru ca tinerii moldoveni de pe malul stîng al Nistrului să aibă unde se înzestra cu cultura moldovenească mai înaltă etc., etc.[2].

La fel de categoric s-a pronunţat în ceea ce priveşte introducerea în şcoli a instruirii elevilor în limba maternă pe baza grafiei latine şi una din con-

[1] A se vedea, spre exemplu: Tinerimea Moldovei, 10 decembrie, 1989; Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară, nr. 2, 1991.

[2] A se vedea: O. Ghibu. Deşteptarea moldovenilor de peste Nistru. Adunarea naţională ţinută la 17 decembrie 1917 în or. Tiraspol. Darea de seamă. Chişinău, 1918, pp. 61—63. De reţinut că la acest congres s-a mai desfăşurat un emoţionant eveniment: delegatul Sfatului Ţării, Gh. Mare, a înmînat într-o atmosferă solemnă moldovenilor transnistreni drapelul tricolor, zicînd: «Acesta este steagul neamului nostru românesc şi pentru izbînda lui luptăm cu toţii în aceste vremuri

sfătuirile generale ale învăţătorilor şcolilor moldoveneşti din judeţul Tiraspol deja din toamna anului 1920. Informînd la 11 noiembrie 1920 secţia gubernială Odesa a învăţămîntului public despre lucrările acestei consfătuiri, responsabilul pentru educaţia socialistă a tineretului de la secţia învăţămîntului public a comitetului revoluţionar din Tiraspol scria între altele: «La consfătuirea prezidată de t. L. Uşakov, şeful secţiei pentru educaţia socialistă ad interem şi ai membrilor: t. N. I. Ivaşcenko, şeful biroului de informaţii; T. Sosnovski, instructorul secţiei gubernia-le pentru învăţămîntul public; t. Ceban, şeful secţiei moldoveneşti; t. A. N. Goroviţa, secretarul secţiei moldoveneşti, au examinat următoarele chestiuni:

1. Cu privire la citirea raportului prezentat de L. Uşakov, şeful secţiei pentru educaţia socialistă ad interem, «Scopurile şi sarcinile predării în şcoli în limba maternă».

S-a hotărît:

În legătură cu atitudinea preconceptă a populaţiei moldoveneşti privind transpunerea în viaţă a reformelor cu caracter social urmează să se desfăşoare munca de agitaţie în sensul că dezvoltarea orizontului intelectual poate fi realizat cu succes numai în limba maternă.

2. Cu privire la repartizarea disciplinelor de predare şi a metodelor de expunere în şcoala unică de muncă.

S-a hotărît:

În primul an de studii instruirea să se desfăşoare exclusiv în limba moldovenească şi numai la sfîrşitul anului să se introducă convorbirea orală în limba rusă. Cunoaşterea cu procesul de citire şi de scriere trebuie să se efectueze pe baza alfabetului latin. În al doilea an lecţiile vor continua în limba moldovenească, iar predarea limbii ruse ca disciplină secundară se va introduce începînd din anul al treilea şi pînă în al şaptelea an inclusiv...»

Şeful secţiei pentru educaţia socialistă.
(L. UŞAKOV)[3].

Hotărîri similare în susţinerea limbii materne şi a revenirii ei la alfabetul latin au fost adoptate şi în cadrul multor altor adunări şi consfătuiri ce s-au desfăşurat în anii '20—'30 în diferite localităţi moldoveneşti din Transnistria. Asupra lor, cu părere de rău, nu ne putem referi în continuare din lipsă de spaţiu. E important însă a menţiona că astfel de hotărîri nu figurau doar pe hîrtie, ci se făceau şi încercări în vederea transpunerii lor în viaţă.

Semnificativă în această ordine de idei e şi cererea secretarului secţiei moldoveneşti de pe lîngă secţia învăţămîntului public din judeţul Tiraspol adresată conducerii judeţene din 17 martie 1921, care cuprindea rugămintea de a se găsi cît mai urgent mijloace pentru editarea unor manuale în limba moldovenească pe baza grafiei latine. Iată textul acestui document: «Întrucît secţia moldovenească nu poate întreprinde nimic din cauza lipsei de cadre şi de manuale în l. moldovenească şi întrucît ni se comunică că ar fi de dorit ca lecţiile să se desfăşoare cu folosirea alfabetului latin, în baza hotărîrii adoptate de consfătuirea lucrătorilor de cultură moldoveni din 11 noiembrie 1920,[4] cer să ni se dea posibilitatea de a tipări abecedarul moldovenesc pentru învăţători, precum şi celelalte manuale de care avem nevoie, şi de a ne împuternici să adoptăm măsuri în această privinţă... Pentru tipărirea abecedarului moldovenesc în 400 ex. sînt necesare 500 de foi de hîrtie albă»[5].

De menţionat că în aceeaşi zi de 17 martie 1921 pe această cerere a fost pusă o rezoluţie conform căreia tov. Goroviţa, secretarul secţiei moldoveneşti de pe lîngă secţia învăţămîntului public a judeţului Tiraspol, a fost împuternicit să caute şi să pregătească toate cele necesare pentru tipărirea cu litere latine a unui anumit număr de manuale pentru şcolile moldoveneşti: «A împuternici pe t. Goroviţa să caute toate posibilităţile pentru tipărirea manualelor pentru şcolile moldoveneşti în limba moldovenească cu alfabetul latin şi să înceapă tipărirea lor»[6].

Aşadar, pe baza celor expuse anterior putem conchide că pentru reînvierea limbii materne şi a alfabetului latin s-a luptat nu numai în Basarabia, ci şi în Transnistria încă din anul 1917. În virtutea evenimentelor istorice, în Transnistria, spre deosebire de Basarabia, această luptă a continuat şi pe întreg parcursul anilor 20—30, cînd, în sfîrşit, în 1932/33 în R.A.S.S. Moldovenească a fost adoptat oficial alfabetul latin. După cum se ştie, acest alfabet a funcţionat pe teritoriul R.A.S.S.M. doar timp de numai cîţiva ani. În 1938 staliniştii l-au sugrumat, iar toţi cei care au luptat pentru el au fost nimiciţi. Aceasta trebuie s-o ştie generaţiile tinere de moldoveni transnistreni.

Valeriu POPOVSCHI.
Tamara PAHOMI.

---

de mari prefaceri. Neamul nostru, care a fost pînă acuma apăsat de străini, nu trebuie să mai fie de aici încolo rob nimănui. Să trăiască întreg neamul nostru!» (O. Ghibu. Op. cit. pp. 44—45).

[3] A se vedea: Культура Молдавии за годы Советской власти. Сб. документов в 4-х томах. Т. 1, ч. 2, Кишинев, 1976, стр. 18.

[4] Despre acest document am vorbit puţin mai sus. El, după cum am observat, conţinea cerinţa de a se introduce în şcolile din Transnistria instruirea elevilor în limba maternă pe baza grafiei latine.

[5] A se vedea: Культура Молдавии за годы Советской власти. Сб. документов в 4-х томах. Т. 1, ч. 2. Кишинев, 1976, стр. 21.

[6] Ibidem.

PERSONALITĂȚI

Gheorghe PALADI

Alexandru Boldur — istoric credincios al Basarabiei

Despre originea familiei sale el scria adresîndu-se fostului deputat al Sfatului Țării — Vasile Harea: «Vă răspund la scrisoarea Dv. Nu sînt rudă cu Boldur, despre care îmi scrieți. Ramura boldureană a Boldurilor se trage, probabil, de la Ioan Boldur din ținutul Orhei (sec. XVI). În județul Lăpușna este satul Bolduresti»[1]. Cercetările, un șir de lucrări științifice ne permit să aflăm în personalitatea lui Alexandru Boldur un istoric credincios Basarabiei, un luptător pentru realizarea dreptului istoric al României asupra Basarabiei. Alexandru Boldur s-a născut la 25 februarie 1886 în orașul Chișinău. Tatăl lui însă era originar din satul Zăhăicani (Orhei), iar mama sa — din satul Săcăreni (Lăpușna). În 1910 viitorul istoric a absolvit Facultatea de Drept a Universității din Sankt-Petersburg, apoi între 1910—1912 a urmat cursurile de arheologie din același oraș»[2].

Manifestînd cunoștințe deosebite, după absolvirea cursurilor el este numit asistent la Facultatea de drept din Petersburg, iar în 1917 devine docent. În 1918 a obținut catedra de istorie a dreptului rus de la Institutul de Drept Superior din Sevastopol. Au urmat cîțiva ani petrecuți la Moscova, unde a activat în calitate de expert juridic în cadrul Comisariatului Comerțului Exterior. În 1924 se întoarce în România, moment cauzat în mare parte de neacceptarea sistemului sovietic și de dorința de a sluji Basarabia. Fiind un bun cunoscător al dreptului internațional, al relațiilor dintre Rusia și România în epoca modernă și al celor din anii de după revoluția din 1917, A. Boldur pleacă în același an la Paris pentru a întreprinde cercetări asupra istoriei Basarabiei.

În acei ani U.R.S.S. începuse a exercita presiuni diplomatice insistente pentru întoarcerea Basarabiei. Atitudinea statului sovietic față de România devenise mai ostilă după ce în 1920 puterile occidentale, prin tratatul de la Paris, au recunoscut Basarabia ca teritoriu ce aparține României. În 1924 a avut loc conferința de la Viena cu privire la chestiunea Basarabiei. Deși tratativele au eșuat, pe viitor problema în cauză urma să fie pusă din nou în discuție.

În legătură cu aceste evenimente, A. Boldur se deplasează la Paris în vederea unor cercetări care trebuiau să demonstreze lumii europene prin argumente și documente istorice apartenența Basarabiei la România. Studiile și le publică într-o lucrare de sinteză apărută la Paris în 1927 și intitulată «La Bessarabie et les relations russo-roumaines. La question bessarabienne et le droit international». («Relațiunile româno-ruse. Chestiunea Basarabiei și dreptul internațional», București, 1927).

A. Boldur menționează în această lucrare că problema Basarabiei își are începutul la 1812 și constituie un rezultat al politicii de

[1] Arhivele Statului, Iași, Universitatea Al. I. Cuza, Fond, «Rectorat».
[2] Mihai S. Rădulescu, Alexandru V. Boldur — istoricul Basarabiei, Dreptatea, 1991, 6 februarie.

cotropire a Rusiei țariste[3]. Cucerirea strîmtorilor Bosfor și Dardanele și a teritoriilor din peninsula Balcanică era scopul principal al războaielor ruso-turce din a doua jumătate a sec. XVIII și al celui din 1806—1812.

Anexarea Basarabiei prin tratatul de pace de la București, semnat de Turcia fără participarea moldovenilor, a fost o etapă reușită în realizarea planurilor de expansiune ale Imperiului Rus. Dar în sec. XIX s-au produs și evenimente soldate cu sclipiri de lumină pentru soarta pămîntului basarabean. A. Boldur își oprește atenția asupra războiului din Crimeea, care sfîrșește cu pacea de la Paris (16—30 martie 1856), în baza căreia Moldovei i se întoarce partea de sud a Basarabiei pînă la gurile Dunării. La 1878, însă, Rusia, ieșind învingătoare în războiul cu Turcia, prin hotărîrea congresului de la Berlin, încorporează din nou partea de sud a Basarabiei în hotarele sale.

În cartea apărută la București istoria relațiilor ruso-române privind Basarabia este descrisă concis, în mare parte prin teze generalizatoare. Perioada din 1812 pînă în 1918 este oglindită pe larg în alte lucrări, inclusiv în cartea editată la Paris, în care evenimentele sînt analizate pe larg, cu lux de amănunte și cu referiri necesare la documentele istorice. Dar și în lucrarea-rezumat, dezvăluind schimbările în componența populației din Basarabia sub ocupația rusească și deci politica colonizatoare a țarismului, A. Boldur analizează minuțios un șir de date cuprinse în culegeri statistice, și în lucrările istoricilor ruși. El trage următoarea concluzie: «Colonizînd Basarabia nu numai prin ruși, mari funcționari în majoritate, ci și prin alogeni de toate speciile, guvernul rus și-a atins ținta: proporția moldovenilor cu toată naționalitatea lor mare a scăzut în primii 50 ani de la 90% în momentul anexării provinciei, la 67 sau 75% și în următorii 50 de ani la 53%»[4].

Prin analiza evenimentelor și proceselor ce s-au desfășurat în sec. XIX, istoricul ne pregătește pentru a înțelege mai bine transformările din 1917—1918 pe care el le caracterizează ca o «revoluție națională care a scos la iveală sentimente ce păreau stinse». Aflîndu-se la Petersburg în timpul revoluției ruse din februarie 1917, A. Boldur a urmărit atent viața politică din Rusia, menționînd în cartea sa că Sovietele de deputați ai muncitorilor și soldaților din primele zile după revoluție au enunțat dreptul naționalităților de a dispune singure de soarta lor. El a studiat profund atitudinea diferitelor partide politice față de principiul autodeterminării naționale, inclusiv poziția bolșevicilor. Ne convinge de aceasta viziunea sa asupra Tezelor din aprilie ale lui V. Lenin, evidențierea unor nuanțe care nici n-au existat în lucrările cu privire la istoria bolșevismului apărute în U.R.S.S. Desigur, ele privesc direct și soarta Basarabiei în 1917. Astfel el scrie că V. Lenin, prin cerința de a instaura nu o republică parlamentară, ci republica Sovietelor în toată țara, [Lenin] ignorează de fapt acest principiu.[5] Într-adevăr, să chibzuim bine, ce fel de autodeterminare e dacă popoarelor Rusiei li se impune o singură formă de organizare politică — Sovietele.

Mai tîrziu, în «Declarația drepturilor popoarelor din Rusia» guvernul sovietic recunoștea principiul de autodeterminare pînă la separare și formarea statelor independente, însă n-a permis realizarea lui în viață nici pentru Ucraina, nici pentru Gruzia, de asemenea n-a recunoscut nici independența Republicii Populare (Democratice) Moldovenești și unirea ei cu România din 27 martie 1918. Organele centrale ale Puterii Sovietice dirijate de V. I. Lenin apărau cu toate forțele Statul Sovietic în vechile hotare ale fostului imperiu rus (cu excepția Finlandei și Poloniei). Aceste momente au fost bine intuite de A. Boldur; evenimentele din 1917—1918 din Basarabia sînt privite prin prisma transformărilor generale din Rusia, luîndu-se în considerație totodată trăsăturile specifice ce țin de comunitatea etnică a moldovenilor de pe ambele maluri ale Prutului. Mișcarea națională din Basarabia și din Transnistria era un proces obiectiv, care-și avea rădăcinile în trecutul istoric comun al moldovenilor. Succesul ei, exprimat prin formarea Republicii Populare (Democratice) Moldovenești la 2 decembrie 1917 și apoi prin proclamarea independenței depline, a fost determinat, după cum scrie istoricul, și de anumiți factori externi, mai bine zis — internaționali (războiul mondial, atitudinea binevoitoare a Puterilor Occidentale ș.a.). Existau și forțe dușmănoase năzuințelor spre libertate ale moldovenilor, acestea manifestîndu-se îndeosebi după intrarea trupelor române în Basarabia în ianuarie 1918. Guvernul sovietic depunea eforturi pentru a opri dezintegrarea teritorială a fostului imperiu, iar, afară de aceasta, Ucraina încerca să acapareze pămînturile Basarabiei. Istoricul A. Boldur argumentează că proclamarea Republicii Moldovenești independente este o «urmare logică a evenimentelor», «inspirată de dorința Basarabiei de a rămîne independentă față de Rusia și Ucraina».

Astfel se încheie analiza acestei

[3] A. V. Boldur, Relațiile româno-ruse, Chestiunea Basarabiei și dreptul internațional, București, 1927, p. 5.
[4] Ibidem, p. 51.
[5] Ibidem, p. 25.

etape importante a luptei pentru autodeterminare a poporului moldovenesc din Basarabia.

Este necesar să menționăm aprecierile pe care le-au dat istoricii sovietici studiilor lui A. Boldur, locul pe care i-l atribuie în știința istorică despre Basarabia. În linii generale, majoritatea istoricilor români care au scris despre Basarabia și în special despre evenimentele din 1917—1918 sînt clasificați drept istorici «burghezi», «falsificatori» etc.

Academicianul A. M. Lazarev scrie următoarele despre lucrările lui N. Iorga, A. Boldur, Șt. Ciobanu ș.a.: «Chintesența tuturor acestor opere «științifice» se reduce la proclamarea burgheziei și a moșierimii naționale contrarevoluționare moldovenești în persoana «Sfatului Țării» drept unicii purtători ai conștiinței naționale, exponenți ai «năzuințelor» poporului moldovenesc»[6].

În aceeași lucrare istoricul sovietic critică poziția lui A. Boldur și pentru faptul că acesta justifica unirea Basarabiei cu România și argumentează drepturile României asupra acestui și a altor teritorii[7]. Pornind de la această apreciere, deși îi cunoaștem intenția, vreau să afirm, că într-adevăr istoricul român, precum am arătat mai sus, a efectuat valoroase cercetări la Paris pentru a argumenta drepturile României asupra Basarabiei din punct de vedere istoric, etnic și juridic. El o face deschis și direct, pentru ca argumentele aduse să fie utile diplomației române în lupta pentru recunoașterea de către U.R.S.S. a unirii Basarabiei la România. El acordă o atenție deosebită tratativelor sovieto-române din februarie — martie 1918 și celor care s-au desfășurat în anii 1920—1924. Referindu-se la tratatul Rumcerod — Averescu din 5—9 martie 1918, el scrie că guvernul român, pornind de la faptul că Basarabia era atunci o republică independentă, putea accepta în principiu evacuarea ei «tocmai din respectul pentru drepturile acestei țări». Dar de ce n-a acceptat?

La A. Boldur găsim un răspuns destul de convingător. În primul rînd, guvernul român n-a acceptat evacuarea, deoarece motivele militare ale introducerii trupelor erau justificate în momentul semnării acordului. Aceste motive au continuat să persiste și după semnarea acordului. În rîndul al doilea, Acordul Averescu — Rumcerod de la 5—9 martie 1918 nu a fost ratificat, iar organele sovietice de la Odesa care l-au semnat imediat după aceasta au încetat să mai existe. Aflîndu-se pe urma unor evenimente proaspete, cînd multe documente încă nu erau cunoscute, A. Boldur a reușit totuși să invoce niște argumente care rămîn și astăzi incontestabile.

Istoricul a acordat o atenție deosebită Conferinței de la Viena din 1924. În anii ce au precedat-o guvernul român s-a eschivat de la discutarea chestiunii Basarabiei în tratativele cu U.R.S.S., considerînd, pe bună dreptate, că tema a fost epuizată odată cu semnarea tratatului de la Paris, prin care Anglia, Franța și Italia recunoșteau în plan internațional dreptul României asupra Basarabiei și Unirea din 27 martie 1918. La Conferința de la Viena delegația sovietică a insistat să fie pusă în discuție în primul rînd problema teritorială, sperînd că factorii internaționali și consolidarea internă a Statului Sovietic îi vor permite întoarcerea Basarabiei și stabilirea frontierei pe Prut. Delegația română urma să ducă tratativele conform punctului de vedere al guvernului exprimat în instrucțiunile primului-ministru, I. Brătianu, în care preciza că problemele financiare și economice, juridice și politice pot fi examinate numai după ce va fi recunoscută unirea Basarabiei[8].

Caracterizînd tratativele de la Viena, A. Boldur se referă în mod deosebit la analiza problemei plebiscitului propus de U.R.S.S. El vede în aceasta o stratagemă a delegației sovietice care urmărea același scop final — obținerea Basarabiei și instaurarea regimului comunist. Fiind un bun cunoscător al dreptului internațional, autorul menționează că «plebiscitul nu se poate propune decît atunci cînd un stat pretinde a avea drepturi personale asupra unei provincii». Și în continuare: «Ori guvernul sovietic declară formal că renunță de a se baza pe drepturile istorice asupra Rusiei țariste. În acest caz, cererea de plebiscit constituie o imixiune într-un domeniu ce nu-i aparține»[9]. Așadar, dacă U.R.S.S. renunță la punctul de vedere privind dreptul istoric al Rusiei asupra Basarabiei, recunoscînd că aceasta era concepția țarismului, atunci care era scopul acestui plebiscit? Viziunea lui A. Boldur asupra plebiscitului ca mijloc de rezolvare a problemelor teritoriale și de exprimare a voinței de autodeterminare națională a poporului este actuală. El face analiza mai multor situații din istoria altor popoare, determinînd cînd plebiscitul corespunde normelor de drept internațional și cînd este promovat intenționat de către o țară pentru obținerea de teritorii. Era clar că în chestiunea Basarabiei plebiscitul constituia o formă de dictat camuflată. Istoricul a luat în considerație mai mulți factori: schimbarea componenței etnice a populați-

[6] А. М. Лазарев, Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос, Кишинев, 1974, стр. 40.

[7] Ibidem, p. 38.

[8] Vezi: M. Muşat, I. Ardeleanu, România după Marea Unire, vol. II, partea I, 1918—1933, București, 1986, p. 1037—1040.

[9] A. Boldur, Relațiile româno-ruse..., p. 40.

ei Basarabiei pînă la 1917, propaganda comunistă, situaţia internă, nemulţumirea maselor faţă de anumite aspecte ale politicii duse de guvernul român etc. Plebiscitul venea în contradicţie flagrantă cu drepturile istorice ale României asupra Basarabiei.

În «Cuvîntul» din 7 aprilie 1927, publicistul Nae Ionescu scria următoarele despre prima carte a lui A. Boldur cu privire la istoria Basarabiei: «Boldur a scris o carte asupra istoriei Moldovei de peste Prut, care este nu numai o operă ştiinţifică de mare merit, dar — ceea ce este mai bun încă — prima justificare a drepturilor noastre asupra Basarabiei, pe care o putem prezenta Europei»[10].

Lucrarea menţionată (în limba franceză) l-a consacrat ca specialist în problemă. După întoarcerea în ţară, în 1927, pentru această importantă operă de istorie românească, lui A. Boldur i s-a acordat premiul Fundaţiei Regale Ferdinand I şi i s-a încredinţat conferinţa de Istorie a Românilor la Facultatea de Teologie din Chişinău, în cadrul Universităţii ieşene. Devenind profesor titular în 1937, A. Boldur a venit la Iaşi la catedra de Istorie a Românilor.

În 1943, după moartea profesorului Ilie Minea, a preluat conducerea catedrei de Istorie a Românilor de la Universitatea din Iaşi şi a Institutului de Istorie a Românilor «A. D. Xenopol». Organizînd noi cercetări, încurajînd tinerii colaboratori, el a coordonat patru tomuri ale publicaţiei Institutului, revista «Cercetări istorice» (vol. XVIII). După pensionarea de la facultate în 1947, iar în anul următor părăsind şi funcţia de director al Institutului, A. Boldur şi-a continuat activitatea ştiinţifică, rămînînd fidel problemelor legate de trecutul istoric al ţinuturilor româneşti dintre Prut şi Nistru. Studiile sale au fost înmănunchiate în: «Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul istoriei românilor (vol. I, 1937; vol. III, 1943), «Autonomia Basarabiei sub stăpînirea rusească 1812—1828», (1929), «Statutul internaţional al Basarabiei» (1938), «Basarabia românească» (1943) etc. El a lăsat un şir de lucrări în manuscris, publicarea cărora este o chestiune ce ţine de viitorul apropiat. E o datorie a noastră să contribuim la aceasta, punînd astfel o piatră nouă la temelia reînvierii trecutului istoric al poporului nostru. A. Boldur este mîndria noastră, a basarabenilor, el e un cercetător care a prezentat Europei istoria Basarabiei pe baza documentului scris, şi nu numai că a reconstituit trecutul din cele mai vechi timpuri, dar a şi apărat drepturile poporului la autodeterminare; la unirea neamului în cadrul unui stat unitar după anul 1918. Preocupările fundamentale ale profesorului Alexandru Boldur ţin de evul mediu românesc, istoria statului medieval al Moldovei[11], însă lucrările lui servesc drept călăuză şi pentru studierea şi aprecierea obiectivă a dezvoltării Basarabiei după 1812, inclusiv a «revoluţiei naţionale» din 1917—1918, a luptei diplomatice pentru recunoaşterea Unirii.

[10] Mihai Rădulescu, Alexandru Boldur — istoricul Basarabiei, Dreptatea, 1991, 6 februarie.

[11] A. Andronic, Alexandru Boldur, Anuarul de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol», XX, 1983, p. 637.

PERSONALITĂȚI

Alexandru BOLDUR

«Unirea s-a făcut de Sfatul Țării»

Problema unirii cu România se punea la ordinea zilei cu toată insistența. Țăranii, membri ai Zemstvei județene din Bălți, s-au adresat la 2 martie 1918 Adunării Zemstvei din acel județ cu rugămintea de a cere unirea Basarabiei cu România. Ei arată că «după ce Dumnezeu ne-a izbăvit de tirania rusească și eram să ne prăpădim de focul anarhiei bolșevice, România ne-a dat ajutor frățesc». Totodată se exprimă «nădejdea că România ne va chezășlui frăția deplină și drepturile cîștigate de norod prin revoluția din 1917».

Adunarea Zemstvei ținutale din Bălți, născută din alegerile regionale ce au avut loc în decembrie 1917, în unire cu adunarea generală a tuturor marilor proprietari, a discutat la 3 martie și a votat în unanimitate o noțiune care se referea întîi la dreptul naționalităților de a dispune de soarta lor, (drept) proclamat de revoluția rusă, apoi la faptul că Basarabia a fost totdeauna un trup cu Moldova de pe dreapta Prutului și soarta ei a fost de-a pururi legată de aceea a Principatelor dunărene, cu care a gustat aceleași suferințe și aceleași bucurii și în sfîrșit la faptul că Basarabia a fost smulsă fără consimțămîntul ei de la trunchiul ei etnic al naturii sale de origine.

După motivare citim în moțiune: «Proclamăm în mod solemn în fața lui Dumnezeu și a lumii întregi că cerem unirea Basarabiei cu Regatul României sub al cărui regim constituțional și sub ocrotirea legilor ei de monarhie democratică vedem siguranța existenței noastre naționale și a propășirii economiei și culturii»...

La 13 martie 1918, o moțiune asemănătoare a fost semnată de Adunarea Zemstvei de la județul Soroca, împreună cu micii și marii proprietari ai districtului, cu membrii comunei Soroca, cu membrii clerului, cu membrii învățămîntului și cu toți cetățenii care au fost prezenți. Această moțiune este identică cu aceea din Bălți, cu acea deosebire că e ceva mai radicală: în loc de «cerem unirea Basarabiei cu Regatul României», citim: «declarăm unirea Basarabiei cu Regatul României».

În afară de aceasta, numărul votanților este mai mare. Au semnat moțiunea 165 de persoane; dintre ele 12 țărani neștiutori de carte au fost semnați de cei prezenți. E de remarcat faptul că zemstvele din acest timp nu mai erau cele vechi cenzitare, ci născute din alegerile regionale ce au avut loc în decembrie 1917, deci conform legilor guvernelor revoluționare ruse.

Ambele aceste moțiuni porneau de la ideea că Sfatul Țării, ca organ suprem al Basarabiei, trebuie să întreprindă o acțiune generală cu cererea unirii.

Unirea cu România au cerut-o și proprietarii mari ai Basarabiei, organizați în Uniunea marilor proprietari de Pantelimon Sinadino, însă pornind de la premisa că tot ce s-a produs în Basarabia după declanșarea revoluției este ilegal și anarhic. În memoriul prezentat la Iași, proprietarii mari vorbesc de (un) «pretins» guvern al Basarabiei și (un) «pretins» Sfat al Țării. Ba, și mai mult, se spune că «o bandă de reprezentanți ai diferitelor organizații revoluționare, sub conducerea lui Erhan și Inculeț, s-au constituit în așa-numitul Sfat al Țării, care dă legi și dispoziții în duhul decretelor lui Lenin și Troțki, prin care se stipulează trecerea moșiilor, fără nici o despăgubire bănească, la țărani».

Aici a fost punctul vulnerabil al proprietarilor protestatari: nu erau dispuși să piardă pămîntul în folosul țăranilor.

Memoriul a fost prezentat regelui Ferdinand I, la Iași, la 6 martie 1918, în frunte cu P. Sinadino.

Iată deci că Sfatul Țării a ajuns să fie sub focul adversarilor din două părți: cei din extrema stîngă îl învinuiau de a fi burghez și contrarevoluționar, iar cei din dreapta de maximalism și bolșevism.

Totuși, unirea s-a făcut de Sfatul Țării... (Însemnări memoralistice, Biblioteca Academiei Române, Arhiva istorică, Documente Seria C, Memorii (1917—1920), partea I, pp. 47—49).

Luptătorii cauzei naționale din Basarabia —
deputații Sfatului Țării, care la 27 noiembrie 1918 au votat
unirea necondiționată cu România și reforma agrară din Basarabia.

Hrisoave moldoveneşti din secolele XV—XVIII. Arhiva naţională a Republicii Moldova.

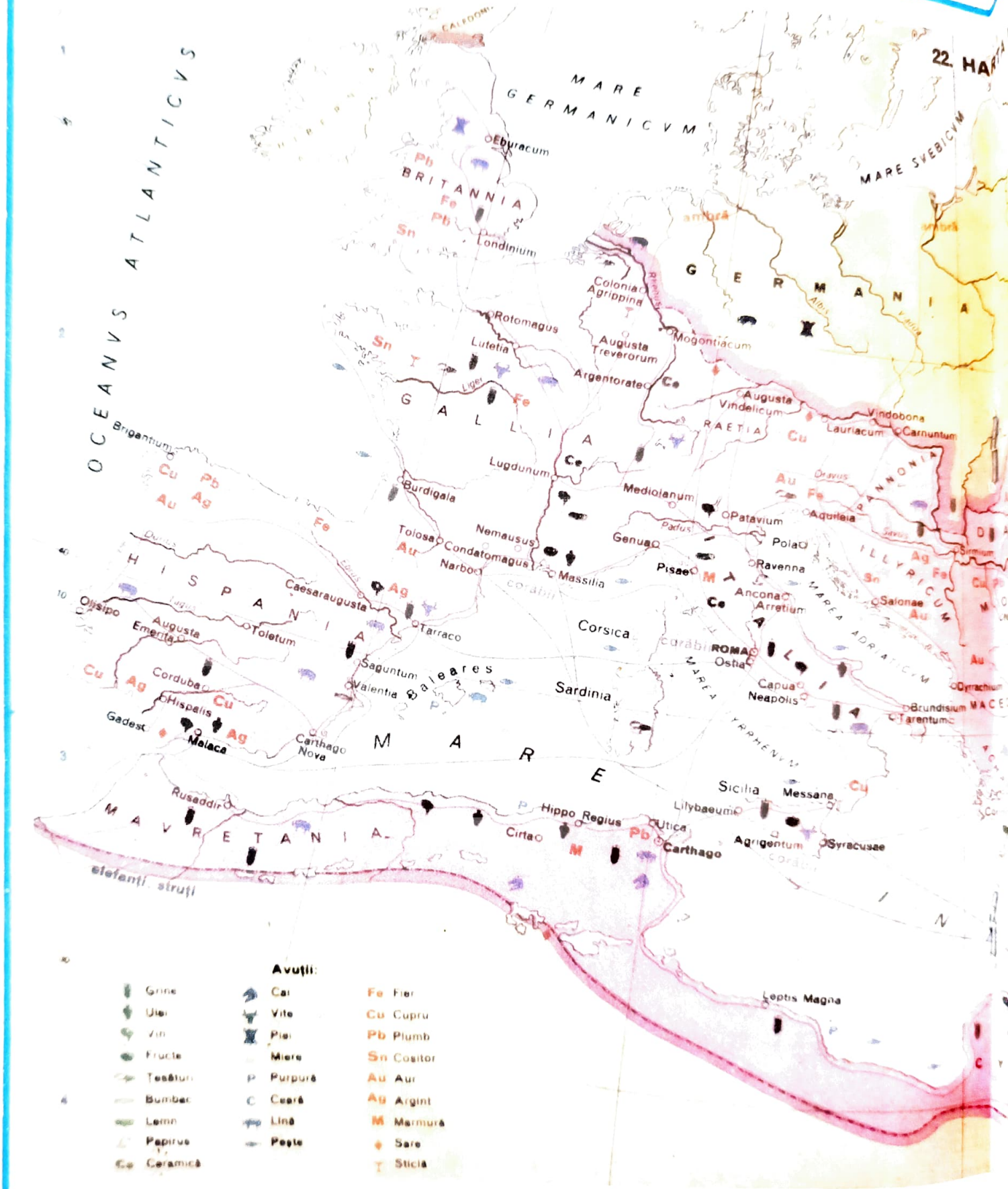
22. HA
OCEANVS ATLANTICVS
MARE GERMANICVM
MARE SVEBICVM
BRITANNIA
GERMANIA
GALLIA
HISPANIA
ITALIA
MAVRETANIA
MARE
Eburacum
Londinium
Colonia Agrippina
Rotomagus
Lutetia
Augusta Treverorum
Mogontiacum
Argentorate
Augusta Vindelicum
Vindobona
Lauriacum
Carnuntum
RAETIA
PANNONIA
ILLYRICUM
Brigantium
Lugdunum
Burdigala
Mediolanum
Patavium
Aquileia
Tolosa
Condatomagus
Nemausus
Narbo
Massilia
Genua
Pisae
Pola
Ravenna
Ancona
Arretium
Salonae
Caesaraugusta
Olisipo
Augusta Emerita
Toletum
Tarraco
Corsica
ROMA
Ostia
Saguntum
Valentia
Baleares
Sardinia
Capua
Neapolis
Brundisium
Tarentum
Corduba
Hispalis
Gades
Malaca
Carthago Nova
Sicilia
Messana
Lilybaeum
Rusaddir
Hippo Regius
Utica
Cirta
Carthago
Agrigentum
Syracusae
Leptis Magna
elefanţi, struţi
Avuţii:
Grine
Ulei
Vin
Fructe
Tesături
Bumbac
Lemn
Papirus
Ceramică
Cai
Vite
Piei
Miere
Purpură
Ceară
Lină
Peşte
Fe Fier
Cu Cupru
Pb Plumb
Sn Cositor
Au Aur
Ag Argint
M Marmură
Sare
Sticlă

RTA ECONOMICĂ A IMPERIULUI ROMAN în secolul al II-lea e.n.

IMPERIUL ROMAN ÎN SECOLUL AL II-LEA E.N.

Ştefan cel Mare. Broderie. Anul 1500. Muzeul mănăstirii Putna.

ARGUMENTE

Gheorghe COJOCARU

RECUNOAȘTEREA INTERNAȚIONALĂ A MARII UNIRI

Activitatea forțelor de avangardă ale societății românești pentru realizarea unității și independenței naționale a tuturor pămînturilor românești constituie o întreagă epocă istorică. Lupta pentru idealurile naționale a înaripat sufletele și cugetele celor mai proeminente personalități ale poporului român.

După Unirea principatelor la 1859, în condițiile cînd vechi teritorii românești — Ardealul, o parte a Basarabiei și Bucovina — mai rămîneau înglobate în cadrul imperiilor megieșe — Austro-Ungaria și Rusia — s-a fortificat și s-a amplificat și mai mult curentul unionist. Protestul opiniei publice la o atare stare de lucruri și-a găsit evocare și în opera publicistică a marelui Eminescu, expresie supremă a conștiinței naționale române. Smulgerea Bucovinei din trupul țării poetul a simțit-o ca pe o rană deschisă pe propriul corp: «Fărădelege nepomenită, uneltire mișelească, afacere dintre o muiere desfrînată și între pașii din Bizanț, vînzarea Bucovinei va fi o vecinică pată pentru împărăția vecină, deapururea o durere pentru noi... Căci acolo e sfînta cetate a Sucevei, scaunul domniei vechi cu ruinele măririi noastre, acolo scaunul firesc al unui mitropolit care în rang și în neatîrnare era egal cu patriarhii, acolo sînt moaștele celor mai mari dintre domnii români, acolo doarme Dragoș, îmblînzitorul de zimbri, acolo Alexandru, întemeietorul de legi, acolo Ștefan, zidul de apărare al creștinătății»[1].

În 1878, cînd Imperiul rus, în urma războiului dus în alianță cu statul român împotriva Porții otomane, ca răsplată pentru sîngele vărsat de ostașii români în lupte a tins să răpească României și sudul Basarabiei, M. Eminescu amintea și cerea totodată: «...Basarabia întreagă a fost a noastră, pe cînd Rusia nici nu se megieșa cu noi, Basarabia întreagă ni se cuvine, căci e pămînt drept al nostru și cucerit cu plugul, apărat cu arma a fost de la începutul veacului al patrusprezecelea încă și pînă în veacul al nouăsprezecelea»[2].

Privirii scrutătoare a lui Eminescu n-a putut să-i scape nici situația gravă în care se aflau în acel timp și românii transilvănieni: «...Privim cu durere dincolo de munți: principiul chiar al existenței noastre e zilnic batjocorit și călcat în picioare de o rasă străină, fără instincte de dreptate, și fără sentimente de stat, și cu toate acestea nu numai că nu putem reclama un drept de amestec pe teritoriu austriac, dar chiar drepturile noastre vechi ce le avem în Ardeal au căzut (în) desuetudine și nu le mai putem exercita»[3].

Realitatea crudă a epocii n-a fost în stare, însă, să curme o luptă dreaptă și sfîntă. Peste aproape treizeci de ani de la trecerea în neant a marelui Eminescu năzuințele naționale ale românilor spre unitate și independență au ajuns să se înfăptuiască.

Anul 1918 a intrat în istorie ca anul Marii Uniri.

La 27 martie (9 aprilie) 1918 Sfatul Țării, organul suprem legislativ de stat al Republicii Democratice (Populare) Moldovenești independente, a adoptat hotărîrea despre Unirea Basarabiei cu România.

În ziua de 15 (28) noiembrie Consiliul național al Bucovinei a proclamat unirea pe veci a Bucovinei cu România.

Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918 a adoptat în unanimitate istorica hotărîre despre unirea Transilvaniei și Banatului pentru totdeauna cu România.

Astfel, la finele anului 1918 prin

[1] M. Eminescu, Vînzarea Bucovinei, în: Publicistică. Referiri istorice și istoriografice, Chișinău, 1990, p. 74—75.
[2] M. Eminescu, O parte din vatra strămoșilor noștri, în: op. cit., p. 91.
[3] M. Eminescu, Chestiunea Dunării și românii din Transilvania, în: op. cit., p. 418.

istoricele decizii, în baza dreptului popoarelor la autodeterminare, statul unitar român a devenit realitate.

«Statul român de astăzi, conchidea la timpul său M. Eminescu, a trecut însă prin mai multe zguduituri şi rămîne statornic, fiindcă are două temelii: conştiinţa românilor şi încrederea marilor naţiuni europene.

Dacă vom cîştiga de trei ori atît pămînt pe cît avem şi vom pierde aceste temelii, statul român, fie el oricît de întins, va deveni o creaţiune trecătoare...»[4].

Marea Unire din 1918 a fost rezultatul răbufnirii conştiinţei naţionale a românilor, unul din pilonii statalităţii, după Eminescu. Or, pentru consolidarea voinţei poporului era necesar de a ridica şi celălalt fundament — recunoaşterea internaţională.

La 18 ianuarie 1919 la Paris în prezenţa delegaţilor din 27 de ţări, preşedintele Franţei Raymond Poincaré a deschis Conferinţa de pace.

Conferinţa avea ca scop nu numai rezolvarea problemelor litigioase dintre statele învinse şi biruitoare în războiul mondial, dar şi noua organizare a Europei pe o bază juridică stabilă, crearea premiselor pentru refacerea social-economică a statelor în condiţii politice democratice.

România, care suferise în primul război mondial mari pierderi umane şi materiale, a trimis la Conferinţa de pace o delegaţie din care făceau parte primul ministru Ion I. C. Brătianu, şeful delegaţiei, N. Mişu, ambasador la Londra, Victor Antonescu, ministrul României la Paris, generalul C. Coanda, Alexandru Vaida-Voevod, C. Diamandi, iar mai tîrziu şi N. Titulescu, şi dr. I. Cantacuzino»[5].

Guvernul român l-a delegat ca reprezentant al Basarabiei la Conferinţa de pace pe Ion Pelivan, militant de vază al mişcării de eliberare naţională din Basarabia, care s-a aflat în capitala Franţei între 9 februarie 1919 şi luna mai 1920, unde a desfăşurat o activitate prodigioasă de iniţiere a cercurilor oficiale şi a opiniei publice în problema Basarabiei. În iulie 1919 «Congresul ţărănesc din Basarabia» a trimis la Paris o delegaţie compusă din reprezentantul ţăranilor I. Codrean, cel al intelectualilor — S. Cujbă, şi cel al studenţilor — Gh. Năstase, pentru a-l susţine pe I. Pelivan în apărarea intereselor Basarabiei la conferinţă»[6].

Conferinţa, în care rolurile principale au revenit marilor puteri — S.U.A., Marea Britanie, Franţa, Italia, Japonia, a luat în dezbatere o serie de probleme dintre care una din cele mai complicate era cea a teritoriilor.

În această chestiune delegaţia României a conlucrat în primul rînd cu Comisia pentru studierea problemelor teritoriale privind România. Preşedinte al acestei comisii, care şi-a început lucrările la 11 februarie 1919, a fost numit redactorul de politică externă al ziarului francez «Le temps» A. Tardieu.

În scrisoarea de la 6 aprilie 1919, trimisă de la Paris lui N. Iorga, Al. Lepedatu, om de cultură, român aflat în emigraţie în Franţa, expunea succint caracteristicile principale de componenţă, potenţe şi predispoziţie ale comisiei pentru chestiunile româneşti: «Din partea Franţei: Tardieu — cunoaşte tot. Lariche — diplomat, nu cunoaşte şi de aceea inutil. Din partea Italiei: Vanutelli şi Marino — diplomaţi. Au fost conduşi de principiul: să susţină pe unguri împotriva românilor, şi pe români împotriva sîrbilor. Din partea Angliei: Leeper — secretar particular al lui Lloyd George şi stă sub ungiul lui Scotus Viator care susţine împărţirea Banatului şi lăsarea către ungurl a Sătmarului, Oradei şi Aradului. Crusoe — subsecretar de stat. Din partea S.U.A., Day — profesor universitar, etnograf; Seymour — istoric, serioşi, binevoitori, dar vor o pace bună şi pentru duşmani; cererile noastre li se păreau exagerate. Se preocupau mult de alogenii din România. De Martonne, ca reprezentant al lui Tardieu, a fost adevăratul conducător al Comisiei şi cel care a reprezentat şi luptat în Comisiune pentru revendicările noastre»[7].

Delegaţia română a apărat, în faţa Comisiei conduse de Tardieu, în mod documentat şi logic, cu succes, interesele României. În urma studierii condiţiilor istorice, a situaţiei demografice, politice, economice, din provinciile unite la vechiul regat, Comisia a formulat anumite recomandări, astfel încît pînă la jumătatea lunii iulie 1919 principalele chestiuni teritoriale româneşti, cu excepţia problemei basarabene, au găsit o soluţionare echitabilă[8].

La 9 decembrie 1919 delegaţia română la Paris, în frunte cu Al. Vaida-Voevod, preşedintele Consiliului de Miniştri al României, a semnat tratatele: de la Saint-Germain cu Austria şi de la Neuilly-sur-Seine cu Bulgaria. Tratatul semnat cu Viena fixa în articolul 59 o clauză foarte importantă: «Austria renun-

[4] M. Eminescu, Credinţa şi frămîntările poporului român, în: op. cit., p. 92.
[5] I. Ardeleanu, I. Muşat, Confirmarea internaţională a Marii Uniri din 1918, în: Revista de istorie, t. 34, nr. 8, 1981, p. 1435.
[6] Gh. Andronachi, Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii, Chişinău, 1933, p. 233.
[7] I. Ciupercă, Dincolo de «faţada impunătoare» a Conferinţei de pace de la Paris, în: Românii în istoria universală, v. II, 1, I—1987, p. 616.
[8] N. Dascălu, Diplomaţia franceză şi unirea românilor din 1918 (II), în: Revista de istorie, t. 41, nr. 12, 1988, p. 1190.

ţă, în ceea ce o priveşte, în favoarea României, la toate titlurile şi drepturile asupra părţii fostului ducat de Bucovina, fruntariile fiind cele specificate în Hotărîrea din 28 noiembrie 1918 de unire cu România»[9].

Tratatul de la Neuilly-sur-Seine consemna că statul bulgar recunoaşte frontiera trasată între România şi Bulgaria la 1 august 1914.

Tot atunci Al. Vaida-Voevod a semnat şi Tratatul Minorităţilor, care asigura egalitatea în drepturi, a tuturor cetăţenilor României, indiferent de naţionalitate, confesiune etc.

La 4 iunie 1920, la Trianon, I. Cantacuzino şi N. Titulescu, membri ai delegaţiei române la Conferinţă, au semnat tratatul de pace cu Ungaria, care recunoştea unirea Transilvaniei cu România. În august, acelaşi an, România a ratificat tratatul cu Ungaria. Calea spre obţinerea confirmării Declaraţiei Sfatului Ţării despre unirea cu statul român de către forul internaţional de la Paris nu a fost deloc simplă şi lipsită de sinuozităţi. Încă la 6 aprilie 1919 Comisia pentru afacerile române a prezentat Consiliului Suprem al Conferinţei un raport în care se pronunţa pentru recunoaşterea unirii Basarabiei cu România, dar concomitent a indicat că «juridic este imposibil de separat Basarabia de Rusia fără consimţămîntul celei din urmă»[10].

Iniţial această Comisie a hotărît să nu ia nici o decizie de natură să compromită restabilirea Rusiei, excepţie făcîndu-se doar pentru Polonia, independenţa căreia a fost sancţionată încă de Guvernul Provizoriu. Această poziţie era în perfectă concordanţă cu punctul de vedere al Rusiei, susţinut la Paris de către «Conferinţa politică rusă» — o organizaţie formată de emigranţii ruşi Lvov, Sazonov, Maklakov, Tchaikowsky ş.a., foşti miniştri, mari proprietari şi funcţionari de stat.

Atitudinea comisiei în problema Basarabiei era dictată de faptul că în acel timp Europa îşi punea mari speranţe în amiralul Kolceak, armata căruia trebuia să deturneze regimul bolşevic şi să preia puterea în Rusia. La 26 mai 1919 marile state aliate au înaintat un acord guvernului lui Kolceak, prin care era recunoscut ca unica conducere legitimă a Rusiei, dar, între altele, acesta prevedea condiţia ca să fie recunoscută independenţa Finlandei şi a Poloniei, să fie rezolvate problemele Ţărilor Baltice, a Caucazului şi a Transcaucaziei în colaborare cu Societatea Naţiunilor. În ceea ce priveşte Basarabia, i se cerea doar să recunoască «dreptul Conferinţei de pace de a determina soarta părţilor române ale Basarabiei».

«Sub aparenţa respectului faţă de principiile naţionalităţii, observa juristul şi istoricul Al. Boldur, conferinţa a recurs la un mijloc obişnuit, bine cunoscut în practica veche internaţională şi care consta în rezolvarea problemelor naţionale printr-un compromis, fărîmiţînd teritoriul naţional»[11].

Bineînţeles că această poziţie nu putea satisface România, care s-a plasat pe punctul de vedere istoric. Asupra Conferinţei de pace o anumită presiune în problema Basarabiei exercită «Conferinţa politică rusă» (notele din 22 martie, 24 iulie, 25 septembrie, 25 noiembrie 1919 şi expozeul lui Maklakoff din 2 iulie), care încerca să obţină o soluţionare a chestiunii basarabene în favoarea Rusiei, propunînd organizarea unui plebiscit în acele judeţe ale Basarabiei în care predomina populaţia moldovenească.

La insistenţa puterilor aliate, care doreau ca România însăşi să ajungă la o înţelegere cu Rusia sovietică, preşedintele Consiliului de miniştri Al. Vaida-Voevod l-a trimis la Copenhaga pe N. Ciotori pentru a negocia cu reprezentantul guvernului sovietic M. M. Litvinov chestiunea Basarabiei, restituirea tezaurului român, repatrierea prizonierilor români din Rusia ş.a.

În urma convorbirilor de la Copenhaga în ziua de 8 februarie 1920 M. M. Litvinov a recunoscut «dreptul Basarabiei la reunire şi obligaţiunile Statului rus de a restitui tezaurul. Rămînea numai să obţină pentru aceasta o aprobare şi de la Moscova»[12].

După aceste tratative, la Paris, în şedinţa de la 26 februarie 1920 a Consiliului Suprem al Conferinţei de pace, Al. Vaida-Voevod a dat promisiuni că armatele române vor părăsi în timpul cel mai apropiat Ungaria şi a cerut iarăşi recunoaşterea suveranităţii României asupra Basarabiei, însă a primit răspuns negativ.

Dar înfrîngerea armatelor lui Kolceak şi Denikin în războiul civil au subminat serios ideea integrităţii fostului Imperiu rus. Puterile europene au înţeles că la soluţionarea problemelor litigioase trebuie să se conducă doar de raţionamentele de justiţie şi de interesele proprii statale, tendinţă care s-a evidenţiat şi în atitudinea lor faţă de problema basarabeană. După o nouă intervenţie a lui Al. Vaida-Voevod — cea de la 3 martie 1920 — Consiliul Suprem al Conferinţei de pace a înştiinţat guvernul român despre hotărîrea de a recunoaşte unirea Basarabiei cu

[9] Em. Bold. Val. Fl. Dorbrinescu, Conferinţa de pace de la Paris (1919—1920), în: Românii în..., v. 1, Iaşi, 1986, p. 491.
[10] Al. Boldur. La Bessarabie et les relations russo-roumaines, în: La Roumanie — victime de l'expansionisme ruse, Bruxeles, 1988, p. 56.
[11] Al. Boldur, La Bessarabie..., p. 57.
[12] Al. Boldur, Statutul internaţional al Basarabiei, Chişinău, 1938, p. 5.

România[13].

Totodată s-au dat şi unele explicaţii referitor la motivele de întîrziere a tranşării problemei basarabene — şi anume, că soluţionarea ei ca parte a chestiunii române în general întîmpină dificultăţi şi că principalele puteri aliate într-o anumită etapă sperau să se ajungă la o înţelegere între România şi Rusia.[14] Consiliul Suprem a promis că se va încheia un tratat cu privire la recunoaşterea internaţională a unirii Basarabiei cu România după evacuarea trupelor române din Ungaria.

În aceeaşi zi de 3 martie 1920 la Bucureşti a sosit şi telegrama comisarului poporului pentru afacerile externe Gh. V. Cicerin (din 24 februarie) cu propunerile de a începe tratativele şi în care se afirma că «toate diferendele dintre cele două ţări se pot aplana pe cale de negociaţiuni paşnice şi toate chestiunile teritoriale se pot rezolva în mod amical».[15] Din această afirmaţie reiese că guvernul sovietic era predispus să trateze chestiunile de care era interesat statul român exact în albia în care au decurs convorbirile cu diplomatul sovietic M. M. Litvinov.

Al. Vaida-Voevod a acceptat propunerile sovietice, însă la 13 martie 1920 a căzut la guvern. Negocierile au fost preluate de generalul Al. Averescu, care l-a succedat la conducerea statului. Întîlnirea sovieto-română urma să aibă loc la Varşovia. Dar la 26 aprilie 1920 s-a declanşat războiul sovieto-polon, care a durat pînă la sfîrşitul anului şi care a zădărnicit desfăşurarea tratativelor. Or, tocmai «între 24 februarie şi 1 noiembrie 1920, după opinia istoricului Al. Boldur, — guvernul sovietic a fost animat de o mare hotărîre de a încheia tratativele cu România şi de a semna un acord sovieto-român, în care să fie determinat a recunoaşte cedarea Basarabiei».[16]

La 28 octombrie 1920 reprezentanţii Angliei, Franţei, Italiei şi Germaniei, pe de o parte, şi ai României, pe de alta, au semnat la Paris tratatul prin care se recunoştea suveranitatea României asupra Basarabiei.* Din partea României convenţia de la 28 octombrie 1920 a fost semnată de ministrul afacerilor străine Take Ionescu şi ministrul plenipotenţiar al României la Paris Dimitrie Ghica.

Articolul 1 al tratatului de la Paris consfinţea: «Înaltele părţi contractante declară că recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa pînă la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina şi Basarabia şi acest vechi hotar»[17].

Convenţia prevede formarea unei comisii din reprezentanţii principalelor puteri aliate ai României şi Consiliului Societăţii Naţiunilor, ca exponent al intereselor Rusiei, pentru a trasa pe teren noile frontiere ale României. Statul român se obliga să asigure ca şi în celelalte ţinuturi ale regatului egalitatea în drepturi tuturor locuitorilor Basarabiei, conform stipulaţiunilor Tratatului minorităţilor. Tratatul stabilea modalitatea de obţinere a cetăţeniei pentru supuşii fostului Imperiu rus. Gurile Dunării treceau sub jurisdicţia Comisiei Europene a Dunării. România îşi asuma responsabilitatea de a achita cota-parte ce revenea Basarabiei din datoria publică a Rusiei, care urma să fie determinată. Articolul 9 oferea posibilitatea aderării Rusiei la acest tratat, de îndată ce ar fi existat un guvern rus recunoscut de înaltele părţi contractante, care ar fi putut aborda orice chestiune cu privire la detaliile tratatului, dar «fiind bine stabilit că fruntariile definite de acest tratat, precum şi suveranitatea României asupra teritoriilor pe care le cuprinde nu vor putea fi puse în discuţiune».

Puterile semnatare se obligau să ratifice tratatul care intra în vigoare imediat după depunerea ratificărilor «şi cu începere de la intrarea în vigoare a Tratatului (minorităţilor — n.n.) semnat de principalele Puteri aliate şi asociate şi România la 9 decembrie 1919»[18].

După semnarea tratatului de la Paris, fapt care a provocat proteste din partea conducerii de stat sovietice, la propunerea lui Gh. V. Cicerin din februarie 1921, aprobată de ministrul de externe al României Take Ionescu, în septembrie 1921 la Varşovia a avut loc o întîlnire a reprezentanţilor României — Filaliti — şi a Rusiei Sovietice — Karahan. Recunoaşterea suveranităţii României asupra Basarabiei este condiţionată de astă dată de partea sovietică de renunţarea României la tezaurul român depozitat în timpul războiului mondial la Moscova.

România însă nu putea să accepte această tranzacţie şi astfel a pierdut «un prilej unic, ce nu s-a mai repetat, de a obţine o recunoaştere definitivă a unirii Basarabiei cu România» de către Rusia

---

[13] Em. Bold, Val. Fl. Dobrinescu, Conferinţa de pace... în: op. cit., p. 492.
[14] Al. Boldur, La Bessarabie..., p. 59.
[15] Al. Boldur, Statutul..p. 6—7.
[16] Al. Boldur, La Bessarable..., p. 52.
* Vezi textul Tratatului la p. 59—61.
[17] Monitorul oficial, Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a deputaţilor, 29 aprilie 1922, p. 295.
[18] Ibidem, p. 297.

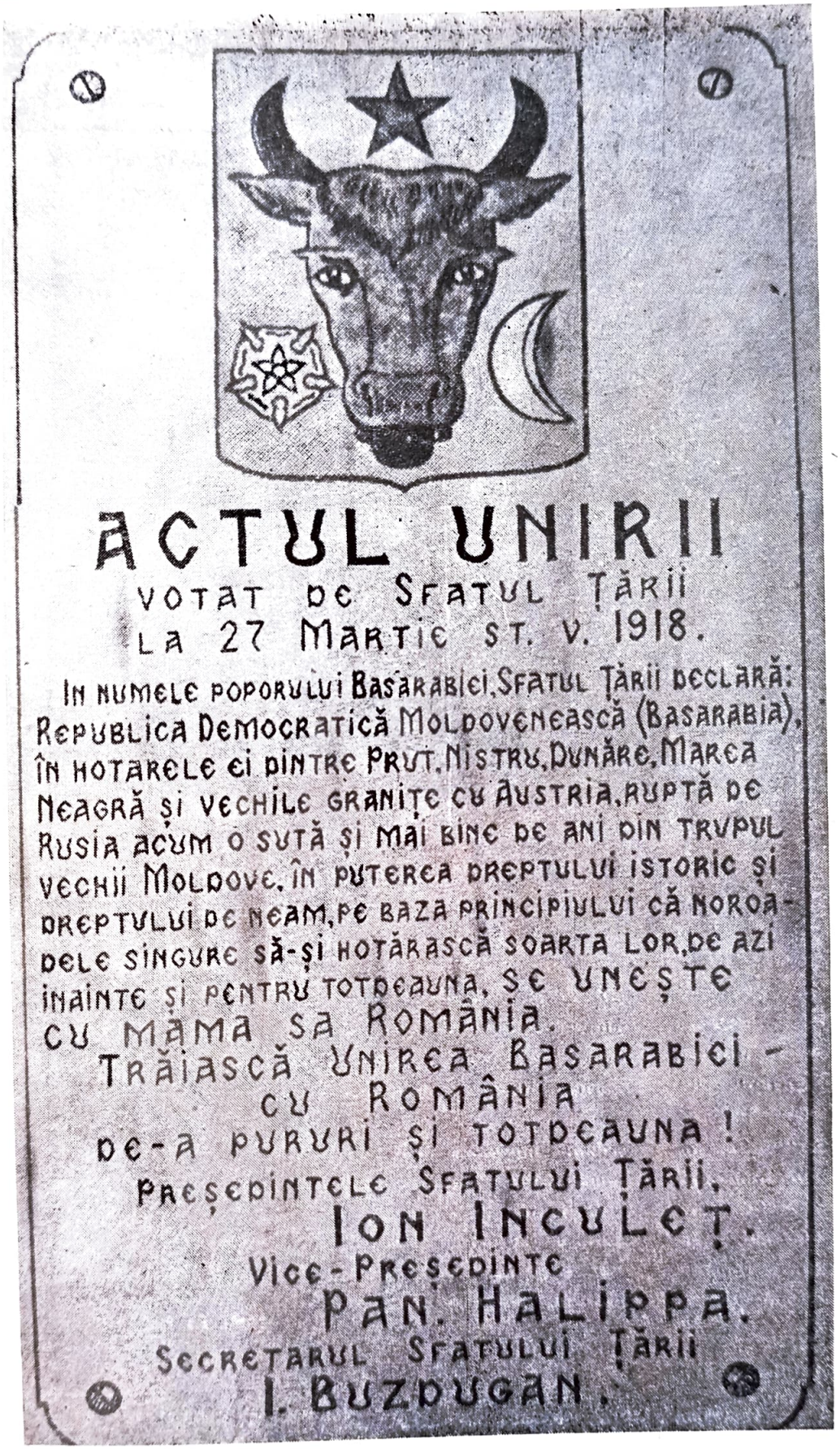

Actul Unirii. Placă de marmoră instalată în sala în care s-a votat Unirea.

Delegaţia României la Conferinţa de pace de la Paris.

sovietică[19].

În anii ce au urmat semnării tratatului acest document a fost ratificat de un rînd de state. În aprilie 1922 tratatul a fost ratificat de ambele camere române — Senatul şi Adunarea Naţională Constituantă a Deputaţilor. Cu prilejul ratificării, în camera Deputaţilor raportor în această chestiune a fost desemnat deputatul Gherman Pîntea, fost deputat în Sfatul Ţării, care a declarat următoarele: «...întreaga ţară e fericită a consfinţi astăzi în Parlamentul României Mari acest solemn act internaţional, prin care Basarabia pentru vecie e reîntoarsă în sînul neamului românesc, în hotarele lui fireşti. Noi cu toţii sîntem plini de bucurie că prin acest mare şi neuitat act s-a reparat cea mai mare nedreptate istorică, fiindcă de aci înainte românii basarabeni vor merge spre fericire împreună cu neamul românesc de pretutindeni»[20].

La 19 mai 1922 convenţia a fost ratificată de Marea Britanie. În 1924, la 11 mai, tratatul a fost ratificat în Parlamentul Franţei, fapt ce a provocat noi proteste din partea comisarului sovietic al afacerilor externe Gh. V. Cicerin. Ca răspuns, guvernul francez a amintit că «...tradiţia istorică, situaţia etnografică şi economică a Basarabiei, precum şi voinţa clar exprimată a locuitorilor legitimează unirea populaţiei româneşti a acestei provincii cu România...

...Guvernul francez se ridică, în special, în contra interpretării după care tratatul în chestie ar constitui o violare a drepturilor populaţiei basarabene...»[21].

[19] Al. Boldur, Statutul...., p. 10.
[20] Monitorul oficial..., p. 293.
[21] G. Popa-Lisseanu, Basarabia, Privire istorică, Bucureşti, 1924, p. 54.

Delegaţia Basarabiei la Conferinţa de pace de la Paris. (I. Codrean, S. Cujbă, I. Pelivan, Gh. Năstase).

Poziţia Franţei rămînea deci neclintită în problema Basarabiei. Celelalte două state, Italia şi Japonia, întîrziau să procedeze la ratificarea tratatului.

După opinia cercetătorului N. Dascălu, poziţia Romei în această problemă a fost determinată de neacceptarea unor concesii economice de către guvernul român[22]. Odată cu elucidarea acestor şi altor divergenţe economice şi politice, Italia a ratificat în 1927, la 7 martie, tratatul cu privire la Basarabia.

Acelaşi N. Dascălu consideră că perioada 1920—1925 — pînă la stabilirea relaţiilor diplomatice între Japonia şi Uniunea Sovietică (1925) — a fost momentul propice pentru a obţine ratificarea de către Japonia, între aceasta şi U.R.S.S. existînd atunci importante disensiuni politice, economice şi teritoriale. Or, tocmai în aceşti ani, ca urmare a lipsei reprezentanţei diplomatice a României la Tokio, chestiunea n-a fost abordată. Legaţia română la Tokio a fost reînfiinţată abia în 1927, după ce timpul favorabil fusese ratat.

În anii ce au urmat guvernul român a insistat prin diferite canale pentru a obţine ratificarea tratatului, însă fără succes.

Dacă pînă la reluarea relaţiilor diplomatice cu U.R.S.S. «Japonia nu a dorit să ia o decizie în problemele europene în care era direct interesată decît după precizarea poziţiei marilor puteri», apoi după ce în sfîrşit tratatul a fost ratificat şi de Italia, diplomaţia niponă a invocat alt motiv, şi anume că «Japonia va onora semnătura, dar avînd multiple chestiuni de rezolvat cu Uniunea Sovietică, nu putea în acel moment... să facă un act care să displacă Moscovei». Acel moment «însă se prelungea de-a

[22] N. Dascălu, Relaţii româno-japoneze în perioada interbelică (1919—1939). În: Românii în istoria universală, vol. II, Iaşi, 1987. p. 306.

lungul anilor»[23].

Ce-i drept, în februarie 1938 ambasadorul japonez la Moscova i-a declarat ministrului României Ciuntu, apoi altă dată — în iulie — ministrului român Dianu, că «Japonia apreciază că a sosit momentul pentru ratificarea tratatului din 1920», dacă Bucureștiul mai persistă în această dorință. Însă, pe de o parte, nici sondajele diplomației nipone n-au fost atît de serioase pentru a se ajunge la o înțelegere, iar, pe de altă parte, însuși guvernul român, tinzînd să evite o tensionare a relațiilor mai mult sau mai puțin normalizate cu U.R.S.S., a găsit momentul inoportun ratificării, așa «încît și după această dată problema ratificării a fost lăsată definitiv în suspensie»[24].

Așadar, Japonia, preocupată de ameliorarea relațiilor cu U.R.S.S., nu a ratificat tratatul din 28 octombrie 1920 și, prin urmare, convenția care capătă putere juridică numai după ratificarea ei de către toate statele semnatare n-a intrat în vigoare.

Dar nepunerea în vigoare a tratatului nicidecum nu însemna că României i s-a contestat suveranitatea asupra Basarabiei.

Ca regulă generală, remarcă juristul și istoricul Al. Boldur, din punctul de vedere al dreptului internațional, recunoașterea nu se face prin intermediul unor pacte sau tratate, dar prin alte metode, de exemplu, prin reprezentanțele diplomatice. Deci, «recunoașterea n-a fost menționată în tratat decît ca excepție; ea constituie o premisă necesară a tratatului în chestiune, dar nu este elementul său indispensabil». «Deoarece recunoașterea juridică internațională a suveranității române asupra Basarabiei nu cere nici o formă specială, ea nu are nevoie de ratificare în particular. Semnăturile miniștrilor sînt suficiente, deoarece ele mărturisesc despre hotărîrea celor patru puteri de a considera Basarabia ca făcînd parte din România. În consecință, ratificarea prevăzută în acest pact este necesară numai pentru a doua parte (a tratatului — n.n.), cu alte cuvinte, pentru chestiunile speciale care reiese din recunoaștere»[25].

Deci, independent de ratificarea tratatului de către toate statele semnatare, recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România a survenit din clipa semnării Convenției de către Marea Britanie, Franța, Italia și Japonia în ziua de 28 octombrie 1920.

Guvernul american, deși invitat, nu a aderat la tratatul de la Paris. Într-un raport din 2 octombrie 1920 pe numele președintelui S.U.A. W. Willson se arăta că semnarea unui tratat referitor la Basarabia nu este acceptabil fără consultarea Rusiei. În corespundere cu doctrina Monroe, S.U.A. n-au vrut să fie implicate în chestiunile europene. Cu timpul însă punctul de vedere al Statelor Unite a evoluat.

Astfel, în nota secretarului de stat Cordell Hull pentru președintele F. D. Roosevelt de la 12 aprilie 1933 se menționează că Statele Unite «au recunoscut de facto unirea Basarabiei, între altele, prin aceea că consulatul american din București a dat viza pentru cetățenii români proveniți din ținutul dintre Prut și Nistru»[26]. Hull consideră că Statele Unite ar putea renunța la doctrina expusă în 1920 și conchidea că e necesar să se recunoască situația de facto. Secretarul de stat concretiza, că în cotele de imigrație date cu începere de la 1 iulie 1933 «Să se omită Basarabia, specificîndu-se numai România». «Propunerea făcută, încheia Hull, ar însemna tocmai recunoașterea de facto a aparteneței Basarabiei la statul român»[27].

La 15 aprilie 1933 președintele Roosevelt a luat decizia de a aproba propunerea făcută de secretarul de stat Hull.

Este evident că prin această hotărîre Washingtonul a recunoscut oficial actul unirii Basarabiei cu România.

Așadar, tratatele semnate de România la Conferința de pace de la Paris în perioada anilor 1919—1920 au confirmat pe deplin voința maselor populare de unire a tuturor pămînturilor românești într-un stat unic național.

Recunoașterea internațională a Marii Uniri de la 1918 a favorizat dezvoltarea social-politică și economică a României, a contribuit la creșterea rolului ei pe arena internațională ca stat unitar și suveran.

---

[23] N. Dascălu, Relații româno-japoneze... p. 306—307.
[24] Ibidem, p. 311—312.
[25] Al. Boldur, La Bessarabie.... p. 75.
[26] M. Muşat, I. Ardeleanu, România după Marea Unire, v. II, p. 1, 1918—1933, București 1986, p. 1137.
[27] Ibidem, p. 1137.

ARGUMENTE

Mihai PÎNZARU

CONSIDERAȚII

ASUPRA RECOMANDĂRILOR FĂCUTE GUVERNULUI FRANȚEI CU PRIVIRE LA TERITORIILE CE URMAU A FI RECUNOSCUTE ROMÂNIEI ÎN CADRUL CONFERINȚEI DE PACE DE LA PARIS (1919—1920) DE CĂTRE UN SAVANT FRANCEZ—GEOGRAFUL EMMANUEL DE MARTONNE

Geograf de faimă mondială, Emmanuel de Martonne a studiat timp de 25 de ani teritoriul României, în perioada 1898—1922, din punct de vedere geografic și etnografic, aducînd o contribuție unanim recunoscută la dezvoltarea geografiei românești. La începutul acestui secol Emmanuel de Martonne era savantul care cunoștea cel mai bine atît în România, cît și în străinătate pămîntul românesc. De asemenea a fost una dintre personalitățile care au contribuit cel mai mult la cunoașterea acestei țări în Europa «și a făurit România Mare» în 1919, după cum se exprima într-un studiu comemorativ Robert Ficheux,[1] discipolul său.

Emmanuel de Martonne a iubit România și poporul ei așa cum numai puțini savanți străini au făcut-o. A scris și publicat peste 50 de studii referitoare la cercetările sale pe pămînturile vechii Dacii (peste un sfert din totalul publicațiilor sale științifice), susținînd și două doctorate, unul în litere în 1902, și altul în științe naturale în 1907, cu două subiecte românești: «La Valachie»[2] și «Cercetări asupra evoluției morfologice a Alpilor Transilvaniei»[3].

Lumea științifică românească i-a fost recunoscătoare savantului francez, alegîndu-l membru de onoare al Academiei Române în 1919 și conferindu-i titlul de «doctor honoris causa» al Universității din Cluj (1929) și al Universității din Iași (1938). România nu a uitat pe expertul care, atunci cînd au fost deschise discuțiile asupra frontierelor noii Europe, în urma primului război mondial, a fost numit în

[1] Ficheux Robert. «M. Emmanuel de Martonne en Roumanie», în: «Cinquantième anniversaire du Laboratoire de Geographie, Université de Rennes», Paris, 1919, p. 32.

[2] Emmanuel de Martonne. «La Valachie, essai de monographie geographigue», Thèse du Doctorat es-Lettres, A. Colin, Paris, 1902.

[3] Emmanuel de Martonne. «Recherches sur L'evolution morphologique des Alpes de Transylvanie (Karpates méridionales)», Thèse Doctorat ès-Sciences naturalles, Paris, 1907.

cadrul Comisiei de studii de pe lîngă Ministerul de Externe al Franţei şi a jucat un rol diplomatic oficial şi eficace, fondat pe o cunoaştere aprofundată a problemelor româneşti, şi pe o lungă, sinceră şi fidelă simpatie.

Această acţiune directă, care a contribuit la formarea României unitare, a făcut din Emmanuel de Martonne un personaj care s-a bucurat de o admiraţie şi o popularitate deosebită pînă în cele mai îndepărtate cătune, aşa cum avea să o dovedească doi ani mai tîrziu cu ocazia celor trei excursii de studii triumfale prin toate provinciile româneşti, în fruntea unui colectiv de studenţi şi profesori sub patronatul Universităţii din Cluj şi cu largul asentiment al guvernului român.

Numit în 1919 de către guvernul francez secretar general al comitetului de pe lîngă Conferinţa de pace, Emmanuel de Martonne este principalul autor al recomandărilor făcute guvernului francez privitoare la teritoriile ce urmau să fie recunoscute României prin tratatul de pace.

Emmanuel de Martonne a pus la dispoziţia guvernului francez o serie de rapoarte, de dări de seamă, note informative, un studiu cu caracter extrem de diversificat, prin care îşi documenta şi argumenta punctele de vedere. O parte din opiniile sale au fost chiar inserate în publicaţiile oficiale ale Comitetului de studiu.

Prezentul studiu are însă scopul de a analiza şi stabili măsura în care Emmanuel de Martonne a cunoscut realităţile româneşti din punct de vedere istoric, etnografic şi lingvistic. Analiza se bazează pe cercetarea studiilor publicate de savantul francez în perioada imediat următoare Conferinţei de pace de la Paris, precum şi a celor anterioare în vederea edificării asupra gradului în care Emmanuel de Martonne a cunoscut realitatea românească.

Pentru prezenta cercetare am folosit aproape în exclusivitate sursele originale franceze. Studiile sale apărute în perioada 1919—1921 vădesc în mod cert că ele au constituit preocupări pe linia misiunii sale de expert al Conferinţei de pace de la Paris.

În acest context menţionăm studiul său «Eseu de hartă etnografică asupra ţărilor române» publicat în 1920 în «Annales de géographie»[4], conferinţele privitoare la România ţinute la Universităţile din Anvers şi Lille, studiul «Noua Românie» publicat de asemenea în «Annales de geographie»[5] în 1921 şi «La Transylvanie» inserat în Buletinul societăţii geografice din Lille» în 1922[6], precum şi o serie de articole privind Basarabia. Întrucît studiul său privind harta etnografică a ţărilor române constituie esenţa misiunii sale diplomatice, considerăm că asupra acestuia trebuie să ne concentrăm atenţia.

Emmanuel de Martonne cartează prezenţa elementului etnic românesc, concluzionînd că «există un bloc de populaţie românească în spaţiul carpato-ponto-danubian, trasînd limitele estice, vestice, nordice şi sudice ale statului naţional unitar recent format ca avînd forma vechii Dacii, cu o extensiune un pic mai mare spre est.[7]

Geograful francez foloseşte în cartarea etnografică recensămintele vremii, o gamă largă de material cartografic de proveniență maghiară şi germană. Metoda sa de lucru s-a axat pe combinarea a două tipuri de hărţi: una a densităţilor populaţiei şi alta repurtînd procentele fiecărei naţionalităţi în parte. În urma cercetărilor sale minuţioase asupra întregului material cartografic al vremii, dînd dovadă de o obiectivitate exemplară, ajunge la următoarele concluzii pentru teritoriile luate în studiu:

1. ŢARA ROMÂNEASCĂ. Elementul românesc este absolut dominant, absorbind elementele străine care s-au infiltrat în special în oraşe. Densităţi mari sînt cartate în zona colinară în comparaţie cu cele din Cîmpia Română.

2. MOLDOVA. În masa predominantă românească apar mici grupuri de maghiari, aşezate în faţa trecătorilor carpatice de pe Valea Siretului între Roman şi Bacău. Maghiarii sînt consideraţi a fi trecut prin pasurile carpatice din zona Ciucului şi Giurgăului, unde prinţii maghiari stabiliseră puncte militare de apărare.

3. TRANSILVANIA. În interiorul ramei carpatice sînt cartaţi germani, coloniști sosiţi în sec. XII—XIII. Maghiarii formează în estul Transilvaniei un grup compact şi au fost stabiliţi aici în sec. XI pentru a proteja şi apăra drumurile comerciale transcarpatice, iar în alte părţi «sînt descendenţii aristocraţiei cuceritoare», după cum se exprimă savantul, aristocraţie care a absorbit cea mai mare parte a nobilimii române, precum şi funcţionari şi comercianţi care au întregit sistemul de control administrativ şi comercial. Referitor la românii din Transilvania, Emmanuel de Martonne deplînge faptul că este ignorat în totalitate statutul lor în această provincie. Astfel,

[4] Emm. de Martonne. «Essai de carte ethnographique des pays roumains» în: Annales de geographie, nr. 158, XXIX-e année (15 mars 1920), Paris, p. 81—98.
[5] Emm. de Martonne. «La nouvelle Roumanie», în Annales de géographie, tom. XXX (1921), p. 1—31.
[6] Emm. de Martonne. «La Transylvanie» în: Bulletin de Societé Géographique de l'université de Lille, t. LXIV (1922), Lille.
[7] Emm. de Martonne. «Essai de carte... », p. 97.

textual, geograful francez scrie: «Este mult mai verosimil a admite continuitatea dacilor romanizaţi, în ciuda absenţei textelor despre ei înainte de secolul al XII-lea decît de a accepta teoria lui Roessler bazată pe argumente filologice şi susţinută de istoricii maghiari, după care ei sînt veniţi din Moesia transdanubiană»[8].

Contactul direct de-a lungul a două decenii cu populaţia românească îi permite lui de Martonne să-şi argumenteze poziţia, continuînd textual despre românii transilvăneni: «Ei au toate caracterele unei populaţii vechi de păstori şi munteni, cu încăpăţînare fidelă obiceiurilor lor, dialectului lor latin, credinţei ortodoxe. Trataţi ca iobagi de-a lungul secolelor au făcut, într-un timp cînd ideea naţională era necunoscută, să treacă elementele lor superioare în cîmpul stăpînilor maghiari şi catolici».[9] Examinarea detaliată a repartiţiei populaţiei pe teritoriul Transilvaniei i-a permis să facă următoarele distincţii:

— partea de est a Transilvaniei şi depresiunile Ciucului şi Giurgăului este domeniul secuilor. Infiltraţiile germane au fost absorbite la sate de populaţia română, iar în oraşe de cea maghiară;

— partea centrală a Transilvaniei are o populaţie amestecată. Satele germane sînt cantonate în sud între Olt şi Mureş, maghiarii sînt dispersaţi în jurul Turdei, unde s-a stabilit o puternică colonie maghiară, iar în ansamblu românii domină;

— partea nordică (comitatele Satu Mare şi Maramureş) este într-un procent covîrşitor alcătuită din populaţie românească pînă la Tisa;

— partea vestică a Transilvaniei, în care de Martonne include zona montană a Bihorului şi Crişanei, este alcătuită dintr-o masă pură românească, din sate care ating 1800 metri în Bihor, debordînd în cîmpia Panonică, atingînd linia oraşelor Arad — Oradea, Carei — Satu Mare.

Savantul francez prezintă îndoieli asupra exactităţii statisticilor maghiare, surprinzînd în multe cazuri o maghiarizare aparentă sau reală a elementului etnic românesc, din cauza afluxului de funcţionari şi comercianţi maghiari şi utilizării forţate a limbii maghiare.

Se exemplifică situaţia unor vechi insule etnice româneşti (de ţărani din Făgăraş) transplantate, după cum spune autorul, în districtul HADJU în secolele XV—XVI — care «au uitat să vorbească limba română, dar au rămas fideli credinţei ortodoxe».[10]

BANATUL. Este considerat un mozaic etnic unde se juxtapun românii, sîrbii, germanii şi maghiarii. Se permite a se distinge o predominanţă a românilor în zona muntoasă din estul Banatului, a sîrbilor în lungul Dunării şi Tisei, şi a unei zone intermediare de amestec unde singura linie netă este cea a germanilor în nord, în vecinătatea Timişoarei, dar în această zonă foarte densă, de Martonne menţionează elementul românesc ca cel mai clar. Din punct de vedere istoric se precizează că Banatul a cunoscut o istorie zbuciumată. Românii au ocupat întotdeauna zonele montane, de unde au coborît în vremurile liniştite. Se cunosc migraţii sîrbeşti transdanubiene.

În urma tratatului de la Passarowitz din 1718, Banatul intră definitiv sub control habsburgic, consecinţa fiind colonizarea germanilor, iar mai tîrziu — sub dominaţie maghiară, care a dus la importante colonizări maghiare.

BUCOVINA. Este marcată de prezenţa evreilor în oraşe şi tot în mediul urban a germanilor introduşi de austrieci după anexarea provinciei în secolul al XVIII-lea. Rutenii domină vestul şi nordul provinciei şi sînt amestecaţi cu românii pe o bandă largă de 20 km de la Cernăuţi la Cîmpulung şi în lungul văilor fertile ale Sucevei şi Siretului. Prosperitatea materială a Bucovinei sub administraţie austriacă este considerată de Emmanuel de Martonne ca indiscutabilă, fapt de care au profitat, în ceea ce priveşte creşterea populaţiei, mai mult rutenii decît românii. În privinţa marilor proprietăţi rutenii deţineau 45% din suprafaţă, iar românii numai 2%, iar pentru proprietăţile sub 2 ha, rutenii deţineau 43% din suprafaţă.[11] În Bucovina, ca şi în Transilvania, ţăranii români deţineau terenuri insuficiente pentru a face faţă unei familii numeroase.

BASARABIA, din 1812 sub control rusesc, este considerată de Emmanuel de Martonne la un secol de la anexare tot o provincie etnică românească. Pe harta întocmită elementul ucrainean ocupă nordul Basarabiei de la Prut la Nistru. Elementul românesc este majoritar în regiunile colinare centrale, unde s-au conservat limba şi obiceiurile. Oraşele prezintă un mixaj puternic, evreii, ruşii şi ucrainenii avînd uneori majoritatea din motive identice cu cele din Transilvania. Administraţia rusă, urmărind în primul rînd un proces de deznaţionalizare, a efectuat colonizări de germani, bulgari şi a favorizat imigraţia lipovenilor. Colonizările din sudul Basarabiei fac im-

[8] Ibidem, p. 95.
[9] Ibidem, p. 95.
[10] Ibidem, p. 96.
[11] Sursa: Der Grundbesitz nach der Stellung der Besitzer und nach Grossenklassen der Besitzer, Mitt. d. Statist. Landesamtes des Herzoglums Bukowina, Cernowitz, 1902.

posibilă, pentru de Martonne, distingerea unei naţionalităţi dominante.[12]

DOBROGEA marchează de asemenea un mozaic etnic unde elementul românesc domină traiectul dunărean pentru a se diseimina apoi peste tot. Alte elemente etnice sînt turcii, bulgarii, tătarii, ruşii.

În conformitate cu harta etnografică întocmită de Emmanuel de Martonne şi prezentată guvernului francez pentru ca acesta să-şi definitiveze poziţia în cadrul Conferinţei de pace de la Paris asupra teritoriilor ce urmau să fie recunoscute României, reiese clar că în toate provinciile menţionate elementul românesc este majoritar, iar noile frontiere ale României urmau să fie recunoscute pe baza elementului material şi a dreptului istoric.

Din materialele prezentate Emmanuel de Martonne face dovada unei bune cunoaşteri a istoriei românilor.

Ca geograf, Emmanuel de Martonne arată că în afara considerentelor istorice şi politice sînt evidente şi considerentele geografice în favoarea românilor, precizînd că elementul românesc este bine înrădăcinat în zona montană şi de podiş, în regiunile accidentate, împădurite cu o reţea hidrografică bogată, cu păşuni îmbelşugate, condiţii favorabile aparitiei satelor în văile bine adăpostite. În acest context Carpaţii constituie domeniul românilor, elementele alogene ocupînd în mod parţial cîmpiile.

Harta etnografică a lui Emmanuel de Martonne, alcătuită pe baza unei metode sintetice, relevă relaţiile cu istoria şi geografia fizică, ceea ce nu permite să se sesizeze, după cum se exprimă autorul, «dintr-o reprezentare statică care maschează imagini tendenţioase adesea oferite publicului».

Hărţile etnografice asupra Transilvaniei cartografiate în Occident au fost menţionate în bibliografie spre a putea fi consultate în vederea edificării în cazul ivirii unor contradicţii. Misiunea diplomatică a geografului francez pe lîngă Conferinţa de pace de la Paris din 1918—1919 a fost un triumf pentru cauza naţiunii române.

Emmanuel de Martonne este alături de britanicul Seton Watson (redactor la ziarul «Times»), un exponent al intelectualităţii occidentale care a militat din proprie iniţiativă în spiritul adevărului istoric. Misiunile diplomatice româneşti trimise în străinătate, ca cea a lui G. Moroianu la Londra, cea condusă de Vasile Lucaciu şi Vasile Stoica în Statele Unite, activitatea Comitetului Naţional al românilor din Franţa, ca şi frenetica activitate a emigraţiei româneşti pe linia Unirii Transilvaniei la trupul patriei, au avut un real aliat, un nepreţuit colaborator, un arbitru imparţial şi obiectiv în persoana savantului francez de renume mondial Emmanuel de Martonne.

[12] Emm. de Martonne. «La Bessarabie», în: Travaux du Comité d'Etudes, tom II, Paris, 1919, p. 625—642.

PAGINI DIN TRECUT

RĂZVRĂTIREA DACILOR

După sfatul marelui preot, gîndul lui Decebal fu să se supună romanilor cu toată buna credinţă. Dar văzu îndată că robia era prea dureroasă, iar Traian veghea cu străşnicie ca dacii să fie cu adevărat următori poruncilor lui.

N-avea deloc încredere în supunerea lui Decebal, pe care-l cruţase pentru că sabia romană nu putea tăia un cap plecat. Cînd de pe ţărmurile Nilului i se aduse biruitorului Cezar capul tăiat al potrivnicului său Pompei, pe care-l urmărise pînă-n acele locuri, imperatorul întoarse capul să nu i se vadă lacrimile şi porunci ca ucigaşii lui Pompei, care adăstau răsplată pentru acea faptă, să fie ucişi pe loc.

Traian nu se miră aflînd că Decebal punea la cale o răzvrătire şi nu se ţinea de cuvînt: primea în oştirea lui pe dezertorii legiunilor romane, care-l ajutau apoi, cu priceperea lor — căci toţi romanii erau luptători şi zidari — la ridicarea cetăţilor de la fruntarii.

Un nou război împotriva dacilor i se păru lui Traian de mare nevoie — şi grabnic, pînă nu se iveau alte împrejurări care să dea lui Decebal un şi mai mare răgaz de întărire dacă nu chiar de năvălire în ţinuturile Romei.

Mai mult de trei ani Decebal nu putu ţine legămîntul cu împăratul Traian şi, ducîndu-se în peştera din munte a marelui preot, îi destăinui:

— Numeşte-mă, prea-sfinte, călcător de cuvînt, fă-mă om de nimic, dar n-am putut răbda mai mult supunerea asta! Rob n-am fost niciodată şi mi se părea că voi putea fi. Iată că inima mea se răzvrăteşte şi cere mai curînd moarte decît supunere. Am venit să-ţi destăinulesc toate acestea, prea-sfinte, pentru tot ce s-o întîmpla de aci înainte. Poate că voi cădea înainte de a fi putut plăti romanilor pentru umilirea pe care am îndurat-o din partea lor. Vei veni pe tron în locul meu. Vei face atunci cum vei socoti mai bine, pentru ţara şi neamul dacilor. Dar să nu uiţi destăinuirea mea de acum: mai bine moarte decît robie!

Marele preot căută să-l mîngîie prin cuvinte blajine şi-i cîntă cu alăuta, întovărăşindu-şi din glas, cîntarea străveche a întăririi inimilor întru Zamolxis.

Apoi Decebal se puse în fruntea pîlcurilor de călăreţi şi unelti cu triburile vecine împotriva marelui cotropitor de la Roma.

Toate aceste uneltiri ale regelui dac ajunseră la auzul lui Traian. Pregătirile de luptă ale împăratului roman aveau acum înfăţişarea unei fapte temeinice: purcedea la lărgirea imperiului, o dată pentru totdeauna. Înmulţi de-a lungul Dunării numărul taberelor, castrelor romane — din care s-a mai păstrat una pînă în zilele noastre, la Barboşi.

Trimise trupe în ţinutul de azi al Olteniei şi astfel, stăpîn pe amîndouă malurile Dunării, Traian chemă din Damasc pe arhitectul Apollodor, vestit pentru priceperea lui, şi îl puse să dureze un pod puternic, ca legiunile şi funcţionarii romani să poată trece cu uşurinţă în tot timpul, de pe un mal pe celălalt al fluviului Istru (Dunărea).

Apollodor alese locul cel mai strîmt, în dreptul cetăţii Drobeta (Turnu Severin), unde lăţimea apei nu trece cu mult peste o mie de metri, iar adîncimea la mijloc atinge vreo treizeci de metri.

Cu ajutorul legiunilor, care pregătiră cărămida şi cimentul, arhitectul ridică în doi ani podul pe douăzeci de picioare, bine înfipte în rîu. (Cînd Dunărea scade, se văd şi azi urmele acelui pod de care se leagă începuturile neamului românesc).

Graba lui Traian de a cuceri Dacia o dată pentru totdeauna era atît de mare, că porni din Roma pe timpul iernii, cînd podul de la Drobeta încă se lucra. Dar în primăvara anului 105, podul fiind gata, se făcură jertfele

Ceremonia inaugurării podului de piatră de peste Dunăre. Primăvara anului 106.

obişnuite — şi legionarii romani, cu flamurile şi uneltele de luptă, trecură peste măreţul pod. În fruntea lor, călare, se află Traian.

Pentru orice împrejurare neprielnică — deoarece împăratul cunoştea isteţimea vrăjmaşului său — alte legiuni intrară în Dacia, trecînd Dunărea mai la vale, la vărsarea Oltului, unde se afla atunci castrul roman Oescus. Ele urcară de-a lungul rîului şi trecură munţii Carpaţi pe la Castra Traiani (Turnul Roşu din zilele noastre).

Pe unde se iveau legiunile, unele triburi dace nu mai ascultară de porunca lui Decebal şi se supuseră.

Dar cele mai multe, îndeosebi cele de peste munţi, pînă-n fruntariile marilor rîuri Tisa şi Nistru, urmară pe regele lor, încredinţate şi ele că moartea e mai bună decît robia.

De cum trecură munţii şi se uniră, legiunile romane avură de înfruntat oştirea dîrză a dacilor, care, atunci cînd nu izbuteau să-şi răzbească duşmanii cu săgeţile sau bolovanii, se repezeau cu ascuţişul coaselor şi topoarelor.

...Adînci erau rănile pricinuite de coasele dacilor, — povesteşte un scriitor din acea vreme.

Ca şi în lupta dintîi împotriva împăratului roman, Decebal văzu că numai cu puterea nu va înlătura primejdia. În nopţile de îngrijorare, în văgăunile munţilor unde ierna cu oştile istovite, regele dac născocea fel şi chip de uneltiri.

Pe acel drum ce duce la Sarmizegetusa, în cortul lui împărătesc, Traian păşi pe lespedea de marmură, dictînd scribului grec poruncile sale ce trebuiau trimise senatului roman. Căci din mijlocul bătăliei, el nu încetă de a dirigui treburile Imperiului. Un stegar îi aducea în lanţuri trei dezertori romani, care îşi găsiseră mai înainte adăpost la regele dac şi acum se apropiaseră de tabăra cea mare romană.

— De ce aţi fugit de la mine? întrebă Traian.

— Raţia de grîu ne-a fost micşorată, răspunse unul din cei prinşi.

— De ce-aţi venit înapoi?

— Ca să luptăm împotriva regelui daci spuse alt prins.

Împăratul îi puse la cazne — bănuind că acei ticăloşi îl ascundeau ceva. Ei mărturisiră îndată că veniseră anume ca să omoare pe împărat, trimişi de regele dac, care le dăruia cîte o traistă cu aur, după ispravă urmînd a le mai dărui cîte două de fiecare cap.

Dezertorii fură aruncaţi în lanţuri, urmînd ca la sfîrşitul războiului, după marşul de triumf în Roma, să li se taie capul.

Întîia vicleniе a lui Decebal, scornită în nopţile lui fără somn, nu izbîndise.

— Care va fi a doua? se întrebă Traian.

Şi îndată se dete pe faţă şi a doua: Longinus, unul din căpitanii romani şi legat prin veche prietenie de Traian, fu reţinut în tabăra regelui dac şi pus la cazne.

— Scrie împăratului tău, îi porunci regele dac, cu sabia în mînă, aceste cuvinte: Sînt prinsul lui Decebal şi acesta te va prinde în curînd şi pe tine. Eu, Longinus, prietenul tău, te sfătuiesc să dai ascultare lui Decebal, care nu vrea nimic altceva decît să te întorci cu legiunile peste Dunăre înapoi şi să dărîmi podul de la Drobeta. După aceea va fi pace de-a pururi între romani şi daci.

În aceeaşi zi un călăreţ dac duse în

Episodul sinuciderii lui Decebal pe Columna lui Traian.

tabăra romană scrisoarea lui Longinus. Solul nu se mai întoarse — și Decebal, întunecat, mînios, intră în cortul unde era păzit Longinus. Îl găsi întins pe spate, pe frunze uscate, mort, cu chipul dezgolit, senin, de parcă dormea.

— A murit ca un dac! își zise Decebal, fierbînd de mînie.

Și porunci ca trupul lui Longinus să fie dus la Sarmizegetusa.

Citind scrisoarea generalului său, Traian fu cuprins de asemenea durere, că dete poruncă ca legiunile să înainteze numaidecît.

Romanii, înfruntînd nămeții de zăpadă, atacară taberele dace. Rînd pe rînd ele fură cucerite și astfel încă o dată Traian ajunse în fața Sarmizegetusei.

— Acum ce sfat îmi dai, prea-sfinte? întrebă Decebal pe marele preot, care, cu alăuta sub braț, fu adus în palatul regelui.

— Acum, Stăpîne, nu mai am nici un sfat. Zamolxis nu s-a îndurat să-mi scurteze zilele ca să nu mai văd această pieire!

Lupta în jurul zidurilor cetății fu amarnică și lungă. Femeile și copiii aduceau luptătorilor daci de pe ziduri bolovanii adunați din vreme pentru apărarea Sarmizegetusei. Bolovanii, rostogoliți de pe înălțimile meterezelor erau acum atît de mari, că zdrobeau și scuturile, și pe cei de sub ele.

— Nu ne rămîne nimic altceva de făcut, zise împăratul către conducătorii legiunilor, decît să înfometăm cetatea prin împresurare.

— Dacii au și săpături sub pămînt, zise un general. Se vor trage afară din cetate, pe dedesubt — și o să ne pomenim cu ei în spate.

Atunci împăratul porunci să se taie pădurea din muntele apropiat și să se ridice o cetate în fața Sarmizegetusei, la adăpostul căreia să lovească zidurile cu berbecii. Cînd zidul cetății se sparse și cei dintîi legionari năvăliră în Sarmizegetusa cu făcliile aprinse să-i dea foc, cetatea din trei părți ardea demult.

Înecați în fum soldații romani abia zăreau pe unde calcă, loviți din spate de sulițe neașteptate, rostogoliți în praful drumului de bolovani sau opăriți de apă fiartă, care le cădea de sus, din locuințele aprinse.

În cămările lor aurite, căpeteniile dace, pe scaune mari, băură otravă, ca să nu cadă în mîinile romanilor. Ei erau încredințați că dincolo de această viață Zamolxis îi așteaptă cu brațele deschise, el care poate îmbrățișa întreaga lume.

Și adormirea cu băutura cea dulce era mai blajină decît sabia călăului în pivnițele romane, după ce ei, boierii daci, ar fi fost tîrîți în lanțuri pe ulițele Romei triumfale, în urma carelor de victorie ale lui Traian, în rîsetele și batjocura plebei zgomotoase.

Și astfel căzură căpeteniile dace în mijlocul marii odăi de sfat, unde legionarii romani îi găsiră morți, cu surîsul pe buze.

Numai Decebal, el singur nu se ot-

răvi. În inima lui îndîrjită și mîndră, mai rămăsese o scînteie de nădejde.

Cu un pîlc de luptători credincioși, se strecură din cetatea aprinsă și căută adăpost în munții de la răsărit. Credea că legiunile romane, după cucerirea cetății, nu-l vor mai urmări, iar împăratul, stăpîn pe țară, nu-și va mai pierde vremea căutînd pe fugar.

Și în cîțiva ani, cu aurul ascuns din vremuri bune, cu dacii de dincolo de munți peste cele două ape, pînă la malul Nistrului, să se ridice iar, el, regele Decebal, să alunge pe dușmanii din Sarmizegetusa și să strice podul de la Drobeta.

După aceea nu va mai cuteza nici un împărat roman să treacă Dunărea în împărăția învingătorului rege dac!..

Nădejdea inimii lui Decebal nu se împlini. Mîndria lui, pînă la urmă, fu înfrîntă, căci dușmanul era împăratul Traian, care vedea tot atît de departe și era tot atît de neînduplecat.

În munții din răsărit pîlcul de daci fu repede risipit de romanii care se puseră pe urmele lor. Cîteva căpetenii, care mai crezură în steaua regelui lor, își lăsară leșurile în corturi, în vîrful înzăpezit al munților.

Într-o vizuină din peretele unei prăpăstii, unde regele Decebal se ascunsese cu desagii plini de aur, pentru întemeierea oștirii celei noi, îl ajunse vestea că rămăsese singur.

Se putea otrăvi cu băutura pe care o avea din mîna marelui preot — otravă care adormea pe nesimțite și din care nu se mai trezea nimeni — se putea arunca în prăpastie, unde n-ar fi scoborît nimeni pînă la stîrvul lui.

Dar Decebal nu era mulțumit cu asemenea moarte. Își aminti de regele dac de la malul mării, care se înjunghiase, înainte de a cădea în mîinile romanilor. Tot așa făcu și el. Smulse jungherul de la coapsă și-l înfipse în inimă. Apoi se prăbuși în peșteră în sîngele lui cald.

A fost sortit ca prin moartea celui din urmă rege dac, stăpînirea Romei să se întindă pînă la marea cea mare, iar o bună parte dintre romani să vie în țara cea mănoasă și plină de aur, să se așeze aci, ca să trăiască apoi laolaltă învingători cu învinși, luînd obicelurile romane și vorbind limba lor, limba latinească.

Din mîndrul Decebal, și din «divinul Traian» s-a zămislit o semințe la fel de mîndră, la fel de isteață și de viteză, pe care nimeni n-a putut-o urni din locurile ei de baștină.

Au venit călări, din răsărit, hoarde peste hoarde de migratori. Ele poposeau o vreme pe aceste meleaguri, dar plecau precum veniseră, ca valul apei — de-au rămas pe întinsul țării, tot ei, locuitorii de temei, urmașii luptătorilor lui Decebal, și ai legiunilor lui Traian, cu portul dac și graiul roman.

Mihail DRUMEȘ.
Povestea neamului românesc.
Vol. 1. București, 1978.

George COȘBUC

DECEBAL CĂT Ă POPOR

Viața asta-i bun pierdut
Cînd n-o trăiești cum ai fi vrut!
Și-acum ar vrea un neam călău
S-arunce jug în gîtul tău.
E rău destul că ne-am născut,
Mai vrem și-al doilea rău?

Din zei de-am fi scoborîtori,
C-o moarte tot sîntem datori!
Totuna e dac-ai murit
Flăcău ori moș îngîrbovit;
Dar nu-i totuna leu să mori
Ori cîne-nlănțuit.

Cei ce se luptă murmurînd,
De s-ar lupta și-n primul rînd,
Ei tot atît de buni ne par
Ca orișicare lași fugar!
Murmurul, azi și orișicînd,
E plînset în zadar!

Iar a tăcea și lașii știu!
Toți morții tac! Dar cine-i viu
Să rîdă! Bunii rîd și cad!
Să rîdem, dar, viteaz răsad,
Să fie-un hohotit și-un chiu
Din ceruri pînă-n iad!

De-ar curge sîngele pîrău,
Nebiruit e brațul tău,
Cînd morții-n față nu tresari!
Și însuți ție-un zeu îți pari
Cînd rîzi de ce se tem mai rău
Dușmanii tăi cei tari.

Ei sînt romani! Și ce mai sînt?
Nu ei, ci de-ar veni Cel-Sfînt,
Zamolxe, c-un întreg popor
De zei, i-am întreba: ce vor
Și nu le-am da nici lor pămînt,
Căci ei au cerul lor!

Și-acum, bărbați, un fier și-un scut!

E rău destul că ne-am născut:
Dar cui i-e frică de război
E liber de-a pleca-napoi,
Iar cine-i vînzător vîndut
Să lasă dintre noi!

Eu nu mai am nimic de spus!
Voi brațele jurînd le-ați pus
Pe scut! Puterea este-n voi
Și-n zei! Dar vă gîndiți, eroi,
Că zeii sînt departe, sus,
Dușmanii lîngă noi!

PAGINI DIN TRECUT

DIN ISTORIA SATULUI LIPNIC

1437 (6945) DECEMBRIE 20. SUCEAVA. ILIE ŞI ŞTEFAN VOIEVOZI ÎNTĂRESC LUI MIHAIL DE LA DOROHOI 48 DE SATE ŞI DOUĂ SELIŞTI, PRECUM ŞI SATELE DOAMNEI DE LA MOIATINUL DE SUS, TOATE CU HOTARELE LOR VECHI:

Din mila lui Dumnezeu noi, Ilie voievod, domn al Ţării Moldovei, şi fratele domniei mele, Ştefan voievod. Facem cunoscut, cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că acest adevăr boier al nostru credincios, pan Mihail de la Dorohoi, a slujit sfîntrăposatului tatălui nostru cu dreaptă şi credincioasă slujbă, iar astăzi ne slujeşte nouă cu dreaptă şi credincioasă slujbă. De aceea, noi, văzînd dreapta şi credincioasa lui slujbă către noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă şi i-am dat şi i-am înnoit şi i-am întărit satele lui şi privilegiul pe care i l-a dat sfîntrăposatul părintele nostru, anume: satul Chindinţi, şi satul lui Herţea, pe Prut satul Pecialăuţi, la Pecialova, şi satul Ugrinăuţi, şi satul la Iaz, şi satul pe Rochitna, încă satul unde a fost Dragomir al lui Mîndrea, încă satul Coteleu şi satul Milianăuţi, încă satul unde a fost Şizco, încă satul Dzinăuţi, încă satul unde a fost Malici, lîngă Giurgică, încă satul de lîngă Simca, încă satul Salicee, încă satul Cristinţi, încă satul unde a şezut Petrişor, la capătul Doljocului, şi încă satul, sub Luncuşoară, unde şade Dragomir, şi încă satul, în jos de Prut, Itovoeuţi şi satul Rădăuţi, şi satul Vişneuţi, şi satul Lipnic, la Nistru, încă satul unde a fost Cuseară, şi încă satul unde sînt Caraguncii, încă satul moara Naslavcei, încă satul lui Pavust, încă satul de lîngă Macsim, încă satul lui Mirişce, încă satul unde este Noguicoi, şi satul unde a fost Cleţină, şi satul Tereşeuţi, încă satul unde este Rospop, în jos la Bineva, şi satul Cuhareuţi, şi alt sat, Cunicea, sub Bineva, şi satul unde este Ţirvici, încă satul sub Caragine, unde este Simeon cneaz, la obîrşia Dobruşei, încă satul, sub Caragine, Dobruşa, şi satul, sub Caragine, Mordovina, încă satul, mai jos de Mordovina, sub Caragine, pe Dobruşa, unde sînt Fîntînile, încă satul lui Oleşco, sub Caragine, încă satul, la obîrşia Reziei, unde şede Ţigan, încă satul, pe Răut, unde este Vadul Pietrei, şi, mai sus de Vadul Pietrei, tot pe Răut, la capătul Stîncii, încă satele, pe Răut, unde este moara, încă satul, la Moiatinul de Jos, unde este Nichita, şi satul unde şed Grabăuţii, la capătul de sus al Culişăului, unde a şezut Radul, şi încă seliştea unde este iazul, la Cornul Bagului, unde au şezut fiii lui Cosco, încă seliştea de sub Măiatini, unde şade Rujici, şi, la Moiatinul de Sus, satele ce au fost ale cneaghinei, şi, la Carpeni, satul unde şade Stan, şi, la capătul de susu al Carpenilor, la Başeu, unde şade Matei, şi, sub Dumbrava Înaltă, unde şade Miclouş. Toate acestea mai sus-scrise să-i fie uric, cu tot venitul, lui, şi copiilor lui, şi nepoţilor lui, şi strănepoţilor lui, şi răstrănepoţilor lui şi neamului lui cel mai apropiat, cine va fi, neclintit, lor, niciodată, în vecii vecilor.

Iar hotarul tuturor acestor sate mai sus-scrise să fie cu toate hotarele lor vechi, pe unde au folosit din veac.

Iar la aceasta este credinţa domniei mele mai sus-scrise, Ilie voievod, şi credinţa fratelui domniei mele, Ştefan voievod, şi credinţa fiului domniei mele, Roman, şi credinţa tuturor copiilor noştri, credinţa panului Giurgiu de la Frătăuţi şi a copiilor lui, credinţa panului Vîlcea, credinţa panului Isaia, credinţa panului Petru Hudici vornic, credinţa panului Stan Bîrlici, credinţa panului Mihail Popşa şi a copiilor lui, credinţa panului Ştefu al lui Jumătate şi a fratelui său, pan Mîndrea, credinţa panului Duma al lui Limbădulce şi a fratelui său pan Mircea, credinţa panului Lazor şi a fratelui său, pan Stanciul postelnic, credinţa panului Piatră şi a copiilor lui, credinţa panului Duma vornic şi a copiilor lui, credinţa panului Vitolt şi a copiilor lui, credinţa panului Fîrău şi a copiilor lui, credinţa panului Băloş ceaşnic, credinţa panului Berendei stolnic, credinţa panului Manoil Grecu, credinţa panului Iliaş spătar, credinţa panului

Hrisovul domnesc din 20 decembrie 1437, prin care boierului Mihail de la Dorohoi i se întăresc un şir de moşii, inclusiv satul Lipnic de la Nistru.

Stanciul comis şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveni, mari şi mici.

Iar după viaţa noastră, pe cine îl va alege Dumnezeu să fie domn în ţara noastră, Moldova, sau din fraţii noştri (sau) din copiii noştri sau oricine din neamul nostru, acela să nu-i clintească dania noastră, ci să-i întărească şi să-i împuternicească pentru că i-am dat pentru dreapta şi credincioasă lui slujbă.

Iar pentru mai mare întărire a tuturor celor mai sus-scrise, am poruncit slugii noastre credincioase, pan Dionis logofăt, să scrie şi să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Paşco, la Suceava, în anul 6945 (1437) decembrie 20 zile.

PAGINI DIN TRECUT

Dumitru URZICĂ

BĂTĂLIA DIN DUMBRAVA DE LA LIPINȚI

Letopisețul de la Putna înșiră faptele legate de biruința voievodului Ștefan cel Mare în Dumbrava de la Lipnița asupra unei mulțimi de tătari ce intraseră să prade Moldova în anul 1470, august 20.

— «În anul 6978 (1470), august 20, venit-au o mare mulțime de tătari și i-au biruit Ștefan voievod la dumbrava de la Lipnița, aproape de Nistru, iar după ce s-au întors, venit-au și au sfințit hramul preasfintei născătoare de Dumnezeu de la Putna, cu mîna prea-o-sfințitului mitropolit Kir Teoctist și episcopului Tarasie, fiind de față egumenii tuturor mănăstirilor și întreg clerul preoțesc în număr de 64 de inși, septembrie în 3, sub arhimandritul Ioasaf».

Cronica lui Grigore Ureche povestește războiul de la dumbrava ce se chema la Lipinți, război de apărare și pedepsire a unei oști tătărești, ce intrase să prade țara la 20 august 1470.

— «Venit-au mulțime de oaste tătărească și au intrat în țară să prade, în anul 6978 (1470). Iară Ștefan-vodă, prinzînd de veste, le-au ieșit înainte la o dumbravă, ce se chema la Lipinți, aproape de Nistru; și s-au lovit cu oastea sa, august 20; și dînd războiu vitejește, i-au risipitu și multă moarte și perire au făcutu întrînșii și pre mulți i-au prinsu vii și le luă tot pleanul, de care lucru cunoscîndu Ștefan-Vodă, că agiutorul nu de aiurea i-au fostu ci numai de la Dumnezeu și de la Prea Curata Maica Sfinției Sale, și cu mare laudă și izbîndă s-au întorsu în scaunul său la Suceava».

Cronica moldo-polonă, atribuită unui cărturar anonim polon ce frecventa curțile moldovene, arată că, tătarii, după ce au prădat Podolia, s-au abătut asupra Moldovei, unde au fost înfrînți de Ștefan cel Mare, la Lipinți, tot în ziua de 20 august 1470.

Cronicele polone pun această năvălire tătărească în legătură cu năvălirea pe care tătarii au făcut-o în Podolia în anul 1469. Cu acea ocazie, o parte din tătari au năvălit și în Moldova.

— Tătarii, de peste apa Volgăi, cu hanul lor Mamak, au trecut Niprul, despărțindu-se în trei detașamente. Un detașament a atacat spre Litva, altul în Podolia, toată acea margine pe lîngă Camenița, pe lîngă Jitomir, Ruzmir, au prădat și au robit zece mii de oameni. Litvenii, fiind strînși puțini, n-au cutezat să lovească pe tătari.

Cromer spune că s-a dat de știre mai înainte lui Cazimir, craiul leșesc, care era în prietenșug cu Mengli Gherei, hanul Crîmului. Tătarii, mai înlăuntru n-au putut strica, căci la Trembole era strînsă oaste leșească și rusască, cu Israil Iaroslavski, starostele Belzului și al Helmului.

Ceilalți tătari, (cel de al treilea detașament), îndreptîndu-se spre Moldova, fură alungați de moldoveni, ajutați fiind aceștia și de greutățile locului. Oastea tătărească a fost de două ori bătută de moldoveni. În ciocnirea a treia, însă, învingători fiind tătarii, omorîră mulți oameni. Pierdură pe fiul împăratului Mamak, prins de viu de moldoveni. Credea că în trecerea zilelor va putea mai ușor să-și răscumpere fiul. Trimițînd o sută de soli la Ștefan, voievodul Moldovei, îl vesti cu îngîmfare că dacă nu-i redă fiului său libertatea sau dacă are vreun gînd rău asupra lui are să-l pedepsească aspru. Însă Ștefan, «ingentis animi vir», — bărbat cu suflet mare, mîniat de acea solie, care pe altul l-ar fi îngrozit, nesocotind amenințările lui Mamak, ciopîrți pe fiul acestuia în patru bucăți în fața solilor, pe soli îi trase în țepi afară de unul pe care cu nasul tăiat îl trimise la Mamak să-i dea de veste. Astfel a răzbunat el, scrie Dlugosz, sufletele morților săi, — «suorum sic ultus est manes».

Cronica polonă prezintă invazia tătărească înainte de octombrie 1469. Cronica descoperită de Olgierd Gorka și atribuită lui Herman, pîrcălab de Cetatea Albă, arată că bătălia lui Ștefan cel Mare cu tătarii a avut loc la Lipnița, imediat după bătălia cu ungurii, la Baia, către sfîrșitul anului 1467 și începutul anului 1468.

Profesorul Olgierd Gorka, în analiza și interpretarea ce-o face acestei cronici, afirmă că lupta a avut loc la această dată, punînd-o în legătură și cu invazia tătarilor Volgăi arătată de Dlugosz, invazie, care a putut fi la 1468. Aduce ca argumente, în primul rînd, că cronica lui Herman a fost scrisă în anul 1499, an apropiat evenimentelor petrecute, și în al doilea rînd, că în acest timp ordonanțele de cancelarie emanate de Ștefan-Vodă referitoare la chestiunile interne lip-

Secureni
Varejeni
Bârnava
Volcinet
Otaci
Codreni
Mereşeuca
Călăraşeuca
Păstova
Lipnic
PLASA OTACI
Gârbova
Sauca
Lipinţi
Briceni
Soloneţ
Moşana
Ciornoleuca
G. Grânăuţi
Grânăuţi
Braicău
Chiţnăuţi
Boroseni
H. Rujniţa
Rujniţa
Gorbul
Plopi
Horodiştea
Slobozia
Rediu MARE
Dond. Gană
Goteni
Donduşeni
Elisabeta
PLASA TÂRNOVA
Moara
Dragoş
Albă
Fântâna
Parcova
Târnova
Frasân
Codreni
Chetroşica
Briceva
Ghezdita

sesc, domnul fiind ocupat în acest timp cu războiul cu ungurii și tătarii. În anii 1469 și 1470, date arătate de cronicele moldovene și de cronica moldo-polonă, cronici scrise mai tîrziu, domnul nu se găsea în război, documentele timpului îl arată emanînd ordine de la cancelaria domnească.

Asupra locului bătăliei cronicile sunt de acord. Cronicele arată că lupta a avut loc la dumbrava de la Lipniţa sau la dumbrava ce se chema la Lipniţi. Istoricii, însă, unii arată dumbrava de la Lipniţi, alţii satul Lipnic, ca loc de orientare și fixare în spaţiul geografic al bătăliei.

În ceea ce privește data bătăliei, atît cronicile, cît și părerile istoricilor sunt împărţite. O grupă de cercetători arată data de 20 august 1470 ca dată a bătăliei, altă grupă arată că la 20 august 1469 a avut loc bătălia, și, părerea profesorului Olgierd Gorka, care arată că bătălia a avut loc la sfîrșitul anului 1467 și începutul anului 1468.

Istoricii Dimitrie Onciul și Ioan Ursu, orientîndu-se după cronica Moldovei, arată că la 20 august 1470 hoardele tătărești, la Lipniţi, au fost zdrobite de Ștefan cel Mare. Ioan Ursu nu exclude nici invazia tătărească din Moldova din anul 1469.

Dl profesor Constantin C. Giurescu spune că tătarii, în august 1470, au invadat Moldova, instigaţi de turci pentru arderea Brăilei lui Radu cel Frumos, credinciosul turcilor. Atacul s-a produs printr-o serie de jafuri, iar la întoarcere au fost ajunși de Ștefan, și în dumbrava de la Lipinţi, armata tătară a fost zdrobită, mare parte au fost uciși sau înecaţi în Nistru, alţii, între care și fiul hanului, au fost prinși. Întors înapoi, în 3 septembrie 1470, Ștefan pune de se sfinţi mănăstirea Putna.

Dl profesor Ilie Minea este de părere că bătălia de la Lipinţi a avut loc la 20 august 1469. După înfrîngerea tătarilor, Ștefan a mers să sfințească mănăstirea Putna, începută la 10 iulie 1466. Sfinţirea mănăstirei a fost la 3 septembrie 1470, și de aceea, cronica ţării așază lupta cu tătarii de la 1470, în loc de 1469, dată la care în adevăr a avut loc lupta. Dacă bătălia ar fi fost în 1470, Ștefan cel Mare, în scrisoarea sa către regele Poloniei, ar fi amintit atacul tătăresc ca ceva recent, scrisoare în care el se plîngea contra lui Radu cel Frumos; invazia tătărească fiind astfel prologul ostilităţilor lui Ștefan cu Radu cel Frumos, care unelteа pe tătari contra lui Ștefan cel Mare.

Dl profesor Nicolae Iorga admite data de 20 august 1469, dată în strînsă legătură și cu invazia tătărească, arătată de Dlugosz, în Podolia, — ca dată a bătăliei ce a avut loc în Dumbrava de lîngă satul «Lipnic».

— «În vara anului 1469, tătarii, cari nu mai călcaseră pămîntul nostru încă din zilele rele ale lui Ilie și Ștefan, podidiră Moldova».

Tătarii, ca un puhoi revărsat, ce înecă bogăţiile și le mîlește, stăpîniseră odată întreg șesul de buruiană sălbatecă ce se întinde de la Nistru pînă în adîncimile sterpe ale Asiei, de unde veniseră. Aveau în fruntea lor un han, împărat al împăraţilor, pentru dînșii, al cărui palat de corturi de pîslă era astăzi într-un loc, mîine în altul. Prădăciunile lor ţineau pe rînd în cele patru unghiuri ale lumii. Mulţimea tătarilor urîţi, cu faţa galbenă, brăzdată încă din tinereţă de adînci săpături, cu ochii mărunţi, înfundaţi de amîndouă părţile nasului cîrn, cu părul rar și aspru, cu buza de sus spînă, se hrănea din bogăţiile tuturor vecinilor, îngrămădite din furtișaguri în satele lor murdare, cu bordeie nevăruite, în care numai robii munceau păzind turmele culese prin jafuri. Hanul, într-o locuinţă ceva mai răsărită, primea darurile mîrzacilor, care erau boierii tătari, și birul învinșilor. Aceștia erau tătarii, dușmanii cei mai grozavi ai tuturor celor ce nu se pot apăra.

Ei n-aveau, la drept vorbind, o ţară, și nici nu-și recunoșteau vreuna. Ei, oamenii, erau și ţara. La un loc, toţi se mîndreau cu numele strălucitor al Hoardei de Aur. Însă rușii, pe care-i ţinuseră odată sub biciul lor, scăpaseră de roble și îngustau necontenit raza de stoarcere a foștilor lor stăpîni. Pămîntul tătăresc întrase tot mai deplin în mîinile acelor ce-l lucraseră și pînă acum pentru a-și ţine viaţa și a hrăni pe marele împărat păgîn. În mijlocul nenorocirilor, hoarda se desfăcu în bucăţi. Tătarii așezaţi în peninsula Crimeei, căreia bătrînii noștri îi ziceau Crîmul, — un colţ zîmbitor de stînci și grădini în bătaia valurilor calde ale Mării Negre, — făcură o împărăţie deosebită pentru agera lor căpetenie Hagi, din neamul Ghirailor. Aceștia erau tătarii, care primeau banii, caftanele, zahariceale genovezilor, ce duraseră pe coastă minunate orașe, între care Caffa scînteia ca o piatră scumpă a Răsăritului; și tot ei veneau în fuga cailor mărunţi ca să facă din vreme în vreme în Rusia și Podolia secerișul muncii străine.

În 1469, Menglei-Ghirai, fiul și urmașul lui Hagi, întemeietorul împărăţiei Crîmului, era împăcat cu regele Poloniei, de la care va fi primit un dar ca să nu mai prade. O astfel de pace nu se statornicise însă și cu hanul cel mare al tătarilor celor mulţi, ce stăteau la răsărit de marele rîu Volga. Acest împărat al hoţilor păgîni se chema hanul Mamak. Pe cînd Cazimir al Poloniei se afla cu familia și curtea sa departe, în Lituania, — în mijlocul verii, cînd grijile secerișului strîng pe locuitori în sate, ordia tătărească din șesul fără de margini fu mînată spre apus de furtuna aprigă a poftelor. Aproape de apa Nistrului ea se rupse în trei: o jerbie de foc arse spre Jitomir, o a doua spre Trembovla, iar cea de a treia luă în curmeziș Moldova.

Aici însă jăfuitorii nu se putură desfășura în voie, căci lipsea cîmpia netedă, goală, precum lipseau și satele bogate înfăţișîndu-se fără frică înaintea trecătorului. Călărimea pustiului măreţ se încurcă lesne în hăţișurile codrilor ce nu știau de secure. Ștafetele de la graniţă sosiră la timp în Suceava cu vestea că se prăpădește ţinutul dintre Nistru și Prut. Călăreţii domnului se luară în pripă după călăreţii hanului, care căutau acum vadul pe unde să fugă. În locuri strîmte, trecători ale codrilor, se ciocniră românii cu săbii și tătarii numai

Monumentul lui Ştefan cel Mare şi Sfînt din Piaţa Marii Adunări Naţionale din Chişinău.

cu arcurile. Norocul fu al boierilor şi curtenilor noştri. Fugarii pripiră atunci spre apa de hotar, dar, pînă a nu o vedea înainte, în ţinutul Sorocii de mai tîrziu, ei fură ajunşi din urmă.

O cumplită încăierare se încinse în dumbrava de lîngă satul Lipnic, unde-şi avuse curţile boierul Vîlcea al lui Alexandru cel Bun, un vechi fruntaş al sfatului domnesc. Nu numai că hanul fu bătut cu desăvîrşire şi că pe pragul de ieşire îi fu măcelărită o bună parte din gloată, de mîini răsplătitoare, dar fiul lui poate, şi desigur fratele, anume Eminek, căzură în robie, în ziua de 20 august, cînd Moldova fu răzbunată.

Eminek, aşa frate de han cum era, fu aruncat în temniţă, la Cetatea Albă, cu vechile ziduri groase, unde stătuseră, desigur, ca în tainiţa cea mai bine păzită, şi feciorii hanului Seid-Ahmed. Mamak trimise, după grosolanul său obicei de sălbatic trufaş, soli în turbane, care să ceară voievodului moldovenesc, cu cele mai straşnice ameninţări, pe rudele stăpînului lor, împăratul ordiilor.

La asemenea prilejuri Ştefan, cuprins de mînia lui cea straşnică din care fulgera pedeapsa, nu putea să ierte. Fiul de han a fost adus înaintea trimişilor şi rupt în patru bucăţi, iar oamenii împărăteşti se suiră în vîrful ţepelor, după datina lui Vlad voievod cel sîngeros, şi numai unul cu nasul tăiat, spre batjocură, fu pus din nou pe cale ca să spuie acasă, că Ştefan Vodă nu se teme. Cît despre Eminek, el tînji doi ani în cămăruţa sa neagră din Cetatea Albă, deasupra limanului mării pînă putu să fugă, în luna februarie a anului 1473.

Întors din codrii Sorocii, unde se vărsase sînge, domnul se spăla în apele limpezi ce curgeau din ceilalţi codri ai Bucovinei, îşi curăţi cugetul înfierbîntat de luptă prin închinare, şi sfinţi în ziua de 3 septembrie, trei săptămîni aproape după ciocnirea sa cu duşmanii — mănăstirea Putnei. Aşa un sobor cum a fost adunat aici, aşa o serbare cum s-a făcut în acest loc, nu se mai pomeniseră în scurta viaţă bisericească a Moldovei, unde de vreo cincizeci de ani nu se mai făcuse nici o clădire sfîntă.

Cei doi episcopi, Teoctist al Sucevei, mitropolit al ţării, Tarasie din Roman, slujiră împreună cu toată preoţimea, — 64 de clerici şi cu toţi egumenii, — dintre care acel de Neamţ, Ioasaf, care trecu la ctitoria domnească, cea dintîi dintre mănăstiri acuma, lăsînd în locul său pe Silvan.

Îndată, călugării cărturari, cunoscînd bine limba învăţată a timpului, care era cea slavonească, luară în mînă condeiul pentru a însemna, spre luminarea şi mîndria urmaşilor, isprăvile ctitorului strălucit».

Numele locului bătăliei, la dumbrava ce se chema la «Lipinţi» ori la «Lipniţa», numiri arătate de cronicele moldovene ca şi de cronica moldo-polonă, derivă din cuvintele slave: LIPA (lipa) = tei şi LIPNAKZ (lipneac) = pîlc de pădure mică de tei.

Aceste numiri, atît în velicorusă cît şi în malorusă, şi mai ales cuvîntul lipnakz (lipneac) arată numele unui pîlc de pădure de tei (teiuş), care a servit ca punct de orientare în întinderea codrilor soroceni şi a redat numele dumbrăvii, loc unde Ştefan Vodă a ieşit înaintea tătarilor şi i-a biruit, luîndu-le prada şi prizonierii, folosind şi în această bătălie pădurea ca mijloc de surprindere şi izbire a călcătorilor de ţară.

Vechea dumbravă nu era decît o prelungire, spre nord-vestul ţinutului Sorocii, a vechilor codri de stejar arătaţi de harta lui Dimitrie Cantemir.

Stejărişul situat la hotarele Basarabiei era o întăritură a Moldovei contra tătarilor care au încercat de mai multe ori s-o atace, dar n-au izbutit niciodată, căci copacii înalţi erau atît de deşi, că nici un om pe jos nu putea merge decît pe cărări cunoscute numai de locuitori. Altă dată, scrie Dimitrie Cantemir, această regiune de codri număra o populaţie deasă de peste 12000 locuitori, cei mai viteji ostaşi din toată Moldova, care, după desele măceluri şi lupte reciproce, n-au mai rămas decît două mii.

Vechea dumbravă cuprinde aşezătură împădurită atunci, plină de luminişuri şi poiene de margine de codru — aşezătură strînsă între podişul împădurit al Ciuhurului, afluent al Prutului,—spre apus, văile împădurite pe atunci ale Hîrtopului şi Curechiştei, — spre miază-noapte, — valea împădurită a Soloneţului, afluentul Cuboltei, — spre miază-zi, şi valea Cuboltei, — spre răsărit, rîu, afluent al Răutului, ce încheia marginea dumbrăvii spre acel «campi deserti» arătat de Dimitrie Cantemir, — unicul pustiu ce se întindea pînă în Nistru.

Această dumbravă trimitea spre apus o fîşie de stejăriş cu poiene, ce acoperea locul aşezăturii despădurite astăzi a Delniţei şi Izvoarelor, numire determinată de izvoarele de sub cumpăna apelor de aci, dintre afluenţii Nistrului şi Prutului, unde avangardele călărimii moldovene ar fi putut lua contactul cu oştirea tătărească.

Tradiţia locală ne spune că în văgăuna hîrtopului din vatra şi sub cimitirul actualului sat Lipnic ar fi fost situat acel teiuş, lipniţă, — teiuş, ce era înglobat la vechea dumbravă de stejăriş, către şleahul vechi, şi al cărui nume a revenit şi satului.

Această dumbravă, străbătută în curmeziş de vechiul şleah, închidea către trecerea văii împădurite a rîuleţului Soloneţ, afluent al Cuboltei, o străveche aşezare moldovenească, situată în mijlocul codrului depărtată cu 5 km spre miază-zi de locul actualului sat Lipnic, şi la circa 8 km depărtare de apa Nistrului. Această aşezare omenească a dispărut, iar locului ei i se spune astăzi de localnici: «Săliştea», mărturie limpede a unui străvechi sat, a Lipinţului ori Lipniţei de altădată, aşezare care era încercuită de vechea dumbravă. Aşezarea veche era străbătută de acelaşi drum leşesc ce venea dinspre Hotin, prin Romancovo şi Paustovo, trecea prin vechea dumbravă, străbătînd şi tăind văile întortocheate ale codrilor Sorocii şi Orheiului, trecea Nistrul ori pe la Tighina spre părţile tătăreşti.

În decursul timpurilor vechea dumbravă — pădure rară, plină de poiene şi luminişuri, — a fost despădurită, iar pe urmele ei se întind astăzi minunatele şi bogatele culturi de cereale ale plugarilor soroceni. Brazdele plugului mai arată încă rădăcini bătrîne,

urme limpezi ale unei păduri dispărute. Localnicii numesc acest loc la «Şanţuri», nume legat de prezenţa numeroaselor urme ale unor străvechi şanţuri, orînduite pe trei linii în formă de semicerc, cu direcţia de apărare spre Nistru. Şanţul din prima linie a fost mai adînc şi urmele arată că a avut forma unui cerc închis şi prezintă resturi de cărămidă prefăcută în pămînt de culoare roşietică. Aceste şanţuri au putut fi o întăritură de linia a doua şi de legătură între cele două cetăţi de apărare, Hotin şi Soroca, întăritură orînduită de Ştefan cel Mare contra tătarilor după bătălia din dumbravă.

Aşezătura de astăzi a vechii dumbrave se sprijină pe dealul Beleţki şi valea despădurită a Cuboltei, — spre răsărit, valea Soloneţului şi pădurea Ciornoleuca, — spre apus, văile despădurite ale dealurilor Hîrtop şi Curechiştei, — spre miază-noapte, iar spre miază-zi aşezătura vechii sălişti, cred a vechiului Lipinţi, aşezătură strînsă între cele două prelungiri de pădure, una pe care localnicii o numesc a Lipnicului şi alta a Climăuţilor, păduri de stejari, rămăşiţe a întinşilor codri de altădată.

Vechea sălişte a fost transformată şi ea în cîmp de culturi agricole. Resturile de zidărie şi ceramică veche, precum şi alte obiecte scoase la lumină de fierul plugului pe ogoarele sălişteі şi loturile dealurilor Hîrtopul, Curechiştea şi Beleţki arată urmele unor străvechi curţi boiereşti — poate a boierului Vîlcea, boier înstărit şi credincios sfetnic al lui Alexandru cel Bun. Desigur, că vechiul sat pe care sălişteа ni-l arată că a existat, făcea parte din satele boiereşti ale boierului Vîlcea, fruntaş al sfatului domnesc, lîngă a cărui curte a avut loc bătălia cu tătarii.

Prezenţa urmelor de curţi boiereşti în preajma sălişteі, din fosta dumbravă de stejari a locului de astăzi, Şanţuri, ne îndreptăţeşte a crede că Lipinţul vechi, arătat de cronici, a fost aşezarea veche a sălişteі de astăzi, aşezare situată în imediata apropiere de locul fosteі dumbrăvi, după cum însuşi numele pădurii bătrîne «Lipnic», pădure vecină de astăzi, îl arată. Actualul sat Lipnic, aşezat la 5 km depărtare de vechea sălişte şi fosta dumbravă, n-a avut niciodată curte de boieri de divan domnesc şi nici o ştire nu ne confirmă acest fapt.

În urma respingerii invaziei tătăreşti, Ştefan Vodă luă măsuri noi de siguranţă, pentru ca să împiedice, altădată, trecerea tătarilor peste Nistru. Încă din octombrie 1469, numeşte pîrcălab, păzitor de margine, la Orhei, o cetate pe care anume a clădit-o pe ţărmul Răutului, pe pîrcălabul Gangur, fiul Gănguroaei, ce avea moşia lîngă Puhoi, în ţinutul Lăpuşnei.

Această măsură de siguranţă, pentru împiedicarea altei năvăliri tătăreşti, luată de Ştefan cel Mare la Orhei, ne arată, că tătarii au pătruns în Moldova trecînd Nistrul la Dubăsari, au prădat aşezările omeneşti în curmezişul Moldovei în lungul Răutului, pînă în regiunea Bălţilor de astăzi, apoi ocolind această regiune băltoasă, au urmat drumul vechiului şleah pe valea şi culmile Cuboltei, străbătînd drumurile şi hăţişurile codrilor Orheiului şi Sorocii, pînă la dumbrava ce se chema la «Lipinţi», unde au fost înfrînţi de gloatele lui Ştefan cel Mare. Unii au fost prinşi, alţii ucişi, şi alţii, fugari pe drumul cel mai scurt, spre vadul apei de hotar, vad, care n-a putut fi altul decît vadul şi ostrovul de la Naslavcea unde au fost ajunşi din urmă şi înnecaţi în Nistru.

* * *

Actualul sat Lipnic, a cărui vechime nu se poate preciza, este aşezat pe coasta de apus a văii Cubolta, la 1 km depărtare spre miază-zi de satul Paustova, în al cărui iaz îşi are izvorul apa Cubolta.

Satul are o populaţie de circa 900 capi de familie. Recensămîntul populaţiei din 1931 arată o populaţie de 3372 suflete, dintre care 2835 suflete erau moldoveni, 505 ruteni, 18 ruşi şi 13 evrei. Populaţia ruteană şi rusă s-a infiltrat în acest sat, fie din satul Paustova, sat de ruteni, fie provenită din fugarii ucraineni şi ruşi urmăriţi de asprimea orînduirilor ţariste, mai ales după 1812, anul răpirii Basarabiei.

Locuitorii satului, sat de plugari, toţi clăcaşi pe una din fostele moşii boiereşti, au fost împroprietăriţi prin legea din 1869 a ţarului Alexandru al II-lea. Legea a luat fiinţă încă din anul 1861, însă din cauza opoziţiei boierimii ruse, nu s-a putut aplica decît în anul 1869.

S-au împroprietărit ţăranii din Basarabia, pe moşiile boierilor şi mănăstirilor, acolo unde legea i-a găsit stabiliţi, cu cîte 8, 13 şi 15 desetine de cap de familie, mai mult ca robilor din centrul Rusiei, spre a se atrage simpatia populaţiei mărginaşe şi spre încurajarea colonizărilor.

Ţăranii din satul Lipnic au primit unii cîte 8 desetine, pămînt de calitatea I-a, iar alţii cîte 9 desetine de calitatea II-a, la cîmp sau în vatra satului. Pădurea n-a intrat în terenul de împroprietărire, ci numai tufişuri-

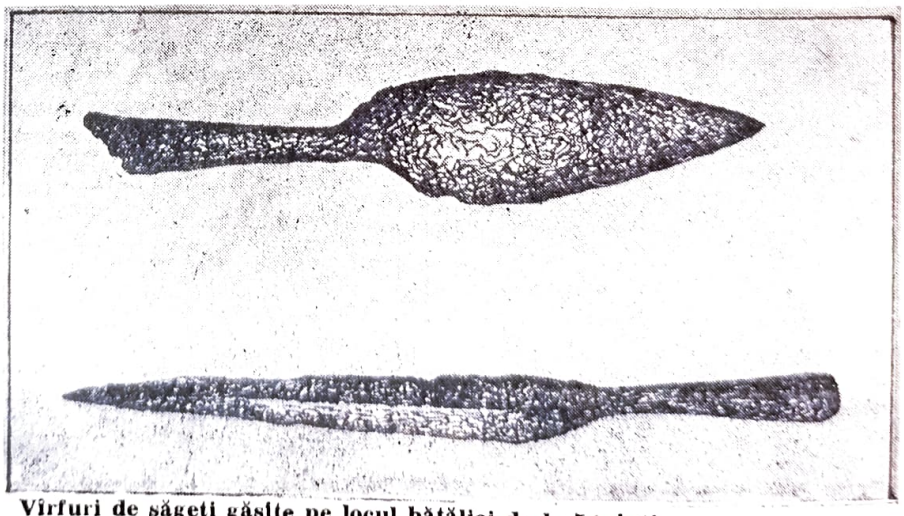

Vîrfuri de săgeţi găsite pe locul bătăliei de la Lipinţi.

MĂNĂSTIREA PUTNA.

le. Despăgubirea boierilor s-a făcut fie prin munca ţăranilor, fie prin bani.

Casele sunt construite unele din chirpici, altele din furci şi nuiele unse cu lut, mai rar din piatră, acoperite cu stuf, şindrilă şi parte cu ţiglă. Gospodăriile prezintă o curte sau ogradă în faţa casei, către uliţă, şi o bătătură în dosul casei, cuprinzînd grajdul vitelor şi produsele cîmpului muncit. Grădina cu pomi fructiferi nu lipseşte nici unei gospodării. Casele sînt cu 2—3 încăperi; o tindă, o odaie mare, cuhnea şi uneori cîte o cameră. Sobele sunt construite în pereţi, încălzind două camere, iar încălzitul lor se face cu tizic, tulpini uscate de floarea-soarelui şi mai rar cu lemne. Uliţele sunt neregulate, dispoziţia lor urmează distribuţia neregulată a gospodăriilor. Şleahul vechi ce vine dinspre Hotin, Lipcani, Romăncăuţi, Secureni trece pe marginea de vest a satului, spre valea Curechiştei, la Şanţuri şi Climăuţi. Calea ferată Cernăuţi — Bălţi trece pe marginea satului, cu legătura spre Otaci, înlesnind viaţa economică a acestei aşezări moldoveneşti.

Vechimea satului Lipnic nu se poate preciza. Obîrşia lui nu poate avea nimic comun cu originea satelor de răzăşi: Rudi, Niorcani, Tătărăşii Vechi, Bădiceni, Baxani, Ţîra, Pohoarne, Stoicani şi Vîrtejeni, — ale căror răzăşii se întind în lungul Nistrului sorocean, — mărturii ale străvechilor cuiburi de străjeri moldoveni, orînduiţi de marii noştri voievozi ca pază la graniţa de răsărit. Tradiţia locală şi trecutul acestei aşezări ni-l arată mai nou ca satul Paustova, sat vecin, cu o populaţie ruteană, aşezare a cărei vechime îşi are originea în timpul domniei lui Alexandru cel Bun.

Satul Lipnic, desigur că face parte din satele de clăcaşi întemeiate pe moşiile boiereşti.

Izvoarele şi documentele timpului nu spun nimic despre trecutul actualului sat. Indicile cercetărilor făcute, unite şi cu tradiţia legată de viaţa acestei aşezări moldoveneşti, arată că vechiul sat a fost situat pe aşezătura săliştei de astăzi, la 5 km depărtare de actualul sat.

Vechiul Lipinţi a putut fi mutat sau ars de tătari ca şi atîtea alte aşezări moldoveneşti din apropierea Nistrului, în decursul năvălirilor ce le-au făcut în Moldova, aşezări ale căror mărturii sunt desele sălişti din vecinătatea Nistrului. Locuitorii acestor aşezări dispărute, sub prada jafului şi focului, au putut fi orînduiţi, de marii noştri voievozi, pe alte locuri mai adăpostite, formînd noi sate, fie cu aceleaşi nume sau alte numiri legate de făptura locului. Astfel s-ar fi putut întîmpla şi cu actualul sat Lipnic, care nu poate fi şi avea aceeaşi aşezare a vechiului Lipinţi ori Lipniţa arătată de cronicele trecutului, aşezare strîns legată de dumbrava unde a avut loc lupta lui Ştefan cel Mare cu tătarii.

Anul 1937.

BISERICA DIN SATUL LIPNIC. Fotografie din 1937.

TRATATUL

PRIVITOR LA UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA, SEMNAT LA PARIS LA 28 OCTOMBRIE 1920 DE CĂTRE MAREA BRITANIE, FRANŢA, ITALIA, JAPONIA — PRINCIPALELE PUTERI ALIATE ŞI ROMÂNIA

IMPERIUL BRITANIC, FRANŢA, ITALIA, JAPONIA, PRINCIPALE PUTERI ALIATE ŞI ROMÂNIA:

Considerînd că în interesul păcii generale în Europa trebuie asigurată încă de pe acum în Basarabia o suveranitate care să corespundă aspiraţiilor populaţiunii şi să garanteze minorităţilor de rasă, religiune sau limbă, protecţiunea ce le este datorită;

Considerînd că din punctele de vedere geografic, etnografic, istoric şi economic, unirea Basarabiei cu România este pe deplin justificată;

Considerînd că populaţiunea Basarabiei a manifestat dorinţa de a vedea Basarabia unită cu România;

Considerînd, în sfîrşit, că România din propria ei voinţă doreşte să dea garanţii sigure de libertate şi dreptate, fără deosebire de rasă, de religiune sau de limbă, conform cu Tratatul semnat la Paris, la 9 decembrie 1919, locuitorilor atît ai vechiului Regat al României, cît şi ai teritoriilor de curînd transferate;

Au hotărît să încheie tratatul de faţă şi au desemnat ca plenipotenţiari ai lor, sub rezerva facultăţii de a dispune înlocuirea lor pentru semnătură:

MAIESTATEA SA REGELE REGATULUI UNIT AL MARII BRITANII ŞI IRLANDEI ŞI AL TERITORIILOR BRITANICE DE PESTE MĂRI, ÎMPĂRAT AL INDIILOR, pe:

Prea onorabilul Edward-George Villiers, Conte de Derby, K. G., P. C., K. C.V. O., C.B., Ambasador Extraordinar şi Plenipotenţiar al Maiestăţii Sale Britanice la Paris;

Şi

Pentru DOMINIONUL CANADEI, pe:

Prea Onorabilul Sir G. Foster, G.C.M.G., P.C., Ministru al Comerţului;

Pentru COMMONWEALTII AL AUSTRALIEI, pe:

Prea Onorabilul Andrew Fischer, Înalt Comisar pentru Australia în Regatul Unit;

Pentru DOMINION-UL NOUEI ZELANDE, pe:

Prea Onorabilul Edward-George Villiers, Conte de Derby, K.G., P.C., K.C.V.O., C.B., Ambasador Extraordinar şi Plenipotenţiar al Maiestăţei Sale Britanice la Paris;

Pentru UNIUNEA SUD AFRICANĂ pe:

Prea Onorabilul Edward-George Villiers, Conte de Derby, K.G., P.C., K.C.V.O., C.B., Ambasador Extraordinar şi Plenipotenţiar al Maiestăţii Sale Britanice la Paris;

Pentru INDIA, pe:

Prea Onorabilul Edward-George Villiers, Conte de Derby, K.G., P.C., K.C.V.O., C.B., Ambasador Extraordinar şi Plenipotenţiar al Maiestăţii Sale Britanice la Paris;

PREŞEDINTELE REPUBLICII FRANCEZE, pe:

D. Georges Leygues, Preşedinte al Consiliului de Miniştri, Ministru al Afacerilor Străine;

D. Jules Gambon, Ambasador al Franţei.

MAIESTATEA SA REGELE ITALIEI, pe:

Contele Lelio Bonin Longare, Senator al Regatului, Ambasador Extraordinar şi Plenipotenţiar al Maiestăţii Sale Regelui Italiei la Paris.

MAIESTATEA SA ÎMPĂRATUL JAPONIEI, pe:
Vicontele Ishii, Ambasador Extraordinar şi Plenipotenţiar al Maiestăţii Sale Împăratul Japoniei la Paris.

MAIESTATEA SA REGELE ROMÂNIEI, pe:
Dl Take Ionescu, Ministrul Afacerilor Străine;
Dl Dimitrie Ghica, Trimis Extraordinar şi Ministru Plenipotenţiar al Maiestăţii Sale Regelui României la Paris.

CARE S-AU ÎNŢELES ASUPRA STIPULAŢIUNILOR URMĂTOARE:

Articolul 1

Înaltele părţi contractante declară că recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, Cursul Nistrului de la gura sa pînă la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina şi Basarabia, şi acest vechi hotar.

Articolul 2

O comisiune compusă din trei membri, dintre care unul va fi numit de Principalele Puteri aliate, unul de România şi unul de Consiliul Societăţii Naţiunilor pe seama Rusiei, va fi constituită în termen de 15 zile, cu începere de la punerea în vigoare a Tratatului de faţă, spre a fixa pe teren noua linie de fruntarie a României.

Articolul 3

România se obligă a respecta şi a face să fie riguros respectate pe teritoriul Basarabiei, arătat la articolul I, stipulaţiunile Tratatului, semnat la Paris la 9 decembrie 1919, de către Principalele Puteri aliate şi asociate şi România, şi anume: a asigura locuitorilor, fără deosebire de rasă, de limbă sau de religiune, aceleaşi garanţii de libertate şi de dreptate ca şi celorlalţi locuitori din toate ţinuturile ce fac parte din Regatul României.

Articolul 4

Naţionalitatea română va fi dobîndită în deplin drept, cu excluderea oricărei alteia, de către supuşii fostului Imperiu al Rusiei, stabiliţi pe teritoriul Basarabiei, arătat la articolul I.

Articolul 5

În termen de doi ani, cu începere de la punerea în vigoare a Tratatului de faţă, supuşii fostului Imperiu al Rusiei, în vîrstă de mai mult de 18 ani şi stabiliţi pe teritoriul Basarabiei, arătat la art. I, vor putea opta pentru orice altă naţionalitate ar putea dobîndi.

Opţiunea soţului va atrage după sine pe aceea a soţiei şi opţiunea părinţilor va atrage după sine pe aceea a copiilor lor în vîrstă de mai puţin de 18 ani.

Persoanele, care vor fi exercitat dreptul de opţiune prevăzut mai sus, vor trebui, în cele 12 luni următoare, să-şi transporte domiciliul în Statul în favoarea căruia vor fi optat.

Ele vor putea să-şi păstreze bunurile imobiliare pe care le-ar poseda pe teritoriul român. Ele vor putea să ia cu dînsele bunurîle lor mobile de orice natură, asupra cărora nu se va impune nici o taxă de ieşire.

Articolul 6

România recunoaşte ca supuşi români, de plin drept şi fără nici o formalitate, pe supuşii fostului Imperiu al Rusiei, născuţi pe teritoriul Basarabiei, arătat la art. I, din părinţi domiciliaţi acolo, chiar dacă la data punerii în vigoare a Tratatului de faţă ei înşăşi nu-şi ar avea domiciliul pe zisul teritoriu.

Totuşi, în termenul celor doi ani care vor urma punerii în vigoare a Tratatului de faţă, aceste persoane vor putea declara în faţa autorităţilor române competente, din ţara în care îşi au reşedinţă la naţionalitatea română şi ele vor înceta atunci de a fi socotite ca supuşi români. În această privinţă, declaraţiunea soţului va fi socotită valabilă pentru soţie şi aceea a părinţilor va fi socotită valabilă pentru copiii în vîrstă de mai puţin de 18 ani.

Articolul 7

Înaltele Părţi contractante recunosc că gura Dunării, numită gura Kiliei, trebuie să treacă sub jurisdicţiunea Comisiunii Europene a Dunării.

În aşteptarea încheierii unei convenţiuni generale cu privire la regimul internaţional al căilor de comunicaţie pe apă, România se obligă de a aplica, în ceea ce priveşte porţiunile din sistemul fluvial al Nistrului, care pot fi cuprinse pe teritoriul ei sau care alcătuiesc fruntariile acestui teritoriu, regimul prevăzut în paragraful I al art. 332 şi în articolele 333—338 din Tratatul de Pace cu Germania, încheiat la 28 iunie 1919.

Articolul 8

România îşi va asuma responsabilitatea pentru partea proporţională ce revine Basarabiei din datoria publică a Rusiei, precum şi din celelalte angajamente financiare ale Statului rus, aşa cum va fi determinată printr-o Convenţiune particulară între Principalele Puteri aliate şi asociate de o parte şi Româ-

nia de altă parte. Această Convenţiune va fi pregătită de către o comisiune arătată de zisele Puteri. În cazul în care comisiunea nu ar ajunge la un acord în termen de doi ani, chestiunile în litigiu vor fi supuse fără întîrziere arbitrajului Consiliului Societăţii Naţiunilor.

Articolul 9

Înaltele Părţi contractante vor invita Rusia să adere la Tratatul de faţă, de îndată ce va exista un Guvern rus recunoscut de ele. Ele îşi rezervă dreptul de a supune arbitrajului Consiliului Societăţii Naţiunilor toate chestiunile care ar putea fi ridicate de Guvernul rus cu privire la detaliile acestui Tratat, fiind bine stabilit că fruntariile definite de acest Tratat, precum şi suveranitatea României asupra teritoriilor pe care le cuprinde, nu vor putea fi puse în discuţie.

Se va proceda la fel în ce priveşte toate dificultăţile ce ar putea naşte ulterior din aplicarea sa (a Tratatului).

Tratatul de faţă va fi ratificat de Puterile semnatare. El nu va intra în vigoare decît după depunerea acestor ratificări şi cu începere de la intrarea în vigoare a Tratatului semnat de Principalele Puteri aliate şi asociate şi România la 9 decembrie 1919.

Depunerea ratificărilor va avea loc la Paris.

Puterile al căror Guvern îşi are sediul în afară de Europa vor avea facultatea de a se mărgini a face cunoscut Guvernului Republicii Franceze, prin reprezentantul lor diplomatic la Paris, că ratificarea lor a fost dată, şi, în acest caz, ele vor trebui să transmită instrumentul acestei ratificări de îndată ce va fi cu putinţă.

Un proces-verbal despre depunerea ratificării va fi încheiat.

Guvernul Francez va remite tuturor Puterilor semnatare o copie certificată conformă cu procesul-verbal privitor la depunerea ratificării.

FĂCUT la Paris, în 28 octombrie una mie nouă sute douăzeci, într-un exemplar care va rămîne depus în arhivele Guvernului Republicii Franceze şi de pe care vor fi remise copii autentice fiecăreia din Puterile semnatare ale Tratatului.

Plenipotenţiarii care, din cauza lipsei lor momentane din Paris, nu şi-au putut pune semnăturile lor pe Tratatul de faţă, vor fi admişi a face acest lucru pînă la 15 decembrie 1920.

DREPT CARE, Plenipotenţiarii de mai jos, ale căror depline puteri au fost recunoscute în bună şi cuvenită formă, au semnat Tratatul de faţă

(L.S.) DERBY.
(L.S.) ANDREW FISCHER.
(L.S.) DERBY.
(L.S.) DERBY.
(L.S.) DERBY.
(L.S.) G. LEYGUES.
(L.S.) JULES CAMBON.
(L.S.) BONIN.
(L.S.) K. ISHII.
(L.S.) TAKE IONESCU.
(L.S.) D. I. GHICA.

TABEL CRONOLOGIC

(Continuare. Începutul în nr. 1-'90)

271—376.	În condițiile precarității izvoarelor scrise, datele arheologice trec pe prim plan în urmărirea evoluției populației daco-romane, a continuității ei pe teritoriul Daciei. Viața vechilor orașe și tîrguri ale fostei Dacii Romane nu se stinge odată cu retragerea aureliană; acestea, deși își încetează treptat funcția lor economică și socială, continuă să mai ofere timp de două secole, într-o măsură mult redusă, adăpost populației daco-romane rămase pe loc. În Dacia au fost descoperite numeroase tezaure de monede imperiale din sec. 1—3 a căror acumulare s-a făcut în timpul stăpînirii romane, la care se adaugă exemplare de bronz din sec. 4. Posesorii succesivi ai unor asemenea averi transmise din generație în generație nu puteau fi decît elemente autohtone, care au trăit în Dacia Romană și și-au continuat neabătut existența și după retragerea aureliană. După o perioadă de slăbire a circulației monetare (271—305) asistăm în perioada următoare (306—392) la un reviriment general, reflex al legăturilor comerciale vii cu provinciile romane din sudul Dunării. Numeroase așezări rurale atestă în sec. 3—4 o locuire neîntreruptă: Micia (jud. Hunedoara), Biertan (jud. Sibiu), Sebeș, Aiud, Ocna Sibiului (jud. Sibiu); cimitire din sec. 2—3, din timpul stăpînirii romane, continuă să fie folosite și în sec. 4: Iernut (jud. Mureș), Noșlac (jud. Alba), Obreja (jud. Alba), Zlatna (Ampellum). Toate acestea dovedesc viețuirea neîntreruptă pe aceleași meleaguri a unei populații autohtone care și-a menținut în bună parte felul ei de viață anterior și vechile tradiții romane provinciale.
273.	După campania din Asia și înfrîngerea Palmyrei, Aurelian revine la frontiera Dunării de Jos pentru a respinge un atac al carpilor; în urma victoriei repurtate, împăratul ia titlul de Carpicus Maximus și Dacicus Maximus.
280—300.	În Dacia evacuată de garnizoanele romane pătrund triburi ale dacilor liberi. Descoperirile arheologice de la Mediaș, Reci (jud. Covasna), Soporu de Cîmpie (jud. Cluj) atestă în ultimele decenii ale sec. 3 și la începutul sec. 4 prezența carpilor pe teritoriul Transilvaniei.
284—305.	În urma părăsirii Daciei, importanța strategică a Dobrogei crește. Aceasta este despărțită de Moesia Inferior și transformată în provincie de sine stătătoare sub numele de **Scythia Minor,** cu reședința la Romis; împreună cu provinciile Tracia, Moesia Secunda, Haemimontus, Rhodopa și Europa, Scythia Minor formează dioceza Tracia. Parte integrantă a imperiului, Dobrogea participă la toate transformările social-economice din provinciile răsăritene, la descompunerea sistemului sclavagist și la extinderea colonatului. Consolidarea fortificațiilor de pe limes-ul dunărean, refacerea drumurilor provinciei; reconstrucția unor orașe (Tomis) și zidirea unor noi cetăți (Dinogetia). Crearea a două noi legiuni: **Legio I Iovia,** care apără hotarul de la Dinogetia pînă la vărsarea Dunării (cu castre mai importante la Noviodunum și Aegyssus), și **Legio II Herculea,** în dreptul Bărăganului (cu forticicații la Troesmis și Axiopolis).

295—297. În urma luptelor purtate la Dunărea de Jos, cezarul Galeriu ia de șase ori titlul triumfal de **Carpicus Maximus.**

Sec. 4. Infiltrată în sec. 2—3, prin intermediul unor coloniști orientali, religia creștină se generalizează în primele decenii ale sec. 4 în provinciile dunărene. Sub haina latină are loc în decursul sec. 4 răspîndirea creștinismului de factură populară și în fosta Dacie Romană. Descoperirile cu caracter paleocreștin de pe teritoriul României (de la Biertan — jud. Sibiu, Apulum, Potaissa, Ampelum, Napoca ș.a.) nu apar decît în regiunile cuprinse între frontierele fostei provincii romane, dovadă că noua religie a fost îmbrățișată numai de populația daco-romană. Noțiunile de bază ale creștinismului vor fi redate în limba romană prin cuvinte de origine latină. Rarele inscripții din Dacia — datate în sec. 4, continuă să folosească limba latină (tableta votivă paleocreștină de la Biertan: «Ego Zenovius votum posui» — «Eu Zenobiu am pus această danie»).

Sec. 4. Construcția edificiului roman din vecinătatea portului orașului Tomis, cuprinzînd unul dintre cele mai mari mozaicuri pavimentare cunoscute în lume (din cei 2 000 m² originari s-au păstrat circa 30%), mărturie a înfloririi orașului pontic în acest răstimp. Suprafața locuită a orașului se dublează în sec. 4—6. Tot la Tomis este îngropat în acest secol un tezaur format din 24 de sculpturi (create în sec. 2—3), reprezentînd diferite zeități («Fortuna cu Pontos», «Șarpele fantastic», «Cybela», «Bacchus» ș.a.); ascunderea tezaurului a fost legată în mod ipotetic de biruința religiei creștine după Edictul de la Milano (313) în acele ținuturi.

— Pe teritoriul României (la începutul secolului în regiunile extracarpatice, iar în a doua jumătate și în Transilvania), descoperirile arheologice au dat la iveală vestigiile unei culturi materiale care a primit numele de Sîntana de Mureș — Cerneahov. Această cultură materială a luat naștere în zona Dunării de Jos și în cea a litoralului nord-pontic pe baze etnice eterogene (triburi sarmatice, germanice și slave în ținuturile Volhiniei și Niprului mijlociu). Aspectele din regiunile carpato-dunărene sînt atribuite în general populațiilor germanice, avînd ca principal nucleu ramura gotică. Alături de goți s-a putut dovedi însă prezența populației autohtone daco-romane și a celei carpice. Descoperirile din necropolele de la Sîntana de Mureș (jud. Mureș), Spanțov (jud. Ilfov), Independența (jud. Ialomița), Olteni (jud. Teleorman), Izvorul (jud. Ilfov) atestă această conviețuire cît și influența puternică a civilizației romane asupra purtătorilor culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov. Urmele materiale aparținînd acestei culturi dispar la sfîrșitul sec. 4, odată cu venirea hunilor.

— Destrămarea unității lingvistice a triburilor slave; începutul delimitării grupurilor slavilor de apus, răsărit și sud, desemnați în sec. 6 de istoricul bizantin Iordanes sub numele de venți, anți și sclavini. În cursul secolului următor slavii (popor de neam indo-european din grupul satem) vor ocupa vaste ținuturi ale Europei răsăritene cuprinse între cursul superior al Elbei și cursul superior al Nistrului.

303—304. În timpul persecuțiilor anticreștine ale lui Dioclețian (cele mai crunte cunoscute în istorie), textele martirologiilor creștine înregistrează un mare număr de martiri în Scythia Minor, la Tomis, Axiopolis, Halmyris, Dinogetia, Noviodunum și Durostorum.

306—337. **Domnia lui Constantin cel Mare.** Continuarea și dezvoltarea sistemului de reforme inițiat de Dioclețian. Imperiul roman duce, îndeosebi după înfrîngerea lui Licinius (324), o politică activă la Dunărea de Jos; orașele Drobeta, Sucidava sînt reconstruite, iar o nouă cetate, Constanti-

	niana Daphne, este zidită pe malul nordic al Dunării. Imperiul anexează un important teritoriu în nordul Dunării (Cîmpia munteană și olteană), încît unii istoriografi de curte se grăbesc să înregistreze «readucerea întregii Dacii la imperiu»; refacerea drumului Sucidava — Romula. Timp de trei decenii viața economică reînflorește în nordul Dunării. — Valul care străbate în lungime de peste 300 km Oltenia (de la Hinova — jud. Mehedinți) și Muntenia (pînă la răsărit de Ploiești), numit «Brazda lui Novac», este atribuit ipotetic de unii cercetători epocii lui Constantin cel Mare, ridicat spre a apăra posesiunile romane din stînga Dunării.
315—316.	După respingerea unor atacuri ale goților și carpilor la Dunăre, Constantin cel Mare adoptă titlul de **Gothicus Mahimus** și de Carpicus **Maximus.**
316.	O inscripție din Dobrogea comemorează rezidirea din temelii a cetății **Tropaeum Traiani,** una dintre cele mai mari din Scythia Minor, distrusă de o invazie a goților în timpul domniei lui Dioclețian.
325.	În orașul Niceea din Asia Mică are loc primul Conciliu ecumenic al bisericii creștine, unde se pun bazele dogmatice și canonice ale ortodoxismului. La acest sinod participă și un episcop din «Scythia», al cărui nume a rămas necunoscut. Creștinismul devine religie de stat.
328, iul. 5.	Inaugurarea oficială a podului construit peste Dunăre între Sucidava (Celei) și Oescus (Ghighen — Bulgaria) de către arhitectul roman Theophilus Patricius (totodată și autor al unei monografii despre podul lui Apollodor de la Drobeta). Existența podului, deși va fi de scurtă durată (în timpul domniei împăratului Valens și a campaniilor acestuia la Dunărea de Jos, nici un izvor nu-l mai menționează), reflectă însemnătatea ținuturilor nord-dunărene pentru imperiu.
330, mai 11.	Inaugurarea solemnă a Constantinopolului ca nouă capitală a Imperiului roman, ridicat pe locul vechii colonii grecești Byzantion. Deplasarea centrului de greutate al imperiului spre răsărit; importanța economică și strategică a provinciilor dunărene crește simțitor, iar apărarea limesului danubian devine o problemă vitală pentru destinele imperiului.
331/332 **(iarna).**	Goții traversează Dunărea și invadează provinciile balcanice. După înfrîngerea lor zdrobitoare de către Constantin cel Mare, împăratul ia titlul de **Gothicus victor ac triumphator.**
332.	Imperiul roman încheie cu goții și cu taifalii stabiliți temporar în nordul Dunării un tratat de alianță **(foedus),** prin care le acordă calitatea de aliați **(foederați).** Timp de trei decenii, între goți și imperiu va domni pacea.
337—361.	Domnia lui Constanțiu al II-lea. Continuă opera de refacere a limes-ului dobrogean. Epocă de liniște și de înflorire economică în Scythia Minor. Vii și permanente schimburi economice și culturale cu populația din stînga Dunării. Wulfila (Ulfilas), apostolul goților, predică în limba latină pentru populația romanică și goții din nordul Dunării; persecutat de Athanaric, unul dintre conducătorii vizigoților, Wulfila se refugiază în 348 în imperiu.

(Va urma.)

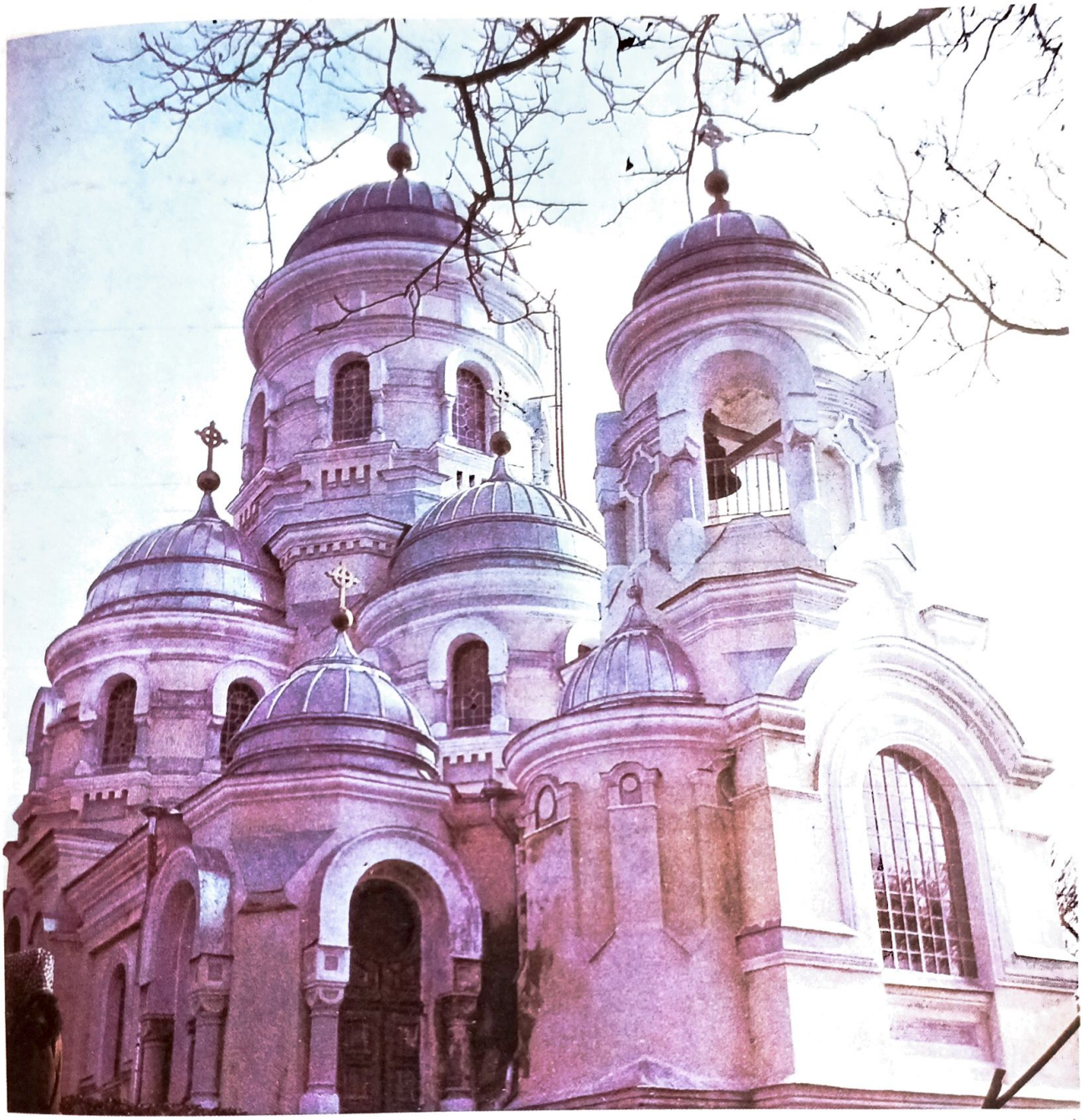

Mănăstirea Căpriana. **Biserica Sfîntul Gheorghe construită la 1903.**

50 cop

Index 77004

MĂNĂSTIREA MOLDOVIȚA (sec. XVI.) — capodoperă a artei medievale românești.